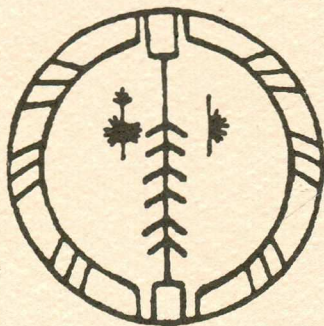

BUDAPESTI FINNUGOR FÜZETEK

18.

KLIMA LÁSZLÓ

FINNUGOR TÖRTÉNETI CHRESTOMATHIA
II.

BUDAPEST, 2002

BUDAPESTI FINNUGOR FÜZETEK

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Finnugor Tanszéke
és a Numi-Tórem Finnugor Alapítvány tudományos kiadványsorozata
Megjelenik füzetenként

*

Felelős szerkesztők:

DOMOKOS PÉTER és KLIMA LÁSZLÓ

*

Tördelés:

ANKER-PRINT BT.

Technikai szerkesztő:

BANKÓ ÁGNES

*

Nyomdai munkálatok:

LÁSZLÓ ANDRÁS ÉS TÁRSA NYOMDAIPARI BT.

Felelős vezető: LÁSZLÓ ANDRÁS

*

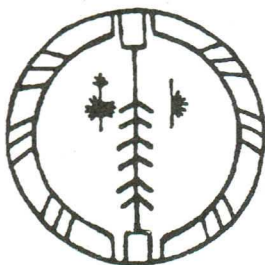
Megrendelhető:

ELTE Finnugor Tanszék

KLIMA LÁSZLÓ

FINNUGOR TÖRTÉNETI CHRESTOMATHIA
II.

Budapest, 2002

*

ISSN 1219-9249

ISBN 963 463 582 2

*

A MÁSODIK FÜZET ELÉ

Elkészült íme a Finnugor történeti chrestomathia második füzete. A kiadvány jellege, célja, feladata már nem újdonság, ezekről nem kell szólnom. Az első füzet tizenhat szerző műveiből válogatta ki a finnugor vonatkozású részleteket. Ez a második – körülbelül egyforma terjedelemben – két forrást dolgoz fel: a novgorodi első krónikát és a kazányi históriát.

Az orosz források a korábbiakhoz képest bővebben tárgyalják a finnugor népekkel kapcsolatos eseményeket. Ez érthető, hiszen oroszok és finnugorok nagyon jól ismerték egymást. Együtt éltek. A finnugor őslakosság akkor szerepel különösen sokat a forrásokban, amikor az orosz terjeszkedés újabb csoportjukat éri el. Novgorod rendületlenül törekedett arra, hogy fennhatósága alá vonja a különböző kisebb-nagyobb balti finn népeket, és gyakorta indított expedíciókat Jugria, az obi-ugor népek lakhelye felé is. A Kazányi Tatár Kánság meghódításával pedig minden mari és udmurt etnikai csoport a Moszkva által immár egységre forrasztott orosz birodalom fennhatósága alá került. A Baltikum birtoklásáért jelentős erők folytattak változatos kimenetelű harcokat. A novgorodi krónikák lapjain svédek, finnek, németek, litvánok viaskodnak egymással s a különböző orosz fejedelemségekkel a lív, csúd, izsór, vót és karél területek birtoklásáért. A harcokban az őslakók csapatai hol az egyik, hol a másik oldalon bukkanak fel, erejük azonban több évszázadon át olyan jelentős volt, hogy önálló akciókat is folytattak, és sokáig sikeresen ellenálltak a behatolóknak. Kazany és Moszkva összecsapásában a cseremiszyűjtőnévvel illetett mari, udmurt és csuvas csapatok a tatárok oldalán harcoltak, és elővédként szolgálva, partizán-hadviselésükkel nagy szolgálatokat tettek a kazányi kánságnak. Kazany eleste után még mintegy félévszázadig elkeseredett ellenállást fejtettek ki az orosz birodalom kiépülő hatalmi struktúrája: helyőrségei és bürokráciája ellen.

Ezekről az eseményekről, a finnugor népek Kr. u. 9–16. századi történetéről értesülhetünk a chrestomathia második füzetéből. A közölt híradások megértéséhez természetesen szükséges az orosz történelem ismerete. Ez a füzet éppen emiatt tartalmaz több értékelő, magyarázó kommentárt, mint az első. Az orosz krónikák finnugor vonatkozású híradásainak feldolgozása ezzel még korántsem teljes, további érdekes beszámolók várnak közlésre és kommentálásra.

A finnugor történeti chrestomathia összeállítása több évezred történelmi folyamatainak áttekintését, és a megszokottól eltérő, új szempontú értékelését kívánja meg. Ennek során többféle hiba és tévedés elkövetésére nyílik módom.

Az első füzetben összefoglaltam a finnugor történelmi kutatások magyarországi eseményeit. Sajnálatos módon megelégedtem azonban ERDŐDI JÓZSEF szöveggyűjteményéről. A hiányt most pótolom:

Az uráli népek történelme és műveltsége című szemelvénygyűjtemény 1966-ban jelent meg 487 oldalon. A finnugristák képzése ekkor már több évtizede folyt Magyarországon, de a finnugor mint önálló szak csak 1963-tól létezett Budapesten. Ha ERDŐDI JÓZSEF művét a magyarországi finnugrisztika hagyományaihoz mérjük, akkor elkésett munkának nevezhetjük, ha azonban a finnugor szak létezése inspirálta a mű összeállítását, akkor dicséretes gyorsasággal készült el. A szöveggyűjtemény népenként csoportosítja a forrásokat. Két történeti forrásból közül részleteket: a finn és észt fejezetek elején TACITUS Germaniájából, A volgai és a permi finnugor népek című fejezet elején pedig a Régmúlt idők krónikájából. A műben forrásközlésnek nevezhetők még az ADAM OLEARIUS, GRIGORIJ NOVICKIJ – és némi jóakarattal az A. NY. RAGYISCSEV műveiből vett részletek. A további források helyett hosszú részletek olvashatók a Komi ASZSZK és az Udmurt ASZSZK történetét összefoglaló művekből, valamint A mari nép múltja című kötetből. Ezek a művek az orosz történelem szovjet szempontú értékelését tartalmazzák: túlhangsúlyozzák a központi irányítás (konkrétan Moszkva) szerepét, és dicsőítik azon uralkodókat (például Rettegett Ivánt), akik centralizált hatalmat építettek ki. E művekben jelen van az orosz nacionalizmus is: az oroszok behatolását a finnugor területekre jogszerűnek, a társadalmi fejlődést előmozdító jelenségnek állítják be. Ezen részletek éppen annyit érnek, amennyi történelmi adatot közölnek, az értékelést minden olvasónak újra el kell végeznie. A könyvnek vannak sajnos már teljesen használhatatlan részei is: a finn munkásmozgalom története korábban sem tartozott a finnugrisztika látókörébe, ezután sem fog; a Szoszva folyó mentén című negédes leírás a hantik és a manysik boldogságáról, amely jellemző módon a *Népek barátsága* (*Дружба народов*) című folyóiratban jelent meg, pedig velejéig romlott propaganda.

ERDŐDI JÓZSEFÉ az érdem, hogy a finnugor oktatás számára történelmi szemelvénygyűjteményt állított össze. Az ideológiai elvárásokat azonban túlteljesítette, ezért műve inkább kordokumentum, mint használható kézikönyv.

A Régmúlt idők krónikájából a chrestomathia első füzetében közölt részletekben még egy finnugor népnév szerepel: *jam* néven a finn *hämä* törzs neve. A bevezetésben mindkét felsorolásban szerepelnek, valamint olvashatunk róluk a 6550. [1042.] év eseményeinél is. Nem bizonyos azonban, hogy ezek a hírek a mai häméiek elő-

deiről szólnak, mivel arra is látunk példát, hogy egyes híradásokban keverik a háméieket a karjalaiakkal (Novgorodi első krónika, 1228, lásd 49. és 67. oldal).

*Jáfet országaiban vannak az oroszok, a csúdok és mindenféle népek: merják, muromák, veszek, mordvinok, a zavolocsjei csúdok, permiek, pecserák, **jamok**, zimgolák, korszok, letgolok, lívek. A ljahok meg a poroszok, a csúdok a Varég-tenger mellett vannak...*

*... És íme a többi nép, amely adót fizet Rusznak: a csúd, a merja, a vesz, a muroma, a cse-remisz, a mordvin, a permi, a pecsera, a **jam**, a litva, a zimigola, a korsz, a narova, a livon, – ők a saját nyelvükön beszélnek – Jáfet leszármazottai, az északi országokban élnek... (Régmúlt idők krónikája: Finnugor történeti chrestomathia I. 1999, 50.)*

*A 6550. [1042.] évben ... Vlagyimir Jaroszlavics a **jamok** ellen indult és legyőzte őket. (Pamjatnyiki lityeraturi drevnyej Ruszi I. XI-nacsalo XII veka. Szerk. és komm. L. A. DMITRIJEV, D. SZ. LIHACSOV, Moszkva, 1978, 169.)*

A chrestomathia első füzetében olvasható Alfred király krónikájából Halogalandi Ottár útíbeszámolója. Ezt a részletet úgy mutattam be, hogy a krónikában egyedülként tartalmaz finnugor vonatkozású adatokat. Módosítanom nem kell ezen állítástomat, kiegészítenem azonban igen. A Wulfsztan utazásáról beszámoló részben olvashatunk az észti népről és országukról, Esztlandról. Wulfsztan 899–901 között utazott Hedeby városából (Dánia, Jylland) a Visztula torkolatánál virágkorát élő Truso kereskedővárosába. Úti beszámolójában részletesen megemlékezik az észtekről, különös tekintettel hiedelmeikre és temetkezési szokásaikra. Ezek az észtek azonban nem azok az észtek, hanem a mai Lengyelország területén valaha élt balti népesség, amely nevét adta a finnugor észteknek, hasonlóan ahhoz, ahogy az onogur népnév a magyarság külső elnevezésévé vált a világban.

Budapesten, 2002 márciusában

A szerző

I.

A KAZÁNYI HISTÓRIA¹ (Казаньская история)

A KAZÁNYI HISTÓRIA KELETKEZÉSE

A Kazányi história a középkori Oroszország történetének fontos eseményeiről számol be. A mű középpontjában az orosz–tatár viszony áll az 1230-as évek nagy tatár betörésétől kezdve egészen 1552-ig, amikor az oroszok Kazany megvásárlásával a térség kizárólagos uraivá váltak. A krónika az orosz uralkodó, Rettegett (IV.) Iván² szemszögéből követi végig az eseményeket. Iván 1533-tól, három éves korától viselte a moszkvai nagyfejedelemi címet. Természetesen eleinte mások kormányoztak helyette: előbb anyja, Jelena Glinszkaja, majd az ő halála után 1547-ig a bojárok tanácsa intézte az ország ügyeit. 1547-ben Ivánt nagykorúsították, és ekkor felvette a *minden oroszok cárja és nagyfejedeleme* címet. Hatalmas lendülettel kezdett uralkodni. Egyre-másra alkotta a különböző rendeleteket, új törvénykönyvet adott ki, és hatalmi szóval lezárta az állam irányítását is akadályozó egyházi vitákat. A rendteremtéssel egyidőben ütőképes reguláris hadsereget szervezett a korábbiánál jóval hatékonyabb tűzérsséggel. A sikerek nem is maradtak el: 1552-ben Rettegett Iván meghódította a Kazányi Kánságot, majd 1556-ban az Asztrahányi Kánságot, 1558-ban pedig kirombantotta a livóniai háborút. Az energikus uralkodó tevékenysége azonban előbb-utóbb sérteni kezdte tanácsadóinak és a bojárarisztokráciának az érdekeit, a livóniai háború pedig váratlan kudarccokat hozott. Mindezekhez járult szeszélyes, kegyetlenkedésekre hajló természete. IV. Iván sorban elvesztette támogatóit. Száműzte, kivégeztette őket, többen pedig ellenségeinél kerestek menedéket. A bojárduumával vívott harca során 1564-ben lényegében kettészakította országát: létrehozta az *opricsnyinának* nevezett országrészt, amelyet közvetlenül irányított hű, bizalmi emberei, az opricsnyikok által.

A Kazányi história ebben a történelmi pillanatban íródott, 1564–65 között. Kazany bevételére már több mint egy évtized távolába került. Az állandó külső és belső

---

¹ Pontos címe az első szerkesztés legteljesebb változatában: Új elbeszélés, amely röviden elmondja, hogyan keletkezett a kazányi kánság, és hogyan háborúztak a moszkvai nagyfejedelmek a kazányi kánokkal és arattak fölöttük győzelmet, és hogyan hódították meg a kazányi kánságot.

² IV. Iván (Ivan Vasziljevics = Rettegett Iván, 1530–1584); III. Iván (Ivan Vasziljevics, 1440–1505) unokája, III. Vaszilij (Vaszilij Ivanovics, 1478–1533) fia. 1533-tól moszkvai uralkodó.

konfliktusok közepette jó volt emlékezni a korábbi sikerekre. Ezt az igényt elégítette ki a krónika szerzője, akiről annyit tudunk, hogy orosz anyanyelvű ember volt, és hadifogságba esván mintegy két évtizedet töltött Kazányban, Szafa-Girej³ kán udvarában szolgálva. Egyes kutatók feltételezik, hogy már akkor a moszkvai fejedelemség érdekeit képviselte, és titkos megbízatásokat is teljesített Moszkva számára. A város elfoglalása, a tatár kánság bukása a krónikaíró számára is elhozta a szabadulást. Uralkodója, IV. Iván iránt joggal érezte magát elkötelezettnek, és így abszolút uralkodójához abszolút lojálisan értékelte a közelmúlt eseményeit. Kazany elfoglalását a cár személyes érdemének mutatja be. Az ellenséget igyekszik tárgyalatosan ábrázolni, ezzel is növelvén a cár győzelmének értékét, az aktuálpolitikai célok érdekében pedig megvetéssel szól az árulókról.

A KRÓNICA KUTATÁSÁNAK RÖVID TÖRTÉNETE

A Kazányi história keletkezésének körülményeivel, a mű fennmaradt másolatainak kérdéskörével a 18. század óta foglalkozik a történettudomány. Ezt a tevékenységet még V. N. TATYISCSEV kezdte, ő állította fel azt az elméletet, hogy a mű szerzője *Joann Glazatij* pap volt. Feltételezését sok kutató elfogadta, noha nem volt kellően alátámasztva. A 19. században felfigyeltek a Kazányi história irányzatosságára, ezért a művet megbízhatatlan forrásnak tartották. 1905-ben G. Z. KUNCEVICS monográfiát publikált a krónikáról, foglalkozott a fennmaradt kéziratok egymáshoz való viszonyával, és feltárta, hogy milyen források alapján íródott.

A Kazányi história több mint 200 másolatban maradt ránk. KUNCEVICS ezeket 8 szerkesztésbe sorolta. G. N. MOJSZEJEVA 1954-ben csak két szerkesztést különböztetett meg: az első 1564–65 között keletkezett, ennek jelenleg 8 kézírata ismert. A második szerkesztés 1592-ben készült, amikor a leginkább tendenciózus részeket más forrásokból vett részletekkel váltották fel. Ezt a változatot a befejezés eltérései alapján 7 alcsoportra lehet osztani. A Kazányi históriát először 1791-ben adták ki nyomtatásban, két véletlenül megtalált kézirat alapján, amelyek a 2. szerkesztéshez tartoztak. 1902-ben Kazányban szintén a 2. szerkesztés egyik kéziratát adták ki. KUNCEVICS már mindkét redakcióból dolgozott.

A művet több címmel is publikálták: 1903-ban Szentpétervárott az orosz krónikaközlések XIX. köteteként *Isztorija o Kazanszkom carsztve* (*Kazanszkij letopiszec*) címmel jelent meg. E kiadás reprint változatát 2000-ben ismét kiadták. Ismeretes még *Poveszty o Kazanszkom carsztve* címen is.

³ Két megszakítással uralkodott: 1524–1531, 1533–1546, 1546.

A KAZÁNYI HISTÓRIA STÍLUSA ÉS MŰFAJA

A 16. századi orosz irodalom egyik sajátos alkotása a Kazányi história. Szépirodalmi eszközök felhasználásával alkotott történelmi témájú elbeszélés. Szerzőjétől a politikai agitáció sem áll távol, művében IV. (Rettegett) Iván cár lelkes hívének mutatkozik. Az író nem hiteles történelmi forrásnak szánta művét. Szívesen használ fel mondákat, szóbeli információkat is. Szépirodalmilag több értékes rész található a műben, ilyen például Szumbeka⁴ kánnő visszaemlékezése férjére fogságba hurcolásakor.

KÉT ÚR SZOLGÁI...

A VOLGA-KÁMA VIDÉKI FINNUGOROK AZ OROSZOK
ÉS A NOMÁD HÓDÍTÓK KÖZÖTT

A Kr. u. 7. század végétől a kelet-európai sztyeppövezet feletti uralmat a Kazár Birodalom szerezte meg. A 8. századtól azonban a kazárok súlyos harcokba keveredtek: előbb az arabokkal, majd a 9. század végén a besenyőkkel. E háborúskodások jelentős létszámú közösségeket készítettek menekülésre. Az észak felé vándorlók két nagyobb hullámban érték el a Volga és a Káma találkozásának vidékét. A 10. század elején iszlám hitre tértek, és a kereskedelemből húzott előnyökre építve államot alapítottak. A kialakuló Volgai Bolgár Birodalom függőségébe vonta a környező finnugor népeket: a mordvinokat, marikat, udmurtokat. (Finnugor történeti chrestomathia I. Budapesti Finnugor Füzetek 13, Budapest, 1999. 70.)

A Volga-Káma vidéki finnugorokat azonban az orosz hódítók is fenyegették. A Régmúlt idők krónikája a 11. század végéig követi az orosz fejedelmi központok keleti terjeszkedésének főbb irányait. (Finnugor történeti chrestomathia I. i. m. 44–55.) A részletekből kitűnik, hogy abban az időben Rjazany és Murom városáért és ezen városok környékéért folyt a harc a fejedelmek között, s ebbe a harcba tevékenyen beleszóltak az őslakos mordvinok is, akik számíthattak a volgai bolgárok segítségére is. A mordvin-bolgár ellenállás a Volga mentén hosszú időre megállította az oroszok keleti terjeszkedését. A határvonal az Oka folyó lett. A volgai bolgár birodalom virágzó kereskedelmi központokat működtetett a Volga és a Káma összefolyásának vidékén. Meghódítása igen kíváncsú volt, azonban a békés kereskedelmi kapcsolatok ápolása is rendkívüli előnyöket kínált a különböző orosz fejedelemségek számára.

A békés-békétlen orosz-volgai bolgár kapcsolatok a 13. század elejéig tartottak. Akkor a keletről előtörő tatárok elsöpörték a volgai bolgárokat, finnugor alattva-

⁴ Eredeti nevén Szüjüm-Bike. 1549–1551 között férje, Szafa-Girej halála után régensként uralkodott gyermeke, Utamis-Girej helyett.

lőikat uralmuk alá hajtották, és lendületesen haladtak Európa szíve felé, nem kis riadalmat okozva a keresztény világban. A mongol hódítók vazallusaikká tették az orosz fejedelemségeket, amelyek elől ily módon továbbra is elzárva maradtak a keleti területek. Dzsingisz kán leszármazottai a megszerzett hatalmas területet az utódlási harcok, egyezségek során többször felosztották egymás között. A nyugati területeket (melyeket előbb még meg kellett hódítani!) Dzsocsi, Dzsingisz elsőszülött fia kapta meg. Dzsocsi utóda másodszülött fia, Batu volt, aki nagy szervezőkészséggel és katonai talentummal létrehozta a nagyapja által elképzelt birodalmat. Ezt orosz és mohamedán források eleinte *Dzsocsi ulusza*⁵ néven emlegették, később azonban az oroszok az *Arany Horda* elnevezéssel illették, s ez honosodott meg a történeti irodalomban is.

A világbirodalmak azonban nem állnak fenn örökké, belső ellentéteik előbb-utóbb szétfeszítik őket. 1359-től kezdve mintegy két évtizedig az Arany Hordát állandó trónharcok gyengítik. Az eseményeket az orosz fejedelmi udvarokban nagy figyelemmel kísérik, és olyan orosz egységet igyekeznek összekovácsolni, amely sikeresen léphet fel a tatárok ellen. A nagy összecsapás 1380-ban a Don folyó közeli Kulikovo mezején zajlik, ahol Dmitrij Ivanovics⁶ moszkvai fejedelem legyőzi a Mamaj emir vezette mongolokat (ekkor kapja a Donszkaj melléknevet). Ezzel a győzelemmel még korántsem sikerült megszabadulni a tatár függőségtől (1382-ben Tohtamis⁷ felégeti Moszkvát), de megkezdődik az a folyamat, melynek során Moszkva fokozatosan kiemelkedik, és az orosz fejedelemségek vezetőjévé válik. Az Arany Hordának időközben új, rettegett ellenfele támad: Timur Lenk.⁸ A közép-ázsiai hadúr több alkalommal is legyőzi a tatárokat, területüket feldúlja. Az Arany Horda ereje fogytán, ám a belső harcok változatlan erővel zajlanak. Az 1410-es évektől a birodalom hanyatlásnak indul. Ebben az időben Litvánia és Moszkva már aktívan beleszól a tatár hatalmi harcokba.

Az Arany Hordában 1419-ben Ulug-Muhammed⁹ veszi át a hatalmat, amelyet azonban nem tud egész birodalmában gyakorolni. A belháborúk során 1437–38-ban beveszi Kazany városát, ahol végre biztos támaszponton lel, és a Volga és a

⁵ Az *ulusz* földet, birtokot, illetve közigazgatási egységet jelent (török szó).

⁶ Dmitrij Ivanovics (Dmitrij Donszkaj, 1350–1389): Ivan Danyilovics (Ivan Kalita = Pénzeszsák Iván) unokája, Ivan Ivanovics (Ivan Krasznij) fia. 1359–1389 között moszkvai, 1363–1389 között novgorodi fejedelem.

⁷ Az Arany Horda uralkodója 1378–1395 között.

⁸ Másik nevén Tamerlan (1336–1405). Mongol származású hadvezér, 1370-től szamarkandi emír. Rendkívül sikeres hódító, mintegy húsz hadjáratot vezetett, birodalmát a Kaukázus és Közép-Ázsia jelentős területeire terjesztette ki. Sikeresen harcolt az Arany Horda, Törökország és India ellen is. Kína elleni hadjárata közben hunyt el.

⁹ 1422-ig uralkodik az Arany Hordában, 1437–1445 között pedig az általa alapított Kazanyi Tatár Kánságban.

Káma találkozásánál, a hajdani Volgai Bolgár Birodalom romjain létrehozza a Kazányi Tatár Kánságot.¹⁰ A finnugor népek közül birodalmában élnek a marik és udmurtok. A mordvinok ekkoriban már Moszkva alá tartoztak. A 14. századtól Moszkva fokozatosan átveszi a vezető szerepet az orosz fejedelemségek között. Ennek több oka volt: egyrészt a város ügyesen kihasználta a földrajzi helyzetéből fakadó kereskedelmi lehetőségeket, és fokozatosan a fejedelemségek pénzügyi központjává vált; másrészt a rivális fejedelmi központoknál (Tver, Novgorod) közelebb volt az Arany Horda hatalmi centrumaihoz, így átvette a tatár–orosz kapcsolattartás terhét a többiekől, egyúttal élvezve ennek előnyeit is. A Kazányi Tatár Kánság megalakulásakor Moszkva már felfutóban lévő dinamikus hatalmi központ volt, amely lendületesen terjeszkedett a világ mind a négy égtája felé. Politikai hatalma egyelőre még nagyobb volt, mint fegyveres ereje, de már folyamatosan készült a Kazánnal vívandó mindent eldöntő ütközetre. Ennek az ütközetnek a finnugor népek csak vesztesei lehettek. A mordvinok az egyik oldalon, a marik és az udmurtok a másik oldalon.

Ulug-Muhammed halála után fiai összekaptak a hatalom megszerzéséért. A kazányi trónt Mahmutek¹¹ szerezte meg, Kászim és Juszuf kíséretével Moszkvába menekült. II. Vaszilij¹² nagyfejedelemmek volt oka haragudni rájuk: 1445-ben Juszuf és Mahmutek fogságba ejtették őt a Kamenka melletti ütközetben, s megvakították.¹³ Nem állt azonban bosszút, tudta, hogy a történetek után nincs más választásuk, minthogy hű vazallusai legyenek. Szolgálatukért jutalmul 1452-ben jelentős birtokot kaptak, egy egész országot: a moszkvai és a rjazanyi fejedelemség közti területet, Mescserát. Központja az Oka folyó mellett elterülő Gorogyec városa, amelyet rövidesen csak Kaszimov néven emlegetnek, az új birodalom pedig a Kaszimovi Tatár Kánság néven szerepel a történelemkönyvekben. Egy évszázadig, Kazany bevételéig az új hatalmi alakulat páratlan lehetőséget kínál Moszkvának, hogy beavatkozzon a kazányi politikai viszonyokba. Kaszimovból legális trónkövetelőket küldhet Kazányba, ugyanakkor megőrizheti semlegességét a kaszimovi–kazányi konfliktusokban.

¹⁰ A Kazányi kánság főbb területei a mai Tatársztán Káma melléki körzeteiben voltak: a Kazanka folyó régiójában a Mesa (a Káma jobboldali mellékfolyója) középső folyásánál és az Asita (a Volgába ömlő Iljaty) felső folyásánál, valamint a Volga jobb partján (nyugaton a Szvjajaga folyóig, délen a mai Tyetyusi városáig). A kánsághoz tartoztak a Közép-Volga vidék más népek által lakott földjei is. A kánság nyugati határa a Szura folyót követte. Északi határvonala bizonytalan volt: a kánság ezen szélén élő marik és udmurtok lakóhelyük déli részén Kazany alá tartoztak, az északiakon pedig az orosz fejedelemségek fennhatósága alá.

¹¹ Kazányi kán 1445–1462 között.

¹² II. Vaszilij (Vaszilij Vasziljevics Tyomnij = Sötét Vaszilij, 1415–1462): Dmitrij Donszkój unokája, I. Vaszilij (Vaszilij Dmitrijevis) fia. Moszkvai fejedelem 1425–1434 és 1434–1462 között. 1434-ben nagybátyja, Jurij Dmitrijevis rövid időre elűzte a trónról.

¹³ II. Vaszilij megvakíttatása után kapta a Tyomnij = sötét melléknevet.

Mescsera, a Kaszimovi Kánság területe a mordvinok ősi földje, a 15. századra azonban a vidék lakosságának etnikai összetétele jelentősen megváltozott. Már a 13. században, a mongol betörés nyomán érkeznek ide menekülők a Volgai Bolgár Birodalom területéről: valószínűleg bolgár-törökök és magyar nyelvű etnikai csoportok Magna Hungáriából. (Egyes vélemények szerint a *mescser* népnév levezethető a *magyar* népnévből, a kérdés összefoglalása: VÁSÁRY ISTVÁN: A Volga vidéki magyar töredékek a mongol kor után. Magyar őstörténeti tanulmányok. Szerk. BARTHA A., CZEGLÉDY K., RÓNA-TAS A. Budapest, 1977. 282–290.) E népekhez csatlakozik most a kazányi tatár fejedelemsík kísérete. A helyi mordvin őslakoságból, a keleti magyarok ide menekült maradékából és a különböző török nyelveket beszélő etnikai csoportokból alakult ki a *misar-tatárok* ma is élő csoportja. A Kaszimovi Kánság az 1600-as évek végéig maradt fenn, Kazany 1552-es bevétele után azonban már semmi szerepe nem volt, és amikor az utolsó „kán” megkeresztelkedett, csendben megszűnt létezni.

A 16. század kezdetétől Moszkva folyamatosan szervezi a Kazany elleni akciókat. 1505, 1513, 1524, 1530 a legfontosabb dátumok ebben a küzdelemben. A védekezésben a Kazányi Kánság számíthat testvére, a Krími Kánság segítségére, sőt alkalmanként Moszkva más ellenlábasa: a lengyelekre, litvánokra és a Moszkva által bekebelezett kisebb orosz fejedelemségek csapataira is. A fél évszázados küzdelem végül Moszkva javára dől el. A krónika tanúsága szerint az ő oldalán harcolnak a mordvinok, a tatárok oldalán pedig a „gonosz” cseremiszek. A leírások azt sejtetik, hogy a cseremisiz gyűjtőnév: a marikkal együtt e név alá sorolt udmurtok és a csuvasok is kénytelenek voltak harcolni a tatár érdekekért. Kazany bevétele után a század második felében folyamatosak a „cseremiszek” lázadásai új uraik ellen. A küzdelmekben nagy vérvesztéseket szenvednek el. A kifosztott, felégett területekre orosz telepések költöznek be.

A Volga-Káma-vidéki finnugorok szenvedéstörténete különböző stációkon keresztül vezetett a teljes megtöretésig. Másként zajlott a mordvin és a „cseremisiz”-nek nevezett területek meghódítása. Ennek magyarázatát több történelmi-földrajzi körülményben találjuk meg. A finnugor népek az eurázsiai erdőövezetet lakták Skandináviától Nyugat-Szibériáig. Körülményeik eredendően a halász-vadász-gyűjtögető életmódot tették lehetővé számukra. Lakóhelyük éghajlata azonban megfelelő volt egyes növények termelésére és az állattenyésztésre is. Az újkőkor végétől – a bronzkor elejétől déli szomszédaik hatására meg is honosodott a termelőgazdálkodás a finnugor népeknél. Fő tevékenységgé nem vált, „háztáji” jellegű maradt, mivel a gabonatermés általában csak az elvetett mag kétszerese volt, de a hagyományos erdei gazdálkodással együtt biztosította a finnugor közösségek megélhetését, lassú gyarapodását. A finnugor népek hatalmas területen éltek, népsűrűségük igen alacsony volt. Ez a terület és ez a lakosság egy bizonyos mértékig be tudta fogadni az orosz telepéseket. Novgorod kialakulásának története mutatja, hogy az orosz paraszti bevándorlás nem okozott feszültséget. A novgorodi

államot az orosz betelepülők és a finnugor őslakók közösen hozták létre. Az őslakosság ellenséges hódításként értékelte azonban, ha a paraszti betelepülők előtt druzsinája¹⁴ élén megérkezett valami távoli, ismeretlen orosz fejedelem: úgymond adót szedni, valójában fosztogatni. A katonai akciók után a „meghódított” területekre érkező telepesek már maguk is másként viselkedtek: a területet sajátjuknak tekintették, hódítókként léptek fel, és nem törekedtek együttműködésre az őslakókkal.

A betelepülő orosz népesség életében a földművelésnek meghatározó szerepe volt. Szüksége volt a termőföldre, amely azonban az erdőövezetben a csekély nép-sűrűség ellenére sem állt rendelkezésre végtelen mennyiségben. A mordvinoknál inkább, a „cseremiszeknél” kevésbé. A sztyepp és az erdőövezet határán jelentős művelhető területtel rendelkező mordvinok közé betelepültek az oroszok, a kevesebb földdel rendelkező cseremiszeket pedig területük egy részéről elűzték, besorozták őket erdekbe. Ez a folyamat azután is zajlott, hogy a tatár hódítók megszerezték az uralmat az orosz fejedelemségek fölött. A mordvinok közvetlen környezetükben kerestek még szabad földeket. A művelésre befogható szabad területek orosz megszállása és a mordvin közösségek belső mozgása őszi területeiken azt eredményezte, hogy mozaikszerű tömbökben egymás mellé kerültek orosz és mordvin falvak, a mordvinok pedig hamar kisebbségbe kerültek hazájukban. Földjeiket mégis megőrizhették, ezért ezt az állapotot a mordvinok viszonylag jobban tűrték, mint a cseremiszek a magukét. Tudunk időnként fellángoló mordvin-orosz háborúskodásokról, amelyeket nyilván az adószedés és a keresztény térítés területén elkövetett egyes orosz túlkapások váltottak ki, de ennek ellenére az orosz források a mordvinokkal szemben nem olyan ellenségesek, mint a cseremisznek nevezett, főleg finnugor etnikai csoportokkal.

A cseremiszek számára élet-halál kérdése volt földjeik megvédése. Elkecsereketen védekeztek. Hamar felfedezték, hogy a keleti és a nyugati hódítók közül a tatárok jelentik a kisebbik rosszat. Azok csak adót szedtek tőlük, míg az oroszok területeikre is igényt tartottak. Ez az elemi érdek vitte a cseremisznek nevezett marikat, udmurtokat, csuvasokat a tatárok táborába, ahol a legvégsőig kitartottak: hű szövetségesei voltak a Kazányi Tatár Kánságnak, annak 1552-ben bekövetkezett bukásáig. Nem törődtek bele helyzetükbe Kazany orosz bevétele után sem: a 16. század második felében évekig elhúzódó felkelésekben próbálták függetlenségüket kivívni. Nem győzhettek, de sokan közülük vesztesek sem akartak lenni: megindult az elvándorlás a szabad területek felé. Ennek eredményeként jött létre a keleti marik etnikai csoportja, amely ma is létezik Baskíria területén.

¹⁴ A druzsina a fejedelmek fegyveres kísérete. A druzsinához tartoztak a főurak kíséretükkel, valamint a fejedelmi testőrség tagjai.

A KAZÁNYI HISTÓRIA FINNUGOR VONATKOZÁSÚ RÉSZEIRŐL

A krónika szerzője – mint tudjuk – két évtizedet töltött Kazany városában és jó ismerője volt a kánság belső viszonyainak. Természetesen tudott a birodalmat alkotó különböző népekről is. A fővárost azonban valószínűleg nem hagyta el, ezért információi a városba látogatók híradásain alapulnak, illetve később, már Moszkvába visszatérve krónikája megírásához korábbi műveket is felhasználhatott.

Az 1. fejezetben az oroszok és a barbárok egybehangzó állítására hivatkozva ősi orosz földekké nyilvánítja a Volga folyó mindkét partját a bolgár határokig, illetve a Káma folyóig. Ezzel igazolja Rettegett Ivánnak a Kazányi Tatár Kánsággal szemben folytatott katonai akcióit. Az Oka és a Káma torkolata közötti középső Volga-szakasz azonban inkább amolyan senki földjének volt nevezhető, a mordvin, mari és udmurt őslakosság pedig hol az orosz, hol a volgai bolgár félhez csapódott a területükön, a területükért folyó konfliktusban. Az 1230-as években a mongolok megszerezték maguknak ezt a vidéket, és egészen az 1550-es évekig birtokolták.

A krónikában négy finnugor népnév fordul elő: a cseremisiz, a mordvin, a szamojéd és az osztják/otják. A szerző kiemelkedően sokat foglalkozik a cseremiszekkel, míg a többi népet csak megemlíti egy-egy alkalommal. Véleményt egyedül a mordvinokról nem nyilvánít, a szamojédokról, osztjákokról tett megjegyzései ellenszenvről tanúskodnak, a cseremiszeket pedig az oroszok ellenségeiként mutatja be.

A szamojédok a krónika 7. és 101. fejezetében szerepelnek. A 7. részben arról esik szó, hogyan alapította meg Szain kán Kazany városát. A fejezetben leírást találunk a táj szépségéről, a Kazany környéki területek kiterjedéséről, és a vidék lakóiról. A halban s vadban gazdag, bőven termő vidék leírása olyan mesészerű, mint a magyar krónikák beszámolója a Hunor és Magor által feltalált meótiszi új hazáról. Mese a főszereplő, Szain is; soha nem létezett személy, neve talán Batu kán állandó jelzőjéből származik, jelentése: hatalmas, bátor. A földrajzi környezet leírása azonban pontos, és a történelem valós szereplői az említett népek is. A bolgárok jellemzése kapcsán említetik a szamojéd nép. A leírás szerint a bolgárok kegyetlenségüket és szokásaikat tekintve hasonlatosak a gonosz kutyafejűekhez, a szamojédokhoz. A *kutyafejű* jelző talán antik hagyományok hatásaként jelentkezik. Hérodotoszig visszamenően találunk a történetírásban ehhez hasonló jelzőket a távoli, egzotikus vidékeken élő emberekről: az arimaszposzok (nevük jelentése szerint is) *egyszeműek* voltak, a „*kopaszok*” szerint a hegyekben *kecskelábú* emberek laknak stb. (Hérodotosz IV. 24., IV. 27., lásd: Finnugor történeti chrestomathia I. i. m. 17.). Az is elképzelhető azonban, hogy ez a pejoratív szó Oroszország területén széles körben elterjedt a mongolos arcú emberek jelzőjeként.¹⁵

A 101. a mű utolsó fejezete, benne az uralkodó dicsőítését olvashatjuk. Rettegett Ivánt a szerző Nagy Sándor makedón uralkodóval veti össze, akiről azt olvastuk, hogy a barbár népeket áthatolhatatlan hegyek mögé zárta. Hozzá hasonlóan zárta hegyek mögé a szamojédokat az orosz cár is. Ez a meseszerű fordulat közvetlenül származhat a Sándor-regényből,¹⁶ de lehetséges, hogy szerzőnk a Régmúlt idők krónikájából vette át, ahol az 1096-os évnél bukkanhatunk erre a motívumra (Finnugor történeti chrestomathia I. i. m. 54.).

A 7. fejezetben szerepelnek az osztjákok is. A szerző azt írja, hogy az osztják egy nép a cseremiszek közül. Ez a megfogalmazás konkrétan is bizonyítja azt az állításunkat, hogy a cseremisiz hajdanán gyűjtőnév volt. Főleg finnugor népeket illettek ezzel az elnevezéssel, rajtuk kívül talán még a csuvasok elődeit értették bele ebbe a fogalomba. A Kazányi história egyes kézírataiban *osztják* helyett *otják* olvasható.¹⁷ Ez nagyon bizonytalanná teszi a nép azonosítását: az otják az udmurtok elnevezése a korai orosz forrásokban, ismert *oti*, *otin* alakban is, ebből származik a *vojják* népnév. Az osztjákokról/otjákokról az olvasható a 7. fejezetben, hogy „rosztovi nép, amelyik elmenekült a keresztelés elől”. Ez tovább bonyolítja a rejtélyt. Egyes orosz krónikák híradásai szerint ugyanis a Rosztovi Fejedelemségben élő merják költöztek a volgai bolgárok földjére, hogy ne kelljen keresztyénné lenniük (Kazan-szkaja isztoria. Szerk. és ford. T. F. VOLKOVA, kommentárok T. F. VOLKOVA, I. A. JEVSZEJEVA. In: Pamjatnyiki literatury drevnyej Ruszi, Szeregyina XVI veka. Összeáll. és szerk. L. A. DMITRIJEV, D. SZ. LIHACSOV, bev. D. SZ. LIHACSOV, Moszkva, 1985. 607.).

A mordvinok tízezer fős serege a Kazany elleni utolsó rohamra induló orosz csapatok segítőjeként szerepel a mű 56. fejezetében. A korábbi események tárgyalása során nem esik szó a mordvinokról. A szerző a krónikákban feltehetőleg olva-

¹⁵ A *kutyafejű* jelző bekerült a magyar irodalomba is. Mindannyian a János vitézből ismerjük a kutyafejű tatárokat. Magyarországon az orosz szolgálatot vállalt TURKOLLY SÁMUEL 1725-ös leveléből vált ismertté ez a kifejezés. TURKOLLY vagy az orosz krónikákból ismerhette meg, vagy a 18. században még használatban volt. További magyar irodalmi előfordulásait l. Petőfi Sándor összes művei. Kriúikai kiadás, 3. kötet, szerk. KERÉNYI FERENC. Bp. 1997. 321.

¹⁶ A Sándor-regény ismeretlen szerző műve Nagy Sándor makedón uralkodóról. A Kr. u. 2-3. században keletkezett Alexandriában a korábbi legendás történetek összeolvasztásával. A különböző kéziratok szerzőként Aiszóposzt, illetve Kalliszthenészt tüntetik föl, ezért a szakirodalom pszeudokalliszthenészi Nagy Sándor-regénynek is nevezi. A mű rendkívül népszerűvé vált a középkori Európában, számtalan nyelvre lefordították. Az orosz fordítás az öt legfontosabb görög változat közül a β jelűből készült. A Sándor-regény magyar feldolgozói a 16–17. században HELTAI GÁSPÁR és HALLER JÁNOS voltak, ők a spoletói QUILICHINUS latin nyelvű verses feldolgozását használták.

¹⁷ Az általunk használt két szövegkiadás közül az 1954-es MOJSZEJEVA-féle az első szerkesztés legrégebbi változatát közölte, amelyben az otják népnév szerepel, az 1985-ös Volkova által gondozott kiadás pedig az első szerkesztés legteljesebb változatát adta közre, amelyben az osztják népnév szerepel.

sott a mordvinok korábbi tetteiről, de a Moszkva–Kazany viszony szempontjából mellékesnek tartotta azokat. Pedig 1377-ben a mordvinok tatár segítséggel rajtaütöttek az oroszokon, felégették Nyizsnyij-Novgorodot, és feldúlták a Volga menti orosz településeket. Az 1500-as évekre azonban már Moszkva megbízható szövetségesei lettek, s nyilván ennek köszönhető, hogy a Kazányi históriában említésük negatív felhang nélküli.

A Kazányi história felfogása szerint az oroszok ellenségei a tatárok mellett a cseremiszek voltak. Számtalan fejezetben fordul elő nevük, általában valami sértő jelző kíséretében. Az 1. fejezetből rögtön megtudhatjuk, hogy a cseremiszek pogányok, Batu kán felbukkanásáig a szintén pogány bolgárok alattvalói voltak, de mind ők, mind a bolgárok adót fizettek az oroszoknak. Ez utóbbi hírt nem kell készpénznek vennünk.

A 11. fejezetbeli egyszerű említésük után a cseremiszek a 14. fejezetben többször is említetnek az 1508-as hadjárat kapcsán. Ez az esemény nagy orosz győzelemként indult, de csúfos vereség lett belőle. Az orosz seregek rajtaütöttek a kazányiak ünnepi mulatságán és az összegyűlt vásári sokadalmon. A kán főembereivel italozott, mulatott. A meglepett tömeg szerteszét szaladt, sok embert fogságba ejtettek, mások az erdőbe futottak, a kán és emberei pedig a városfalak mögé menekültek. A vásár teljes árukészletével az oroszok hadizsákmánya lett és rengeteg foglyot is ejtettek. Ekkor azonban a támadók kezdtek el ünnepelni, mulatozni. A városfalak mögül figyelő kán és serege nem is késlekedett az ellencsapással, és nagy győzelmet aratott a tatár medve bőrére előre ivó oroszokon.

Ennek a változatos ütközetnek a cseremiszek csak epizodistái voltak. A leírás szerint „nagy népség és sok cseremisz” jött el „a távoli körzetekből” a tatárok által rendezett ünnepségre. Itt a cseremisiz népnév a falusi, vidéki ember szinonimájaként értelmezhető. A leírás további részeiből megtudjuk, hogy a harmadnap a városból kitörő tatárok által keltett zűrzavarban a „gonosz cseremiszek” csak azzal törődtek, hogy minél kevesebb bajjal elmeneküljenek. Ez nehezen értelmezhető adat. A szerző által pontatlanul megfogalmazott eseményeket talán úgy magyarázhatjuk, hogy az oroszok által korábban fogságba ejtett cseremiszek kihasználva a tatár támadást, kiszabadították magukat az orosz fogságból és elmenekültek. Itt megint úgy értelmezhetjük a cseremisiz népnévet, mint ami falusi, vidéki emberekre utal, semmiképpen sem katonákra, hiszen csak a saját bőrüket igyekeztek menteni. Mégis megkapták a krónikaírótól a „gonosz” jelzőt. Szerinte a cseremiszek nyilván akkor cselekedtek volna helyesen, ha a csata végéig türelmesen várnak, és a megvert oroszok foglyaiként engedelmesen elvonulnak.¹⁸

¹⁸ Elképzelhető az a magyarázat is, hogy a kazányi seregbe erőszakkal besorozott cseremisiz emberek a tatár főerőkkel együtt a városból kitörvén, nem törődtek a csatával, csak saját menekülésükkel: egyszerűen haza akartak menni.

A 18. fejezet az 1524-es orosz hadjáratról szól. Ennek az akciónak a megghiúsításában a cseremiszeknek döntő szerepük volt. Az orosz seregek vízen és szárazföldön vonultak fel. A Volga szigetes, gázlós szakaszait kihasználva a cseremiszek vízi akadályokat építettek, ahol rátámadtak a hajókon érkező és feltorlódo orosz hadra. Ez tipikus partizánakciónak nevezhető: a terepadottságokat ismerő, hazájukat védő emberek támadtak az idegen betolakodókra. A leírás igen részletesen szól erről az eseményről, és kiemeli, hogy a cseremiszek nagy hadizsákmányt szereztek. A szárazföldön felvonult orosz főszereg közben a Volgán meglepett és megtizedelt csapatok nélkül is legyőzte a kazányiakat. Ekkor érkeztek meg néhányan a vízi sereg pusztulásának hírével. Ezután az oroszok még legyőzték a hegyi cseremiszeket, majd a visszavonulás mellett döntöttek, mivel élelmük elfogyott és a vízen szállított faltörő ágyúk hiányában nem merték megkezdeni Kazany ostromát. Az események arról tanúskodnak, hogy ekkor a cseremiszek még önállóan tevékenykedtek, nem sorozták be őket a kánság reguláris haderejébe.

A 19. fejezet az 1530-as orosz támadást tárgyalja. Az események ismertetésénél többször előfordulnak a cseremiszek. Az orosz támadás hírére Szafa-Girej kán megparancsolta, hogy „a közeli helyekről hajtsák oda a cseremiszeket”, akiknek a kazányi városfalakon kívüli települések védelmére erődöt kellett építeniük, majd azt védelmezniük. E hír szerint a cseremiszek a birodalom kiszolgáltatott, alsóbb rétegét alkották. Katonai segédnépként, a tatár főerők védelmére alkalmazták őket. Ez a tatár taktika nyilván rengeteg cseremisz életébe került. A harci cselekmények további leírásából megtudjuk, hogy a kán elmenekülésének hírére a cseremiszek önállósították magukat, kitortek a falak mögül és nehézfegyvereket: faltörő eszközöket, ágyúkat zsákmányoltak. Ez a tettük is azt bizonyítja, hogy szülőföldjüktől távol csak kényszer alatt harcoltak a tatárok oldalán és igyekeztek minél előbb hazajutni.

Ezek után nagyon meglepő, hogy továbbolvasva az év eseményeit, azt találjuk, Szafa-Girej kánnal együtt húszezer harcos menekült a Krímbe, a gonosz cseremiszek. Kik lehettek ezek a cseremiszek? Marik, udmurtok, tehát finnugorok? Vagy inkább valamilyen Volga vidéki török néphez tartoztak: csuvasok, baskírok, tatárok voltak? Esetleg ennek a hírnek semmiféle történelmi alapja sincs? Nem tudjuk eldönteni.

A 23. fejezet a tatárok és a cseremiszek által az oroszokkal szemben elkövetett kegyetlenkedésekről szól. A leírás párját a 65. fejezetben találjuk, ahol az oroszok által fogságba ejtett hétezer cseremisz változatos kegyetlenkedésekkel kísért kivégzése olvasható. A háború borzalmairól, az okatlan pusztításról, emberek ezreinek megöléséről más helyeken is megemlékezik a krónikás, például a 26., 59., 74. és a 100. fejezetben. A középkorról szóló egyéb ismereteink alapján feltehetjük, hogy a szerző különösebb utázások nélkül írta le ezeket az eseményeket.

A 27. fejezet rendkívüli fontosságú finnugor szempontból: a szerző a cseremiszek különböző csoportjairól ír. Információi szerint kétfajta cseremiszek vannak,

akik három népet alkotnak. A Volga innenső (tehát a déli) partján, a magas hegyek között élnek a hegyi cseremiszek, a másik parton, lapos, sík vidéken a mezeiek, és „ugyanazon a lapályos oldalon”, de megközelíthetetlen erdőkben laknak a koksajszki és vetlugai cseremiszek.

A krónikaíró ebben a fejezetben a mari etnikai viszonyok kiváló ismerőjének tűnik. A „kétfajta cseremiszek” terminológia a hegyi és mezei marik csoportjait jelentheti. A mezeieket is két csoportja osztja azonban: a földművelőkre és az erdőlakó koksajszki és vetlugai cseremiszekre. Ezeken a területeken ma az északnyugati és a Joskar-Ola-i nyelvjárást beszélő marik élnek. Közöttük félúton, a Kundis és a Bolsaja Koksaga mentén él a magát erdei marinak (kožla-marâ) nevező közösség (BERECZKI GÁBOR: Cseremisz szövegmutatványok. Nyelvtudományi Közlemények 73 [1971] 27.). Az erdei és a földművelő életmódot folytató marik kulturális különbsége vezethetett oda, hogy valamikor megszületett az erdei mari elnevezés. Talán még a Kazányi krónika írásakor nem létezett, a szerző legalábbis nem használja. Egykor bizonyosan nagyobb terület népessége használhatta önmegnevezésként, mint most. Erre utal, hogy a 19. század végén a nyelvtudomány is ingadozott: a hegyiek mellett a másik mari csoportot egyes kutatók erdeieknek nevezték, s nem mezeieknek.

A magyar fordításhoz használt VOLKOVA-féle krónikakiadás kommentárjai szerint (Kazanszkaja isztorija. i. m. Moszkva, 1985, 615.) a hegyi cseremiszek a csuvasokkal azonosak, a mezei, a koksajszki és vetlugai cseremiszek együttesen a második cseremisz néppel azonosak, a harmadik cseremisz csoport pedig, amelyre itt csak utalás történik, de nem szerepel név szerint, az udmurt.

E magyarázatok közül a hegyi cseremisz–csuvas azonosítás nem fogadható el. A hegyi cseremisz elnevezéshez a csuvasokkal együtt feltétlenül odasorolhatjuk a hegyi marikat is. A csuvasok és a hegyi marik szétválasztása mindig is gondot okozott, még a helyszínen járt kutatóknak is. Életmódjukban, kultúrájukban oly sok közös vonás van, hogy a felületes szemlélő nem tudja őket elkülöníteni. Nagyon erős volt a két nép nyelvének egymásra hatása is. A 18. századi nyelvészek, kutatók közül ezért többen – J. E. FISCHER, GYARMATHI SÁMUEL – a csuvas nyelvet a finnugor nyelvek közé tartozónak hitték. Napjainkban léteznek olyan csuvas nyelvű közösségek, amelyek nevükben őrzik hajdani hegyi mari származásukat.

A 28. fejezet már Kazany 1552-es ostromának előkészítéséről szól. A hadművészetben később is gyakran alkalmazták a megelőző támadást, hogy az ellenséget még felkészületlenül ériék, s bázisain semmisítsék meg. Ilyen csapást szenvedtek el a cseremiszek is: a cár falvaikra küldte embereit, hogy még hadba hívásuk előtt leszámolhasson velük.

A következő fejezetből megtudjuk, hogy már két nappal a hegyi és mezei cseremiszek ellen indított támadás után a hegyi cseremiszek követek útján békét kértek és felesküdték a cárra. Az uralkodó azonnal elrendelte összeírásukat. Az írások negyvenezer lövészt írtak össze. Ez a szám alkalmat ad egy összehasonlí-

tásra: a honfoglaló magyarok IBN RUSZTA leírása szerint húszezer lovassal rendelkeztek (GYÖRFFY GYÖRGY: A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Bp. 1975², 86.). Ebből az következik, hogy a „hegyi cseremiszek”, tehát feltehetőleg a hegyi marik és a csuvasok együttes létszáma – miként betelepülő elődeinké – százezres nagyságrendű volt.¹⁹

A 33. fejezet Szvijazsszk várának felépítéséről szól. Ezt a Kazany közelében, a Szvijaga folyó mellett felépített erősséget az orosz seregek felvonulásának és utánpótlásnak biztosítására emelték. A Szvijaga torkolata kb. 30 km-re található Kazany városától. A fejezet finnugor szempontból azért jelentős, mert megtudjuk belőle, hogy az új erőd a mezei cseremiszek földjén épült. A mezei cseremiszeket a krónikairól a *cserny* névvel illeti. Jelentése: alsóbb társadalmi rétegekhez tartozó, jog nélküli emberek, illetve csöcselék. Ez a szó a *csornij* 'fekete' melléknévből származik. Itteni használatában talán szerepet játszott, hogy egybecseng a cseremisz népnév első szótagjával. A fekete színhez hagyományosan negatív érzelmek kapcsolódnak. A középkorban a fehér–fekete ellentétpár olyan viszonyt fejezett ki, mint napjaink politikai szimbólumrendszerében a jobboldal–baloldal.²⁰

A krónika további fejezetei a moszkvai és szövetséges hadak felvonulását mutatják be. Az 56. fejezet szerint az orosz seregeket támogatták a tatárok, a cserkaszok, a mordvinok a németek, a frjagok és a ljahok csapatai. A mordvinok igen nagy és előkelő népekkel együtt szerepelnek itt: az oroszokhoz hű tatárok, a kaukázusi származású cserkaszok, valamint a svéd, olasz és lengyel zsoldoscsapatok között.²¹

A 63. fejezet teljes egészében finnugor vonatkozású, a végső ütközet előtti feszült időszakról szól. Az orosz sereget és szövetségeseit a partizánharc eszközeit alkalmazó cseremiszek éjjel-nappal zaklatták. A nyílt ütközetet nem vállalták a reguláris haderővel szemben, hanem a táborokat támadták, harcosokat ejtettek foglyul és elhajtották a méneseiket. A kazányiak tizenötezer cseremisz lovassal és tízezer naszádossal folytatták ezt a hadviselést. A folyami cseremisz harcosok azonban nem tudtak kárt okozni az oroszoknak, mivel azok a korábbi példából tanulva nagy erővel védték hajóikat. Az oroszok végül radikális lépésre szánták el magukat: több osztagot küldtek a cseremisz erődített helyek ellen. E haderő ellen a cseremiszek már nem tudtak ellenállást kifejteni. A legnagyobb ütközet Arszk vára

¹⁹ Pontosabb becslésre nem vállalkozhatunk. Sem a krónikások szavahihetőségét, sem a cári számlálóbiztosok munkáját nem tudjuk más források alapján ellenőrizni.

²⁰ V. DAL: Tolkovij szlovár ruzszkovo jazika. T. IV. Moszkva, 1955. (reprint) 595.; Szlovár ruzszkovo jazika. T. IV. Moszkva, 1984. 668. Az orosz történelemből ismert még a *csornije ljugyi* 'fekete emberek' kifejezés is, amely a fejedelmi földeken dolgozókat jelölte. Lásd még KLIMA LÁSZLÓ: Fehér és fekete. Duális társadalmi struktúrák a népvándorlás kori népeknél. Herman Ottó Múzeum Évkönyve. XXX–XXXI/2. Miskolc. 1993. 115–126.

²¹ A Volkova-féle szövegkiadás kommentárja szerint a németek elnevezés a svédekre vonatkozik, a frjagok az olaszok, a ljahok pedig a lengyelek. Kazanszkaja isztorija. i. m. Moszkva, 1985. 620.

körül bontakozott ki, de az is csak három napig tartott. Az oroszok tüzéséget vetettek be, ami a cseremiszeket páni félelemmel töltötte el, és megadták magukat. Arszk bevételekor a fogságba ejtettek közül az oroszok kiválogattak ötezer embert, köztük a cseremiszek legfőbb vezetőit, akiket rendszeresen Kazany városgala alá hajtottak, hogy a védőket megadásra szólítsák fel. Arszk városa ma is létező hely, mintegy 50-60 km-rel Kazanytól északra található, a Kazanka folyó mellett. A város neve az udmurtok egyik külső elnevezéséből, a csuvas *ar* 'udmurt' jelentésű szóból származik. Más forrásokból is tudjuk, hogy a mezei cseremiszeket a déli udmurtoktól nem különböztették meg. Így feltételezhető, hogy ebben a hírben a hajdani déli udmurtokról olvashatunk (M. V. GRISKINA: Tyazselije iszpitanijija i groznije potrjaszenijija. In: Udmurti. Etyudi iz isztoriji IX–XIX vv. Izsevszk, 1994. 24–48.).

A foglyul ejtett cseremiszek sorsáról két fejezettel később értesülünk. A cár haragra gerjedvén amiatt, hogy a kazányiak nem fogadták el békekötési ajánlatát, „halálra ítélte az erődítményekben elfogott valamennyi cseremiszt”. A védők elretentésére a foglyokat Kazany városgalai alatt végezték ki. A középkorban számtalan véres terrorakciót követek el az egymással háborúzó felek. Ezek általában kapcsolódtak a hadműveletekhez. A tatár hódítók megjelenése hozta el Európába a polgári lakosság elleni hadviselést. A leírások szerint a városokat elfoglaló tatár harcosok válogatás nélkül ölték az embereket. A már legyőzött ellenfél más helyszínen történő későbbi tömeges legyilkolása azonban ilyen előzmények után is páratlan esemény. Nemcsak az orosz hadviselésre gyakorolt tatár példát láthatjuk benne, hanem Rettegett Iván bomlott elméjét is.

A 88. fejezet a cseremiszek háború utáni sorsáról tudósít: Kazany bevételé után a megmaradt cseremiszek vezetői a cár elé járultak és hűségnyilatkozatot tettek. Az uralkodó kegyesen vendégül látta, majd elbocsátotta őket. Később azonban összeírásukról és megadóztatásukról döntött. Kilencvenháromezer-hetvenöt cseremiszt írtak össze.

A 100. fejezet visszatekint a nagy küzdelemre, Kazany bevételére, ugyanakkor már beszámol arról is, hogy a város eleste után sem teljes a béke: a cseremiszek fellázadtak. A lázadások végigkísérik az egész 16. századot. A cseremiszek nem fogadták el új uraikat, az adót sem fizették rendszeresen. 1575-ben és 1582–84-ben a krími tatárok is segítették a cseremiszek oroszellenes harcát. Moszkva válaszul a hagyományos módszerekkel élt: erődöket hozott létre az elfoglalt területeken. A Kazany bevételé utáni fél évszázad az egyik leggyötrelmesebb időszak volt a marik és udmurtok életében. Az adóterhek mellett természeti csapások is sújtották őket. A krónika ebben a fejezetben már erre az időszakra is visszatekint, amikor azt írja, hogy „az életben maradt kazányiak és cseremiszek összesámlálták a Kazany bevételé közben, bevételé előtt és bevételé után elpusztult embereket”. A szám megdöbbentő és nehezen is hihető: elpusztult hétszázötvenezer-kétszázhetven fő. „Kevesen maradtak életben az egész kazányi földön – csak az egyszerű emberek, a betegek és tehetetlenek és a szegény földművelők.”

Szövegközlések:

Isztorija o Kazanszkom carsztve (Kazanskij letopiszec). Polnoje szobranijje Russzkij letopiszecj XIX. Szentpétervár, 1903. Reprint: Moszkva, 2000.

Kazanszkaja isztorija. A szöveget gondozta, bev. és kommentárok G. N. MOJSZEJEVA, szerk. V. P. ADRIANOVA-PERETC. Moszkva–Leningrád, 1954.

Kazanszkaja isztorija. Szerk. és ford. T. F. VOLKOVA, kommentárok T. F. VOLKOVA, I. A. JEVSZEJEVA. In: Pamjatnyiki literaturi drevnej Ruszi, Szeregyina XVI veka. Összeáll. és szerk. L. A. DMITRIJEV, D. Sz. LIHACSOV, bev. D. Sz. LIHACSOV, Moszkva, 1985. 300–365, 601–624.

Tanulmányok, monográfiák:

KUNCEVICS, G. Z.: Isztorija o Kazanszkom carsztve. Szentpétervár, 1905.

MOJSZEJEVA, G. N.: Avtor „Kazanskij isztoriji”. Trudi Otyela drevnyerusszkij literaturi, t. IX. Moszkva–Leningrád, 1953.

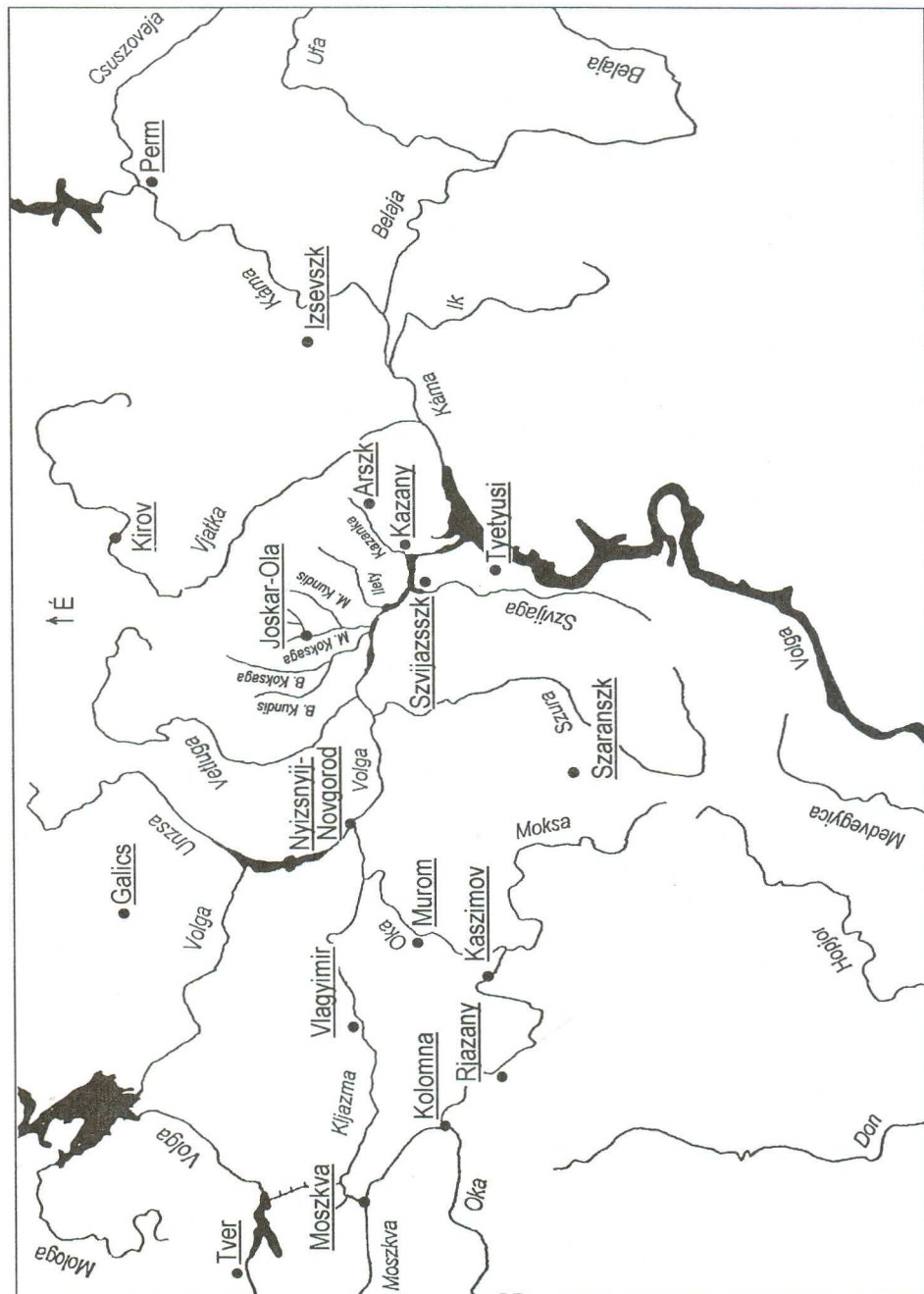
A 2000-ben Moszkvában megjelent kiadás bibliográfiája tartalmazza a művel foglalkozó legfontosabb tanulmányokat (XVI–XVII. oldal).

A KAZÁNYI HISTÓRIA FINNUGOR VONATKOZÁSÚ RÉSZEI

A Kazányi históriából lefordított és itt közölt részletek nem minden esetben tartalmaznak konkrét utalásokat a különböző finnugor népekre. Egyes részletek csak a bennük említett városok miatt kerültek válogatásunkba. Ezek a települések mind ősi finnugor területeken jöttek létre. A falakon belül, s a város körzetében finnugor lakosság is élt. Más részleteket a történelmi események követésének érdekében közlünk.

Az itt közölt szövegrészleteket a Szaltikov-Scsedrinről elnevezett szentpétervári állami könyvtár (Goszudarsztvennaja Publicsnaja Bibliotjeka imenyi Szaltikova-Scsedrina), F IV. 578 jelzetű kéziratának (17. sz. 60-as évek) 1985-ös publikálásából fordítottuk (Kazanszkaja isztorija. Szerk. és ford. T. F. VOLKOVA, kommentárok T. F. VOLKOVA, I. A. JEVSZEJEVA. In: Pamjatnyiki literaturi drevnej Ruszi, Szeregyina XVI veka. Összeáll. és szerk. L. A. DMITRIJEV, D. Sz. LIHACSOV, bev. D. Sz. LIHACSOV, Moszkva). Ez az első szerkesztés szerinti legteljesebb szöveg. A fordításhoz felhasználtuk az első szerkesztés legrégebbi ismert példányának közlését is, amely 1954-ben jelent meg. (Kazanszkaja isztorija. A szöveget gondozta, bev. és kommentárok G. N. MOJSZEJEVA, szerk. V. P. ADRIANOVA-PERETC. Moszkva–Leningrád.) Ezt a kéziratot az orosz akadémia irodalmi intézetében őrzik, jelzete Q.26-P. A részleteket KATONA ERZSÉBET fordította.

A kazányi kánságról²²

1. fejezet

Amióta van az Oroszország, így beszélnek ezt az orosz emberek és a barbárok, ott, ahol most Kazany városa áll, az egész egybefüggő orosz föld volt, amely hosszában Nyizsnij-Novgorodtól terjedt kelet felé a nagy Volga folyó mindkét partján lefelé, a bolgár határokig, a Káma folyóig, szélében pedig észak felé a Vjatkai és Permi földekig, dél felé pedig a kun határokig. És ez az egész kijevi és vlagyimiri birodalom és terület volt. A Káma folyón túl pedig a bolgár és barbár hercegek éltek a saját földjükön, uralmuk alatt tartva a pogány cseremiszi népet, amelyik nem ismerte istent, nem volt semmiféle törvénye. Mind ezek, mind pedig amazok az orosz cárságnak szolgáltak és Batu²³ kán idejéig adót fizettek. ... (300–303. old.)

A kazányi kánság eredetéről és a helyi birtokokról, és a sárkány lakhelyéről

7. fejezet

...És keresgélve, egyik helyről a másikra menve, Szain kán talált a Volga mentén, az Oroszország legszélén, a Káma folyó innenső partján egy nagyon szép helyet, amely egyik szélén a Bolgárfölddel, másik szélén Vjatkával és Permmel érintkezett, gazdag volt legelőken az állatok és méhek számára, megtermett benne mindenféle gabona és bőségesen gyümölcs, tele volt vadállattal, és mindenféle, az élethez szükséges javakkal – szépségét és gazdagságát tekintve nem találni még egy ilyen helyet egész orosz földünkön. ... (314–315. old.)

...Szain megalapította azon a helyen Kazany városát... És hozott a Káma folyó vidékéről egy vad és pogány népet, az egyszerű bolgárokat a hercegeikkel és vezetőikkel, nagyszámú nép, kegyetlenségét és szokásait tekintve hasonlatos a gonosz kutyafejűekhez, a szamojédokhoz. És ilyen emberekkel népesítette be azt a földet...

...Van a cseremiszek között egy nép, amelyet osztjáknak neveznek. Így nevezik a legalja rosztovi népet, amelyik elmenekült az oroszok keresztelési szándéka elől, és a Bolgárföldön és a Hordában telepedett le, hogy a kazányi kán fennhatósága alatt legyen. ... (316–317. old.)

²² A krónika a *kazányi cárság* – *kazányi cár* terminológiát használja. A magyar szakirodalomban azonban a *cár* elnevezés teljesen Oroszországhoz kötődik, ugyanakkor az Aranyhorda és utódállamai esetében a *kánság* – *kán* terminológiák honosodtak meg, ezért mi is ezeket használjuk.

²³ Batu 1227–1256 között uralkodott.

Kazany második alapításáról. A kazányi kán orosz városok elleni hadjáratáról és a haláláról, és Vaszilij nagyfejedelem fogságba ejtéséről

11. fejezet

[Ulug-Muhammed] ... átkelt a Volgán, és beült Szain üresen álló birtokába. Kevés lakosa volt akkor a városnak, és kezdtek odagyűlni a szaracénok²⁴ és cseremiszek, akik a kazányi birtokokon éltek és nagyon örültek neki. És a bolgárok fogságtól megmenekült maradványaival együtt arra kérték a kazányiak [Ulug-Muhammedet], hogy legyen védelmezőjük és segítőkük nyomorúságukban, melyet az oroszok támadásai és hadjáratái miatt szenvedtek el, és legyen kánságuk vezetője, nehogy végleg tönkremenjenek. És alája vetették magukat.

A kán letelepedett közöttük. És egy új helyen, nem messze a moszkvai hadak által lerombolt régi Kazánytól erős fővárost épített magának, az előzőnél erősebbet. És különböző országokból sok barbár jött a kánhoz: az Arany Hordából és Asztrahányból és Azoból és a Krímből. ... (326–327. old.)

Kazany második bevételéről és Aleham²⁵ [Ulu-Ahmed] kán és valamennyi hozzá közelálló fogságba ejtéséről, és Mahmet Amin²⁶ kán kazányi kánságba ültetéséről és a kazányi keresztények lekasabolásáról

12. fejezet

Vaszilij Vasziljevics nagyfejedelem fia, Ivan Vasziljevics²⁷ apja hatála után vette át a moszkvai fejedelemséget. Megtámadta Velikij Novgorodot és merészen és bátran meghódította... akkor hódította meg Tvert is, Vjatkát is, Rjazányt is... és attól kezdve nevezte magát egyeduralkodó moszkvai nagyfejedelemnek. ... (328–329. old.)

²⁴ A szaracén elnevezés itt valószínűleg a mohamedán hitre tért volgai bolgárokat takarja.

²⁵ Kazányi kán 1479–1484 és 1485–1487 között.

²⁶ Kazányi kán 1484–1485, 1487–1495 és 1502–1518 között.

²⁷ Ivan Vasziljevics (III. Iván, 1440–1505): Vaszilij Dmitrijevics (I. Vaszilij) unokája, Vaszilij Vasziljevics (II. Vaszilij = Vaszilij Tyomnij) fia. Moszkvai fejedelem 1462–1505, novgorodi fejedelem 1462–1480 között.

A moszkvai vajdák Kazany ellen küldéséről
és a harcosoknak a városnál történt elpusztulásáról

14. fejezet

Vaszilij Ivanovics nagyfejedelem²⁸ bosszút akart állni az áruló Mahmut Aminon ... ismét el akarta hódítani tőle Kazányt, Kazányba küldte maga helyett fivérét, Dmitrij uglicsi herceget ... más hercegekkel, vajdákkal és sok orosz harcosal, szárazföldön lovakkal és a Volgán csónakokon a 7016. [1508.] esztendőben.

És amikor az orosz harcosok Kazányhoz érkeztek, először győzelemre segítette őket isten a kazányiak ellenében. Ám később, ó jaj, megharagudott ránk az úr, és a pogányok legyőzték a keresztényeket. ...

...A nagy réten, az arszki mezőn ezer sátrat állíttatott fel a kán ünnepi mulatságok céljából. ... Sok ember és sok cseremisiz jött el az ünnepre az áruival a távoli körzetekből, és kereskedtek a városiakkal, eladtak, vettek, csereberéltek.

És amikor a kán, a főemberei és valamennyi kazányi ember ivott és mulatott ... a kazányiakra rontott a dicső orosz sereg, és szétverte a barbárokat, egyeseket fogságba ejtett, mások a kán után a városba menekültek, egyesek az erdőbe, mentette magát mindenki, ahogy tudta. A nagy szorosságban az emberek a városban fuldokoltak és agyonnyomták egymást, és ha az orosz sereg még három napig a városnál marad, harc és nehézségek nélkül bevette volna.

A mezőn ott maradt a kán minden sátra, a főemberek szekerei sok étellel és borral és mindenféle ruhaneművel. Az orosz harcosok a nehéz csata után, gondolván, hogy már bevették Kazányt... elkezdtek enni és mértéktelenül inni... mulatnak, szórakoztak és mélyen aludtak délig. A kán pedig a várfal lőrésein keresztül a kazányiakkal együtt figyelte az orosz harcosok garázdálkodását és esztelen mulatozását, és amikor azt látta, hogy az oroszok apraja-nagyja részeg, a vajdákat is beleértve, azon kezdett el gondolkozni, mi lenne a megfelelő idő, hogy rájuk támadjon és mindjüket elpusztítsa.

Megharagudott akkor az úr az orosz harcosokra, megfosztotta őket bátorságuktól és erejüktől, és bátorságukat és erejüket a pogányoknak adta. Ó jaj! Az orosz haderő Kazányhoz érkezése után a harmadik napon, délben két óraker kinyíltak a város kapui és kijött a kán húszezer lovassal és harmincezer gyalogossal – a gonosz cseremiszek csak azon igyekeztek, hogy minél kevesebb bajjal kitörjenek [az orosz fogságból] és elmeneküljenek, nehogy fogságba essenek. ... (334–337. old.)

²⁸ Vaszilij Ivanovics (III. Vaszilij, 1478–1533): Vaszilij Vasziljevics (II. Vaszilij = Vaszilij Tyomnij) unokája, Ivan Vasziljevics (III. Iván) fia. Moszkvai uralkodó 1505–1533 között.

Arról, hogy a nagyfejedelem egy időre abbahagyja a Kazany elleni hadakozást, és a háborúról, és arról, hogy kibékül a lengyel királlyal, és a moszkvai vajdák másodszor Kazany ellen küldéséről

18. fejezet

...És [a cár] másodszor is nagy sereget gyűjtött, nagyobbát annál, mint amit a fivérével küldött, és a 7032. [1524.] esztendőben elküldte csapatait: tizenkét vajdáját és ötvenezer harcost, hogy bosszút álljanak a kazányiakon. Felsorolom a főbb vajdák neveit: a lovas sereggel szárazföldön ment Borisz Szuzdalszkij Gorbatij, meg Ivan Ljackij, meg Habar Szimszkij, meg Mihajlo Voroncov hercegek, hajón pedig Ivan Paleckij meg Mihajlo Jurjevics hercegek.

Ó, bűnös [vízi]akadályok, ó, eltitkolhatatlan szerencsétlenségünk! És ezt a sereget, bizonyos gonosz ravaszság segítségével, elpusztították a kazányi cseremiszek: a felderítő egységből ötezer főt és az egész elővédet – tizenötezer főt és tízezret a főszeregből. Azokon a szűk helyeken, ahol kis szigetek voltak, nagy fákkal és kövekkel elrekesztették a folyót, és sellőkhöz hasonló akadályokat képeztek, és amikor sok csónak ért oda, összetörték egymást. És mindehhez a cseremiszek előről is, hátulról is zaklatták, lötték, öldökölték, nem engedték tovább őket. Vastag fákat vágtak ki, tölgy- és nyárrönköket készítettek, kötelet kötöttek rájuk és a magas partról a csónakokra dobták úgy, hogy nem lehetett menekülni előlük. Egyetlen rönktől öt, vagy még több csónak is elsüllyedt az emberekkel és a készletekkel együtt. És sok faltörő eszköz, nagyobb és kisebb ágyú a vízbe merült, és sok ember megfulladt, rémületében maga ugrott a vízbe. Később pedig, amikor lefolytak a tavaszi vizek, még abban az évben a cseremiszek kihalászták a faltörő ágyúkat, a puskaport és a golyókat, és elvitték Kazányba. Sok egyéb holmit is összeszedtek maguknak, a halottakról, akik a csónakokkal együtt süllyedtek el, levették a nagy, czüsttel bevont vérteteket, mások díszes ruhákat találtak a homokban és sok fegyvert, amelyeket a folyó sodrása vetett a partra. És a pogány emberek számára a Volga arannyal folyó Tigrissé lett, amely vízéből munka nélkül adta a gazdagságot: az aranyat, a gyöngyöt és drágaköveket.

A vajdák hosszú napok múlva áthaladtak a nagy síkvidéken, mit sem tudván arról, hogy mi történt a csónakokon haladó harcosokkal. És elérték a Kazányi földet és közeledtek a Szvjaga folyóhoz, és kiléptek a nagy mezőre, ahol is már ott voltak a kazányi vajdák a hadaikkal, várták az orosz hadakat. Atalik herceg vezette őket, a kánjuk pedig bezárkózott a városba. És három napig harcolt a szárazföldi sereg egyedül a kazányiakkal annál a folyónál, és ezek a moszkvai vajdák egyedül is legyőzték a kazányi sereget. És az Kazányba menekült. A vajdák a Volgáig üldözték, gyilkolták őket. Egyesek csónakjukba ugrottak és a Volgába fulladtak, mások az erdőbe futottak, és csak kevésnek sikerült Kazányba menekülnie és a

kánnal együtt a városba zárkóznia. És ebben a csatában negyvenkétezer kazányit öltek meg.

Miközben a moszkvai vajdák ezen a csatahelyen tartózkodtak és pusztították a kazányi *ulusokat*, várták a folyón utazó sereget, és csodálkoztak annak szokatlan késlekedésén; utolérték őket a cseremiszeektől megszabadult vajdák, az a néhány, aki nem halt éhen, és azért késtek, mert nagy nehézségek árán jutottak át a szűk helyeken és sellőkön, és elbeszélték harmincezres seregük pusztulását. A vajdák beleremegtek és elszörnyedtek. És úgy gondolták, hogy a Volgába veszett faltörő ágyúk nélkül nem tudják rohammal bevenni a várost.

És a hegyi cseremiszek legyőzése után minden vajda visszafordult: az is, amelyik csónakon jött, az is, amelyik a lovasságot vezette, a megmaradt csónakokat elégették. És nem maradtak a városnál egyetlen napig sem, mivel éhség kínozza és félelem fogta el őket. És csapataikat hiába elpusztítván, nem örömmel, hanem nagy bánatban érkeztek meg Moszkvába. Sok harcos éhen halt útközben Kazányból jövet. Mások sokáig kóboroltak Oroszföldön, gyomorbetegségekben haltak meg a saját földjükön, csak fele maradt életben annak a seregnek, amelyik Kazany ellen indult. (346–351. old.)

A moszkvai vajdák harmadszori Kazányba küldéséről
és a nagy kazányi erőd bevételéről

19. fejezet

Ezután hat évig türelemmel volt [III. Vaszilij], és összeszorult halandó szíve a kazányiak miatt érzett nagy fájdalomtól... És ismét, harmadszor is összehívta fő vajdáit, és harcedzett sereget küldött Kazányba – lovasságot és naszádokat, amint azt ezelőtt kétszer is tette...

Amikor Szafa-Girej, a kazányi kán meghallotta, hogy híres moszkvai vajdák vonulnak ellene nagy erőkkal, követeket küldött valamennyi kazányi kerületbe a hercegekhez és *mirzákhhoz*,²⁹ parancsba adta, hogy birtokaikról jöjjenek Kazányba és készüljenek az ostromra, értesítette őket az oroszok szokatlan haderejéről, amiért is ő nem mert eléjük menni és megütközni velük. Megparancsolta, hogy a közeli helyekről hajtsák oda a cseremiszeket, azoknak parancsba adta, hogy a Bulak mellett építsenek erődöt – az Arszk mezei váralja-település mellett, a Bulak és a Kazanka folyó között –, és ássanak árkot az erőd mögött, hogy az erődbe üljenek be a cseremiszek, meg az érkezett sereg, ez a városnak is segítséget jelent és a vár-alját sem engedik felégetni.

²⁹ A mirza előkelő személy (török szó).

Ugyanakkor a kán segítségére, pontosabban saját pusztulására érkezett harmincezer *nogaj*, akik szerettek volna meggazdagodni az orosz foglyokon és a kántól kapandó fizetésen. Így Kazany városa nem tudta befogadni egyszerre valamennyi lakóját és az érkezett embereket, nagyon szűk lett benne a hely, és a kán parancsára földből és kőből gyorsan nagy erődöt emeltek, amely két oldalával a városnak támaszkodott. És összegyűltek a kazányi vajdák és beletelepedtek teljes haderejükkel: a nogajokkal és cseremiszekkel, a kán pedig a város lakóival és kevés kiválasztottal a városba zárkózott. ... (350–351. old.)

...A kazányi kán rájött, hogy ha a városban ül, beveszik a várat, őt magát elfogják és háromezer megbízható tatárjával éjjel kitört a városból. A kán elmenetele miatt nyugtalanság tört ki a csapatok között. A cseremiszek kivonultak a városból, kezükre kerítették nyolcvan városi mozgó faltörőt és bennük hét ágyút. A kán keményen harcolt, áttört az orosz seregen, gyors lovait váltva a feleségeivel együtt testvéréhez, Szahib-Girej³⁰ krími kánhoz menekült, sebekkel borítva jóformán a markából csúszott ki az oroszoknak, és üresen hagyta Kazányt: csak a kazányiak maradtak a városban, a nők és a gyerekek, öregek és fiatalok. Tizenkétezer harcos a Krímbe menekült, a gonosz cseremiszek. És egy évet meg hat hónapot töltött a Krímbe a testvérénél [a kán]. (354–355. old.)

Ivan Vasziljevics nagyfejedelem [Rettegett Iván] trónra kerüléséről,
és az ő eszességéről és nagy bölcsességéről, és arról, hogyan ölte meg bojárjait,
és hogyan járta be földjét, és mennyire szerette a harcosait,
és arról, hogy mit tudott meg a kazányi kánságról

22. fejezet

...És mindenhova elment [Rettegett Iván], egész földjét megszemlélte a saját szemével, látta, hogy Oroszföld sok városát elpusztította a pogány: a rjazányi és az északi földeket krími kard tette tönkre, az egész Nyizovi föld és Galics és Usztyug és Perm a kazányiak miatt pusztult el. ... (362–363. old.)

³⁰ Uralkodott 1532–1551 között.

Arról, hogy miként ígázták le a kazányiak az orosz földet és gyalázták meg isten szent templomait, és hogyan bántalmazták a keresztényeket

23. fejezet

De hogyan tudnám elmondani vagy leírni azokat a szörnyűséges bajokat és félelmetes viharfelhőket, amelyek akkor az orosz emberekre zúdultak. Mert erőt vesz rajtam a rettenet és összeszorul a szívem és sírás fojtogat és maguktól csurognak a könnyeim. Ó, ortodoxok, ki tudná elsorolni a Batu által okozottaknál is sokkal szörnyűbb bajt, amelyet sok éven át a kazányiak és a pogány cseremiszek okoztak a pravoszláv keresztényeknek...

...A kazányi szaracénok és cseremiszek naponta hurcolták fogságba a pravoszláv keresztényeket, a munkára alkalmatlan öregeknek kiszúrták a szemét és levágták a fülét, az orrát és az ajkát és kiráncigálták a fogait és kivágták az orcáját, és ilyen állapotban, hogy alig lélegeztek, sorsukra hagyták őket. Egyeseknek levágták kezét, lábát, és ezek az emberek élettelen kövekként heverték a földön és kis idő múltán meghaltak. Egyes embereket lekaszaboltak, másoknak a bordái közé, a mellébe és arcába vasrudakat szúrtak, egyeseket kettéhasítottak, másokat városuk közelében karóba húztak és szégyennek tettek ki, gúnyolódtak rajtuk...

...A kazányiak pedig, amikor orosz foglyokat vittek Kazányba, csábították és kényszerítették őket, a férfiakat és nőket, hogy vegyék fel a muzulmán hitet. Ó jaj, sok oktalán elcsábult és felvették a szaracén hitet: egyesek félelmükben tették, féltek, hogy megkínózzák, rabszolgának adják el őket. Isten ments az ilyenektől: nem értem, hogyan csábulhattak el és homályosodott el az agyuk, de rosszabbak voltak a keresztényekhez, mint a barbárok és a gonosz cseremiszek. ... (364–369. old.)

A cár és nagyfejedelem fohászkodása istenhez, hogy az könyörüljön meg a fogságba esett keresztény népen

24. fejezet

A pravoszláv cár és nagyfejedelem, Ivan Vasziljevics, amikor mindezt meghallotta, és látta a sírást-rívást és embereinek pusztulását, minden alkalommal nagyon elszomorodott, égett a bensője, mint egy sebesültnek, és fájt a szíve, és sóhajtozott, amikor a pravoszláv keresztényekre gondolt, és állandóan azon törte a fejét, hogyan állhatna bosszút a kazányiakon és a pogány cseremiszekon. ... (370–371. old.)

Szafa-Girej harmadszori káni trónra ültetéséről, és fájdalmáról és haláláról,
és a feleségéről, és a moszkvai főurak kivégzéséről,
és a moszkvai vajdák halálba küldéséről

26. fejezet

...És lángra lobbant annak a vajdának, Szemjon hercegnek és a másik vajdának a szíve, alaposan felfegyverkeztek, és sok bátor harcossal elmentek, sok kazányi földet elpusztítottak, vérrel árasztották el a cseremisiz mezőket és barbár halottakkal terítették be a földet. ... (384–385. old.)

A cár és nagyfejedelem első személyes hadjáratáról Kazany ellen, és arról,
hogyan szemelt ki egy helyet erődépítésre

27. fejezet

...És uralkodásának harmadik évében [Rettegett Iván] összegyűjtötte valamennyi herceget és vajdát és az egész orosz sereget, és téli időben a 7058-as [1550-es] esztendőben sokezres sereggel maga indult Kazany ellen.

Hosszú és hideg volt akkor a tél, hozzá még a tavasz is korán beköszöntött, egy egész hónapon át zuhogott az eső...

...Ezért kevés ideig tartózkodtak Kazánynál az oroszok, csak három hónapig – december 25-től március 25-ig. Minden nap ostromolták a várost, nagy ágyúkkal lőtték a falakat. Nem adta meg az Isten a moszkvai cárnak, hogy bevegye Kazányt, mert ebben az időben nem volt kánja a kánságnak, és ezért nem lett volna dicsőség bevenni.

És miután felégette, pusztává tette az egész Kazányi földet, visszatért Ruszba. És amikor a Volgán mentek visszafelé a jégén, Kazánytól tizenöt versztányira, a Szvijagának nevezett folyó partján, amelyik a Volgába ömlik, a két folyó között meglátott egy hegyet és erődépítésre alkalmas helyet, egy tágas, erős és szép helyet. És egész lelkével megszerette azt, ám nem mondta el akkor elképzelését a vajdának, egyiknek sem mondott semmit, nehogy azok megharagudjanak rá, mivel az lakatlan, sűrű erdővel borított hely volt, de méginkább azért, mert nem volt erre idő akkor. A két folyó, a Szvijaga és a Volga mindkét partján szép és fűben gazdag rétek húzódnak. A folyóktól távol, a hegy lejtőjén kazányi falvak vannak, amelyekben mezei cseremiszek élnek – mivelhogy a kazányi földeken kétfajta cseremiszek élnek, s azok három népet foglalnak magukban, a negyedik nép a barbárok, akik uralkodnak rajtuk: az első fajta cseremiszek a Volga innenső partján élnek, a magas hegyek közötti völgyekben és hegyieknek neveztetnek, a másik fajta cseremiszek a Volga másik partján élnek és mezeieknek neveztetnek lakó-

helyük alacsonyan fekvő és sík volta miatt. Ennek a földnek a lakói mind földművelők és dolgos emberek és vad harcosok. Ugyanazon a lapályos oldalon élnek a koksajszki és a vetlugai cseremiszek is, lakatlan erdei helyeken élnek, nem vetnek, nem szántanak, vadászatból és halászatból táplálkoznak és úgy élnek, mint a vadak. ... (388–391. old.)

A cár és nagyfejedelem által látott álomról, és vajdáinak másodszori Kazany ellen küldéséről, és Szvijaszk várának építéséről

28. fejezet

...És minden neves vajda és az egész moszkvai sereg örömmel indult a Kazany elleni hadjáratra, mintha előre érezték volna a győzelmet, gyorsan haladtak csónakokban a nagy Volga folyón – amely Ruszból egyenesen kelet felé folyik, öt versztányira oldalt, a bal parton található Kazany városa –, és nagy „belozerkákön”³¹ abban az évben ügyesen megépített, kész favárat vittek magukkal.

Harminc napig hajóztak, és május hónap tizenhatodik napján, a húsvét utáni kilencedik szombaton érkeztek meg a kijelölt helyre, a kazányi földre, a Szvijaga folyóra. És ott megálltak, nem tették meg a Kazányig hátralévő tizenöt versztát. És nagyon jó és szép hely tárult eléjük, és az nagyon tetszett Sigalej [Sah-Ali] kánnak³² és valamennyi főembernek, és örült az egész sereg. És másnap reggel, vasárnap a cár a kazányi uluszokra küldte seregét, hogy elpusztítsák és foglyul ejtsék a hegyi és mezei cseremiszeket. Az első csapatnak, a gyalogosoknak pedig megparancsolta, hogy vágják ki az erdőt, és tisztítsák meg a helyet az építendő város számára. És isten akaratából és segítségével, mindössze néhány nap elteltével végéhez közeledett az építkezés, összeszerelték a kész részeket, felépítették a szép, nagy várat a 7059. [1551.] év június havának harmincadik napjára. ... (392–393. old.)

Azon a helyen felhangzó harangzúgásról és Csodatévő Szergij megjelenéséről

29. fejezet

...És ő hozta meg elsőként az örömteli és igaz hírt, amely szerint ellenségeink, a kazányiak és valamennyi cseremiszkük legyőzetnek...

³¹ Belozerkának az olyan hajót nevezték, amelyik a tatjától az orráig tizenhárom zsazseny, tehát körülbelül 27 méter volt.

³² Sigalej (Sah-Ali) a Moskva-barát Kaszimovi Kánság uralkodója volt, a háborúban Moskva szövetségese. Két alkalommal Kazányban is uralkodott: 1519–1521 és 1551–1552 között.

...És az isteni segítség első jelét a szentséges Szűzanya és valamennyi új csodátévő orosz szent imáinak köszönhetően kapták meg: három nappal azután, hogy a cár és a vajdák megérkeztek és elkezdték építeni Szvijazsszk várát, követek útján történt előzetes értesítés után ajándékokkal jelentek meg a hegyi cseremiszek vénei és századosai, és azért könyörögtek a cárnak és a vajdáknak, hogy ne pusztítsák el őket, elmondták, hogy hercegeik és mirzáik otthagyták őket, feleségeikkel és gyermekeikkel együtt Kazányba menekültek. És akkor valamennyi hegyi cseremiszhűséget esküdött a cárnak és nagyfejedelemeinek, az ő oldalára állt a kazányi föld népességének fele. A cár és a vajdák írnokokat küldtek [a cseremiszek] uluszaiba, akik a fiatalokat és öregeket nem számítva negyvenezer hozzáértő lövést írtak össze – az éretlen ifjakat és az öregeket nem írták össze.

És a Szvijazsszk közelében élő hegyi cseremiszek vénei és századosai szomorúan és panaszosan elmesélték a cárnak és a vajdáknak azt, amit azok jól és részletesen tudtak: „E vár építése előtt öt évvel, amikor az uralkodónk már meghalt, Kazany pedig békében élt, és maguk nem nagyon pusztították földünket, gyakran hallottunk itt orosz módra zengő egyházi harangszót. És félelem költözött belénk, nem értettük a dolgot és csodálkoztunk, és sokszor küldtünk gyorslábú ifjakat, hogy menjenek el arra a helyre, és nézzék meg, miért történik így. És azok nagyon szépen zengő énekhangokat hallottak, ahogyan az egyházi szertartásokon énekelnek, de az éneklőket magukat nem látták, csak egyetlen öreg *kalugyeri*³³ láttak, aki ikonnal és kereszttel járkált azon a helyen, és minden oldalra áldást osztott és szentelt vizet hintett, mintha csak gyönyörködött volna ebben a helyben, és azt méricskélte volna, hová építsék a várost. Az egész helyet kellemes illat töltötte be. Az általunk sokszor odaküldött ifjak nekibátorodtak, bevárták [a kalugyert], hogy elvigyék Kazányba és kivallassák, honnan jött erre a helyre. De nem adta magát a kezükre. Nyilat lőttek ki rá, hogy meglöve elfogják, de ő láthatatlanná vált. A nyilak nem értek el hozzá és nem sebeztek meg, fölötte szálltak el, kettétörtek és a földre hullottak. És az ifjak rémülten elszaladtak. Mi pedig csodálkoztunk. És csodálkozva azon gondolkodtunk: »Vajon mit jelent számunkra ez a jel?« És elmondtuk a dolgot urainknak, a hercegeinknek és mirzáinknak. Azok pedig Kazányba mentek és elmondták az egésztest kánnőnknek³⁴ és a kazányi főembereknek. A kánnő és a főemberek szintén csodálkoztak és elrémültek a sztarec megjelenésén.” (392–397. old.)

³³ szerzetes

³⁴ Szafa-Girej halála után Kucsak kánfi vezetésével a krími párt ragadta kezébe a hatalmat, kánnak kiáltotta ki Szafa-Girej 1549-ben született fiát, Utemis-Girejt, anyját, Szüjüm-Bikét pedig régensnek tette meg. Szüjüm-Bike 1549 májusától 1551 augusztusáig uralkodott.

A városban élő embereket látomásokkal csábító ördögről

32. fejezet

Ottani tartózkodásom alatt, amikor Kazányban éltem, volt egy harmadik jel is. Az egyik uluszban, a Káma folyó magas partján volt egy kis elhagyott város, amelyet az oroszok ördögvárnak neveznek. Az ördög lakott benne és hosszú évek óta csábította az embereket. Már a régi bolgárok idején is pogány áldozati hely volt. És sok ember jött el ide az egész kazányi földről: barbárok és cseremiszek, férfiak és nők, áldozatot mutattak be az ördögnek és tanácsot kértek az itt élő varázslóktól. Az ördög mintha meggyógyította volna az ilyen embereket, de aki nem törődött vele és elkerülte, nem hozott neki semmiféle áldozatot, azt megölte, a folyón utazók csónakjait felborította és mindnyájukat a folyóba fullasztotta. Néhány keresztényt is elpusztított... Amikor háborúba indultak, áldozatot mutattak be neki, a varázslók segítségével megtudakolták, hogy zsákmánnyal térnek-e vissza avagy üres kézzel...

...És a kánnó elküldte magát a kazányi főpapot, tudakolja meg, vajon a moszkvai cár és nagyfejedelem győzi-e le Kazányt, avagy a kazányiak őt... és minden ott tartózkodó ember meghallotta a hangját [az ördögét]: „Miért zavartok engem, mától kezdve nem reménykedhettek bennem és a segítségemben, mert Krisztus erejétől üzetve pusztaságba, megközelíthetetlen helyekre költözöm el tőletek, mivel ő dicsőséggel bevonul ide és ő akar uralkodni ezen a helyen, a szent keresztben akarja részesíteni azt.” ... (400–401. old.)

Arról, hogy miként irányította a kánnó Kazányt az ő főembereivel,
és mennyire szomorkodott Szvijazsszk várának felépítése miatt

33. fejezet

...És meglátta akkor a kánnó és minden említett kazányi vezető, és az egyszerű ottani emberek – a mezei cseremiszek, oroszul *cserny*, aljanép, hogy nagyszámú orosz sereggel és nagy faltörő ágyúkkal odaérkezett Sigalej kaszimovi kán, és csodálkozásukra szinte gúnyolódva rajtuk és játszva, mindössze néhány nap alatt várat épített a földjükön, már-már az orruk előtt. És amikor a hegyi cseremiszek elárulták őket [a kazányiakat] és egész seregükkel a moszkvai egyeduralkodónak esküdtek fel, a kazányiak hosszú ideig semmit sem tudtak a dologról: sem a várépítésről, sem a cseremiszek árulásáról. És bár sokan beszéltek nekik erről, a kazányiak göggel eltelve nem hittek nekik, azt gondolták, hogy csak kis, úgynevezett „sétáló” várat építettek. Ilyen kerekre szerelt és láncsal megerősített kis

várakkal sokszor vonultak a vajdák Kazányhoz, egyszer a kazányiak hét ágyúval együtt meg is szerezték egy részüket.

És csak akkor tudták meg az igazat, amikor a nagy szvijassszki vár készen állt, akkor kezdtek búslakodni és szomorkodni. ... (402–403. old.)

Arról, hogyan ment harmadszor is Kazányba Sigalej kán, hogyan lett harmadszor kán, és hogyan ölte meg a kazányi főembereket

42. fejezet

...A kazányiak pedig nagy örömmel tették kánjukká, holott azelőtt kétszer meg akarták gyilkolni, amikor kán volt Kazányban. És átadták a kazányiak városukat a nagyfejedelemnek, a moszkvai egyeduralkodónak, a földjük másik részén lakó mezei cseremiszekkel együtt önként, harc nélkül, vérontás nélkül fennhatósága alá helyezték, teljesen a hatalmába adták magukat, hogy uralkodjon rajtuk, ahogy akar. És megígérték, hogy odaadón fogják szolgálni, adót fizetnek neki, mint minden megelőző kazányi kánjuknak, és szokásuknak megfelelően írásban tettek hűségesküt. ... (424–425. old.)

Az orosz harcosok összehívásáról és megszemlélésükről

51. fejezet

...És mielőtt maga [Rettegett Iván] elindult volna a hadjáratra, harcosokat válogatott az egybegyűlteket közül, tizenkét vajdáját indította Kazany ellen a harcosokkal, nagy haderővel, május kilencedikén, két folyón, a Volgán és a Kámán csónakokon és bárkákon. A Volga folyón az egész nagyszámú sereg számára szükséges élelmiszert és egyéb tartalékokat és nagy faltörő ágyúkat szállító harcosokat indította, hogy a harcosok ne szenvedjenek sokáig az élelmiszerhiánytól. A Kámán utazók azt a feladatot kapták, hogy pusztítsák a Vjatka fölötti megtelepedett gazdag kazányi falvakat.

A Káma nagy folyó, három földön fojlik keresztül, a Permi földön, a Vjatkai földön és az egész Kazányi földön, és Kazany alatt hatvan versztával a Volgába ömlik. Rajta hajóztak Kazany felé a moszkvai vajdák az usztyugi, meg a vjatkai bátor emberekkel, és pusztították a gazdag kazányi falvakat. ... (450–451. old.)

A cár és nagyfejedelem Kolomnából való kivonulásáról és a csapatok rendjéről
56. fejezet

...És Kolomnából a dicső Vlagyimir városába érkezett [Rettegett Iván], és csak egy hétig pihent benne, imádkozott istenhez a templomokban és alamizsnát osztott a koldusoknak. Vlagyimirből Murom városába ment és tíz napig tartózkodott benne, egy kis sereget gyűjtött, várta Sigalej kánt.

Tíz nap múlva földjéről, Kaszimovból Murom városába érkezett Sigalej kán is a maga haderejével – és vele volt harmincezer másshitű, és idejött vele két kánfi is az Asztrahányi Hordából: az egyiket Kajbulának hívták, a másikat pedig Derbis-Alejeknek... és velük jött húszezer tatárjuk...

...És összegyűjtve az egész haderőt, elindult Murom városából a nagyfejedelem, a cár...

...És nagy vajdából volt összesen kilencven, mind híres, neves herceg, első a cári tanácsban, nekik engedelmeskedtek a többi: a közepes és kisebb vajdák. Az orosz haderő valamennyi egységében volt akkor nemes hercegekből és bojárokból, nagy vajdából és bátor szolgálókból és erős lovasokból és jól betanított lövészekből és kemény páncélba és vértbe öltözött erős harcosból harmincezer fő; a naszádos sereg százezer fő volt; Sigalej kaszimovi kánnal és az idegen tatár haderővel: az orosz cárt szolgáló hercegekkel, mirzákkal és kozákokkal érkezett sereg hatvanezer főt számlált; ehhez jött még tízezer kozák és tízezer mordvin, és német, frijag és ljah³⁵ szintén tízezer, mindez a felszerelést szállító lovasokon és gyalogosokon felül...

...És ment a cár a nagy tiszta sík vidéken át Kazany felé az orosz sereggel és sok idegen harcossal, akik neki szolgáltak: tatárokkal és cserkaszokkal és mordvinokkal és frijagokkal, németekkel, ljahokkal – óriási és nagyon félelmetes haderővel, szekerekkel és lovakkal három úton, negyedikként csónakokon a folyókon, nagyobb sereget vitt magával mint a kazányi föld. ... (462–465. old.)

---

³⁵ Lásd a 21. sz. jegyzetet (19. oldal).

A végtelen sztyeppről, és arról, hogy nem volt elég víz a harcosok számára,
és a cár és nagyfejedelem Szvijaszkba történt bevonulásáról

57. fejezet

...A cár, a nagyfejedelem a sztyeppén átvezető útnak a kazányi uluszokhoz tartozó részét, az új Szvijaszk városáig öt hét alatt tette meg. ... (464–465. old.)

A cár és nagyfejedelem vajdáknak adott parancsáról, hogy keljenek át a Volgán,
és a kazányiakkal vívott csatáról

58. fejezet

...És augusztus tizenötödikén valamennyi csapat megkezdte az átkelést a nagy Volga folyón a szvijaszski hegyes oldalról a lapályra. ... (466–467. old.)

A cár és nagyfejedelem Kazányba érkezéséről, és serege nagyságáról, és Kazany város erősségéről és a város megsemmisüléséről.

59. fejezet

...És harcosaival, lovasaival és gyalogosaival az egész kazányi földet betöltötte [Rettegott Iván]. És vitézei elborították a mezőket, hegyeket és völgyeket, és szerteröpentek, akár a madarak az egész földön, és pusztították azt, a lakóit foglyul ejtették, akadálytalanul jártak Kazany körül, egészen annak széléig. És sok embert megöltek, és vér árasztotta el az egész barbár földet, és a szakadékok, tavak és folyók cseremiszek csontjaival voltak tele. ... (470–471. old.)

A cseremiszek fölött aratott győzelem

63. fejezet

A városiaknál is több kellemetlenséget okoztak az orosz csapatoknak az erdei erődítésekkel érkező és hátulról támadó cseremiszek: a táborokra rontottak, éjjel nagy zűrzavart okoztak az oroszok között, nappal öldökölték, élve elfogták a harcosokat és elhajtották a méneseket. Amikor pedig az oroszok támadták meg őket, megfutamodtak, elbújtak az erdő sűrűjében és a hegyi szakadékokban, és a megközelíthetetlen helyeken rejtőzködve megmenekültek.

És a cár, a nagyfejedelem és valamennyi vajdája nagyon szomorú volt emiatt, mivel nagyon nehéz volt a közelükbe férkőzni. De őszintén hívó emberhez méltóan, istenben bízva, sok harcossal együtt ellenük küldte a vajdáit: Alekszandr Szuздальский Gorbatiy herceget és Andrej Kurbszkiy herceget. És azok nagy nehézségek árán, három nap alatt elvergődtek azokig a helyekig, ahol a cseremiszek éltek, azután dél felé haladva megkerülték azokat a szakadékokat, hasadékokat és hegyeket, és ily módon körbe kerítették a cseremisiz erősített helyeket.

És leszállt rájuk az éjszaka. Nem tudván, hogy körül vannak véve, [a cseremiszek] menekültek az elől lévő csapatok elől és a hátul lévőkbe ütköztek. És az oroszok hamarosan legyőzték őket, erősítményeiket lerombolták és felégették, és élve elfogtak öt cseremisiz vajdát és velük együtt ötszáz jó cseremiszt és feleségeiket és gyermekeiket is foglyul ejtették, maguk a vajdák sértetlenül tértek vissza. És a cseremiszek nem támadtak többé az erdőből.

A kazányiak tízenötezer cseremisiz lovast tartottak arra, hogy az orosz harcosokat támadják, és tízezret a Volgán, csónakokon. Ám ezek a naszádos cseremiszek semmi kellemetlenséget nem okoztak az orosz csapatoknak, amelyek csónakokon mentek a folyóparti cseremisiz falvakat pusztítani, csak a tartalék csónakokat próbálták támadni, de nem jártak sikerrel, mivel a Volga partján lévő tartalék csónakokat erős és nagy erősítmény védte, és két vajda őrizte kis ágyúkkal, sok harcosal a környékbeli cseremiszek ellen, az újabb váratlan támadásoktól és a saját csapataikban bekövetkező zűrzavartól tartva. A naszádos cseremiszek nem óvatoskodtak, mivel nem tudnak vízen harcolni az oroszok ellen.

És a már említett vajdák után megjött a hadjáratból Szemjon herceg is a többi vajdával, akik a kazányi földeket pusztították, és egy alkalommal tíz nap alatt harminc kisebb-nagyobb megerősített helyet vettek be, amelyekbe a harc alkalmával a cseremiszek menekültek és ott rejtőzve kerestek menedéket. És sok cseremiszt megöltek feleségeikkel és gyermekeikkel együtt, és nagyon sok holmijukat és állatukat megszerezték. És az orosz csapatok nem szenvedtek vereséget egyetlen várnál, egyetlen megerősített helynél sem: az erős helyek megnyíltak előttük, megadták magukat, az íjakat sem kellett megfeszíteni, nyilakat sem kellett kilőni, köveket sem kellett szórni, csak az első nagyobb erődnél álltak három napig a harcosok, de ott is emberi veszteség nélkül.

Az a régi, Arszkna nevezett erősítmény olyan, mint egy erős vár: tornyokkal és lőrészekkel, és sok ember él benne és jól védik. És [korábban] egyszer sem vették be semmiféle harcban. Kazánytól hatvan versztányira fekszik, nehezen megközelíthető helyen, járhatatlan szakadékok és mocsarak között, és csak egy helyen lehet odamenni és kijönni belőle.

A fő vajda, Szemjon herceg rájött, hogy nem lehet egyszerűen bevenni, mivel hogy sok ember tartózkodik benne – csak harcosból tízenötezer – ezért nagyobb és kisebb ágyúkat vontatott oda, és elkezdte veretni az erődöt. A benne lévő arszki hercegek és valamennyi cseremisiz üvöltésben tört ki, és kinyitották a kapukat és a

kezüket nyújtották, mivel isten félelmet ültetett a szívükbe. És az oroszok foglyul ejtették őket. És elvittek tizenkét arszki herceget és hét cseremisiz vajdát és jobb embert, kiválasztottak háromszáz századost és vezetőt, összesen mintegy ötezer embert.

A cár, a nagyfejedelem pedig nagyon örült, köszönetet mondott istennek, megjutalmazta a vajdáit és minden harcosát megdicsérte. Megparancsolta, hogy a foglyokra egyelőre vigyázzanak, és sokszor vigyék őket a város alá, hogy azok felzúzlítsák a kánt és a kazányiakat, hogy vérontás nélkül adják meg magukat. De azok nem hallgattak a foglyok siránkozására és kéréseire. És fogságba esésük nagyon elkésérítette a kazányiak szívét, Szemjon herceg pedig nagy rémületet hozott rájuk. ... (478–481. old.)

A harcok félbeszakításáról, és a városba zárkózott kazányiakról,
és a nagyfejedelem kazányiak iránt érzett haragjáról

65. fejezet

...A cár, a nagyherceg, látván, hogy a kazányiak hajthatatlanok, nem hallgatnak az intelmeire, és szidják őt és gőgösek és nem akarnak megbékülni vele és harcra készülnek, nagyon méregbe jött és lángoló düh töltötte el, és irántuk érzett addigi jóindulata haraggá változott. És halálra ítélte az erődtímenyekben elfogott valamennyi cseremiszt, mintegy hétezer embert: egyeseket a város közelében karóba húztak, másokat egyik lábuknál fogva, fejjel lefelé felakasztottak, volt, akit a kazányiak elrémítésére főbe lőttek, hogy azok, embereik keserves halálát látván megremüljenek és feladják neki [Rettegett Ivánnak] a várost és engedelmeskedjenek. A haldokló cseremiszek pedig átkot szórtak a kazányiakra: „Hogy utánunk ti is ilyen keserves halált szenvedjétek a feleségeitekkel és a gyermekeitekkel együtt!” ... (486–487. old.)

A kazányiak gonoszságáról, a cár és nagyfejedelem hozzájuk intézett
utolsó figyelmeztetéséről és nagylelkűségéről

74. fejezet

...A cár, a nagyfejedelem hétszer is elküldte követeit a kazányiakhoz, maga is velük ment, nem mint cár, hanem mint egyszerű harcos, egyszerű ruhában, és hallgatta beszédüket. Olykor a hozzá érkező kazányi hercegeket és mirzákat küldte el, hogy magyarázzák el a kazányiaknak az ő nagylelkűségét, mint földijeiknek és rokonaiknak; magyarázzák ezt meg és győzzék meg róla őket, és adják át nekik a következőket: „Ő, engedetlen és keményszívű kazányi emberek, hát nem lájátok egész

földetek pusztulását, és nem tudjátok, hogy minden erődítményeteket bevettük a benne lévő sok emberrel együtt, és megöltük a cseremiszeiteket és rokonaitokat és ismerőseiteket – mindenkit az emberektől kezdve az utolsó állatig, rajtatok kívül, akik úgy ültök városotokban, akár a börtönben?” ... (504–505. old.)

A többi cseremisiz önkéntes behódolásáról a cár és nagyfejedelem előtt,
és a cár ígéretének betartásáról
88. fejezet

És minden megmaradt mezei cseremisiz, még aznap értesülvén nagy városuk bevételéről, előjött erődítményeiből, azokkal a vezetőikkel és századosaikkal együtt, akik még nem estek fogságba. És amikor sokan összegyűltek, engedelmesen és alázatosan elmentek Kazányba az uralkodó cárhoz, mindnyájan alája rendelték magukat és új cárjuknak nevezték őt. A cár pedig megkedvelte és megsajnálta őket, ebédjével, italával kínálta, és magvakat és lovakat és ökröket adott nekik, hogy szántani tudjanak – egyeseknek ruhát is adott és egy kevés ezüstöt. Azok pedig örvendeztek nagylelkűségén. És hazaküldte őket, hogy éljenek félelem nélkül, meghagyta vajdáinak, hogy parancsolják meg harcosaiknak, hogy semmivel se bántsák meg őket [a cseremiszeket]. És összeírták a háború után életben maradtakat, kilencvenháromezer hetvenöt főt. És attól kezdve nem pusztították a kazányi földeket. ... (536–537. old.)

A cár és nagyfejedelem Kazany elleni hadjáratáról és a megölt pogányok számáról,
és a városba való bevonulásáról
100. fejezet

Mert kétszer maga [Rettegett Iván] vonult Kazany ellen az egész orosz haderővel, kétszer pedig Sigalej kánt küldte, s vele első vajdait szintén az egész orosz haderővel. Uralkodása közben, kilenc év alatt, téli és nyári időszakban összesen hétszer vonultak Kazany ellen: ötször Kazany bevétele előtt, kétszer a bevétele után – hogy végleg leszámoljanak vele, leverjék és elpusztítsák a mezei cseremiszeket, akik először megadták magukat, de azután hamarosan, még abban az évben ismét árulókká lettek.

Hat hónap múltán ismét fellángolt a háború, s az a következőképpen történt: a kazányi vajdák kisebb haderővel kiküldték Borisz Szaltikov szvjazsszki vajdát bizonyos cseremisiz uluszokba, amelyek még nem hódoltak be, hogy hódoltassa és engedelmességre bírja őket. És ezek miatt fellázadt az összes ember, és ismét nyugtalanság töltötte be az egész földet. És azt a vajdát élve elfogták, húszezer harcosát

megölték, és őt elvitték a baskír uluszokba és a távoli cseremiszek földjére, Kazánytól hétszáz versztányira és ott halálra kínozták. És öt évig harcoltak, nem tágitottak Kazánytól, vissza akarták venni városukat, nem engedték, hogy a város orosz lakosai dolgaik végzése céljából elhagyják a várost. Csak sok harcos segítségével sikerült elűzni őket, és akkor kimehettek munkájukat elvégezni, mindaddig, amíg bűneiért el nem pusztult, nem került kardélre valamennyi cseremisz az *ulánjaival*,³⁶ hercegeivel és mirzáival együtt.

És az életben maradt kazányiak és cseremiszek összesámlálták a Kazany bevétele közben, bevétele előtt és bevétele után elpusztult embereiket – a városi és az erődítésekbeli tatárokat és cseremiszeket, a fogságba esetteket és éhen haltakat és megfagyottakat és a más okok folytán más helyeken elpusztultakat, akikről tudtak és akiket feljegyeztek; és összesámoltak az ismeretleneken és megszámlálatlanon kívül hétszázötvenhétezer kétszázhetven főt. Kevesen maradtak életben az egész kazányi földön – csak az egyszerű emberek, a betegek és tehetetlenek és a szegény földművelők.

November hónap első napján, az önzetlen szentek, Kozma és Damján emléknapján bevonult Iván Vasziljevics, a nagy uralkodó, igaz hívő cár és nagyfejedelem dicső székvárosába, Moszkvába, és nagy orosz birodalma trónjára ült, kormányozta birodalmát, miután leigázta a kegyetlen és ravasz kazányiakat és a gonosz, pogány cseremiszeket, letörölte véres verejtékét, nagy dicsőséget szerzett magának és az orosz embereknek, nagyobb, mint elődei, és örök emléket. (560–561. old.)

Dicsőség a cárnak és nagyfejedelemnek és valamennyi vajdájának és harcosának
101. fejezet

...És nagy csend volt uralkodása idején egész Oroszföldön és véget értek a mindenféle bajok és megszűntek a lázadások, és vége lett a nagy rablásoknak és lopásoknak, amelyek apja idejében előfordultak, megszűntek a barbárok támadásai, mivel megijedtek nagy erejétől a pogány uralkodók és félték kardját a tisztességtelen királyok, meg a nogaj hadvezérek és mirzák... gátat vetett a harcias kazányiak törekvéseinek és alázatos engedelmisségre kényszerítette a cseremiszeket! ...

...És minden országban hatalmas és legyőzhetetlen cárnak nevezték, és hallván, hogy még él, a pogány népek féltek háborúval támadni Ruszra, mint a *nyers-húsevők*,³⁷ a szamojédok, akiket Alexander makedón király a magas hegyek mögé zárt közvetlenül a Vörös-tenger szélén. ... (562–564. old.)

³⁶ Az ulan előkelő személy, katonai parancsnok.

³⁷ сыроядцы

II.

A NOVGORODI ELSŐ KRÓNIKA

A KRÓNIKA VÁLTOZATAI

A novgorodi első krónika számos másolatban maradt ránk, melyekben kisebb-nagyobb eltérések vannak. A Szinódusi másolatot nevezik „sztarsij izvod”-nak (korábbi kiadás v. változat), a többbit „mladsij izvod”-nak (fiatalabb kiadás v. változat). A szinódusi másolatot a moszkvai Állami Történeti Múzeumban őrzik. Ez a legrégebbi fennmaradt orosz krónikakézirat. A kutatások szerint hét ember dolgozott rajta. Az első két író-másoló szerzetes az 1016–1234 között történeteket dolgozta fel a 13. század második felében. Munkájukat a 14. század első felében újabb két krónikaíró folytatta, akik 1333-ig írták le az eseményeket. Ezután még vannak kiegészítések, amelyek 1352-ig számolnak be néhány év történéseiről. Az alkotók sorát az a 19. században élt ismeretlen zárja, aki megjegyzéseket fűzött egyes szövegrészekhez. A Szinódusi másolat több korábbi, sajnos elveszett, illetve hiányosan, vagy csak átdolgozott változatban fennmaradt krónika összeszerkesztésével készült. A korábbi szövegrészek meghatározásában ugyanaz a kutató, A. A. SAHMATOV szerzett érdemeket, aki a Régmúlt idők krónikájának keletkezéstörténetével is foglalkozott. Munkáját többen folytatták. A történészek jelenleg úgy vélik, hogy a Szinódusi másolat készítői használták a kijevi őskrónika „Nacsalnij szvod” néven emlegetett 1095-ös elődjét, ugyanezen krónika 1118/19-ből való harmadik változatát és több novgorodi krónikát. Novgorodban a krónikaírás a fejedelmi udvarban indult a 10–11. században, Vszevolod Msztjiszlavics¹ fejedelemsége alatt készült egy újabb krónikakompiláció,² a 12. század első felében pedig a Szófia székesegyházban és a Szent György monostorban is krónikaíró műhelyek alakultak ki.

A „mladsij izvod” 1432-ig követi a novgorodi eseményeket. Változatai a következők: Komisszionnij-, Akadémiai, Tolsztoj-, Voroncov- és Rumjancev-másolat, valamint ismert egy töredék is Troicki-másolat néven. A Komisszionnij-másolatot a 15. század elején vagy közepén írták, a Szinódusi másolat mellett forrásai voltak még: a Vlagyimiri polihron³ 1423-ból és az 1421-es novgorodi krónikakompiláció.

---

¹ Vszevolod Msztjiszlavics: Msztjiszlav Vlagyimirovics fia, Vlagyimir Monomah unokája, meghalt 1138-ban. Novgorodi fejedeleme 1117–1138 között.

² A kompiláció korábbi művek összeszerkesztését jelenti.

³ A. A. SAHMATOV véleménye szerint a 14. század elején a Kijevből Vlagyimirba költözőt

Az Akadémiai másolat a 15. század közepén készült, a Komisszionnij-másolaton alapul, de a Troicki-másolat forrását is felhasználták hozzá. A Tolsztoj- és a Voroncov-másolat az Akadémiai alapján készült, az 1720-as, illetve az 1820-as években. A Runjańcev-másolat a Voroncov-másolatról készült, szintén az 1820-as években. A Troicki-másolat néven fennmaradt töredék 1015-ig, Borisz és Gleb tetteinek tárgyalásáig követi az eseményeket. Jelentősége abban áll, hogy a Szinódusi másolat hiányzó első részén alapul.

NOVGOROD ÉS A FINNUGOROK

Novgorod az Ilmeny-tó északi csücskénél található, a Volhov folyó két partján. A város napjainkban Oroszország Novgorodi Területének központja. A régmúltban azonban jóval nagyobb területek felett uralkodott „Novgorod Nagyságos Úr”. A város felemelkedése a krónikák szerint azzal kezdődött, hogy három testvér érkezett a ruszok (vikíngek) országából, rendet teremteni a viszálykodó területek között. Rurik Novgorodban, Szineusz Beloozeróban,⁴ Truvor pedig Izborszkban kezdett el uralkodni. Rövid idő múlva Rurik egyeduralkodóvá vált (Régmúlt idők krónikája: Finnugor történeti chrestomathia I. Budapest, 1999. 51.). Ez nyilván együtt járt Novgorod hegemoniájának kiterjedésével a Rurik testvérei által uralt területekre. Novgorodban és a hozzá tartozó földeken együtt éltek a finnugor eredetű őslakók és a keleti szláv bevándorlók. A keleti szlávok szlovén, krivic és vjatics törzsének népessége a Kr. u. 1. évezred közepétől folyamatosan települt be a finnugorok által lakott erdőövezetbe. A vjaticsok új területeiken csak rövid ideig élvezhették elvándorlásukkal szerzett szabadságukat: a 11. század folyamán a Kijevi Rusz utolérte őket, könyörtelenül beszedve az őt megillető adót. A szlovénok és krivicsek azonban új lakóhelyükre érkezve tevékeny szerepet játszottak az északi orosz államiség kialakításában, és így ők lettek mások adószedői. A novgorodi állam létrehozásában a bevándorlók mellett nem kevés szerep jutott az őslakos finnugor közösségnek is. Az orosz őskrónika legendaszerű leírása a három jövevény viking vezér államalapításáról valószínűleg a novgorodi állam hármas eredetének emlékét őrzi. Novgorod a szlovén törzs központja volt, Izborszk, majd később Pszkov a krivicseké, míg Beloozero alá a túlnyomórészt balti finn közösségek által lakott területek tartozhattak.

A régészeti leletek tanúsága szerint a 6–7. században jelentek meg az első keleti szláv telepések ezen a vidéken. A finnugor őslakosság régészeti emlékei a korábbi

---

Péter metropolita elkezdett összeállítani egy oroszországi krónikakompilációt. Ezt az elveszett művet nevezte SAHMATOV Vlagyimiri polihronnak. Feltételezése szerint a Lavrentyij-kódex 1240–1305 közötti része e krónika felhasználásával készült.

⁴ Ma Belozerszk, Oroszország Vologdai Területén, a Fehér-tó (‘Beloje ozero’) mellett.

időkből csak kevésé ismertek, a szláv behatolással azonban könnyebben a régészek dolga: a keleti szlávok temetkezési szokásaiban nyomon követhetők a helyi finnugor hagyományok. A 19. század második fele óta számtalan sírhalmot és ún. hosszú kurgánt tártak fel a hajdani novgorodi fejedelemség területén. Ezekben finnugor kulturális elemként tartják számon a kő használatát – kövekkel rakták körül a sírhalmokat, s köveket tettek a sírokba is –, valamint a tűz alkalmazását a temetkezési szertartások során: a Pszkov környéki hosszú kurgánokban tűzzel tisztították meg a sírhalom alapterületét, amelyre aztán a földet felhordták (V. V. SZEDOV: *Etnyicseszkoj szosztav naszelenyija Novgorodszkoj zemli. Finno-ugri i szlavjanye. Leningrád, 1979. 74–80.*; JE. A. RJABINYIN: *Finno-ugorszkije plemena Novgorodszkoj zemli na szovremennom etape isztoriko-arheologicseszkoivo izucsenyija. Drevnosztyi Szevero-Zapada Rossziji. Szentpétervár, 1993.*). A feltárások megmutatták, hogy mind Novgorod, mind Pszkov környékén a szlovének és a krivicsek békésen együtt éltek a finnugor őslakossággal. A novgorodi állam harmadik fő területe, a Ladoga- és az Onyega-tó vidéke pedig túlnyomórészt finnugor lakosságú volt. Novgorod föderatív jellege, a hajdani három hatalmi központ emléke magában a városban is továbbélt. Ezt bizonyítja, hogy az óváros három „vég”-re (kerületre) oszlott. Ezek a Szlcvenszkij, Nyerevszkij és Ljugyin végek voltak. Ezek közül eredetileg a Nyerevszkij vég lehetett a finnugor őslakosság városrésze, azonban a városlakók körében nyilván rohamos volt az eloroszosodás.

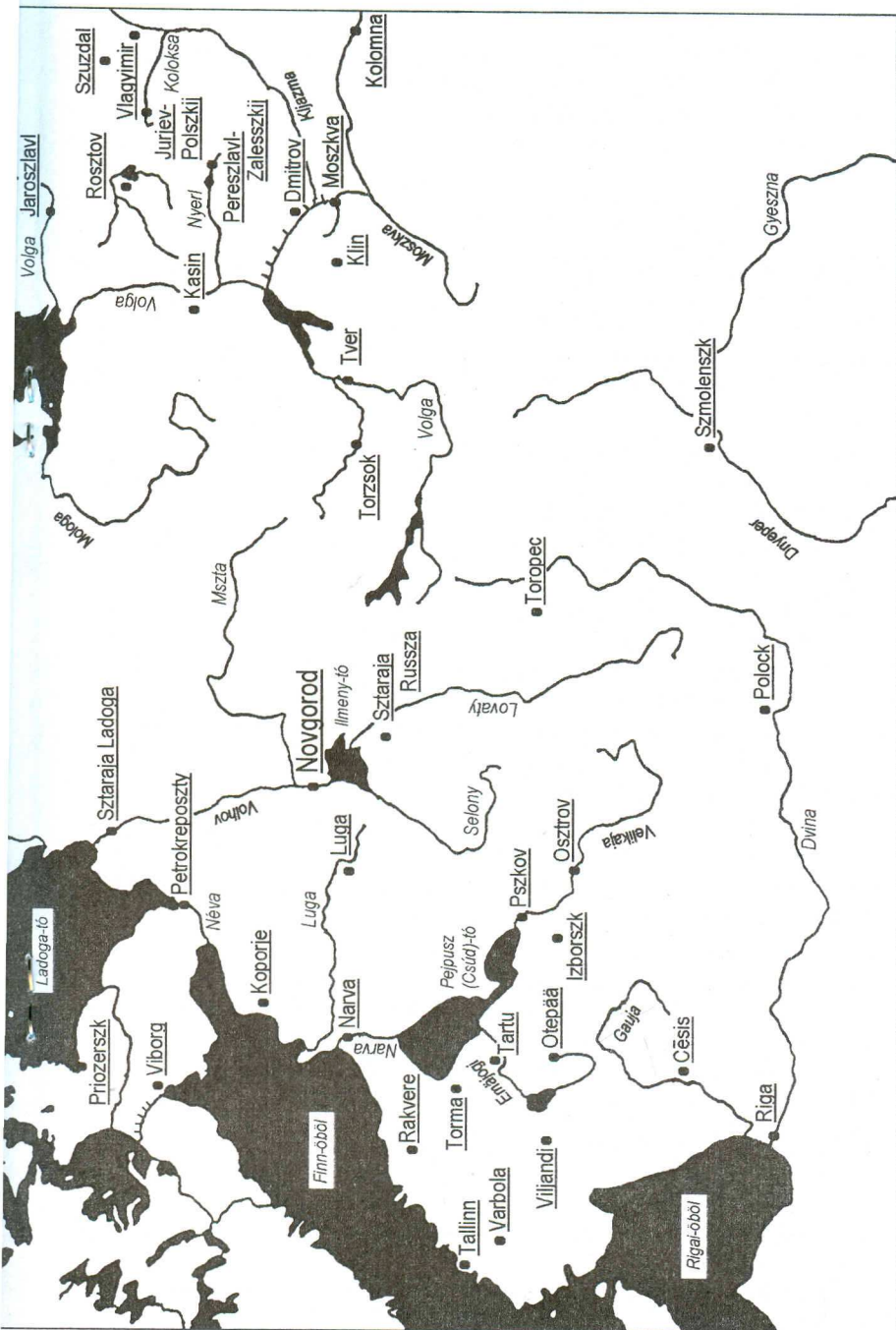
A novgorodi orosz–finnugor együttélés bizonyítékai a nyírfakéregre rótt levelek, üzenetek. A város régészeti feltárása során 1951-ben találták az első ilyen emlékeket. Azóta évről-évre újabbakra bukkannak, számuk már többszáz. Egyes levelekben karjalai nyelvű részletek is vannak, sőt a 13. század közepéről fennmaradt egy teljes egészében karjalai nyelvű szöveg, egy ráolvasás, így ezek a legrégebbi balti finn írásos emlékek (V. L. JANYIN: *Nyírfakéreg levelek üzenete. Bp. 1984.*).

Novgorod a finnugor őslakosság jelenléte és az államalapításban történt részvétele ellenére ugyanolyan erőszakosan igyekezett adózásra kényszeríteni a meghódítani kívánt területek finnugor őslakosságát, mint más orosz fejedelemségek. Novgorod elsőként a történeti forrásokban *csúdnak* nevezett balti finn népesség ellen fordult. A 12–13. században a város további finnugor területek felé terjeszkedett: ekkor kezdődik a *vót* és *iszór* területek megadóztatása. A 13–14. század folyamán pedig Novgorod előbb szövetségi kapcsolatba került a krónikákban *korela* néven szereplő karél⁵ népcsoporttal, majd fokozatosan hatalma alá vonta.

Novgorod azonban nem csak a közvetlen környezete iránt érdeklődött, hiszen felemelkedését is a távolsági kereskedelemben játszott szerepének köszönhetette.

⁵ A krónikában Karjala és a karjalai nép nevének orosz alakjával szerepel: Korela, korelaiak. Tekintettel arra, hogy a nép- és földrajzi neveknek az egyes forrásokban használt alakja, írásmódja önmagában is szolgálhat információkkal, a fordításban és a kommentárokból általában az orosz változatot használtuk.

Az újabb távoli kapcsolatok kiépítésének szándékát tükrözi az orosz őskronikában olvasható beszámoló Gyurjata Rogovics szolgájának útjáról a jugorok földjére és a változó sikerű novgorodi kalandozások Jugriába.

A KRÓNKA FINNUGOR VONATKOZÁSÚ RÉSZEIRŐL

A novgorodi első krónika jóval több adatot közöl a finnugor népekről, mint az orosz őskronika.⁶ Természetesen novgorodi szemszögből örökíti meg az eseményeket, de az adatokból mégis árnyaltabban látjuk a finnugorság és az oroszok együttélését. Ez a kapcsolat a novgorodi kül- és belpolitika irányítói, a fejedelmek és bojárok számára mindennapos volt. A krónika nem közöl mindent: leginkább a novgorodi hadjáratokra adott válaszcsepásokat hallgatja el, amikor novgorodi, pszkovi, izborszki területeken folytak a csatározások. Ezek azonban más forrásokban fennmaradtak (Pszkovi krónikák, Lett Henrik krónikája), és így a korszak eseményei átláthatók.

A kijevi keletkezésű orosz őskronika finnugor vonatkozású híreiből az 1071. év után eltűnnek a *csúd*, a *vesz*, a *merja* és a *muroma* finnugor népnevek. Ezután még beszámolókat olvashatunk a keleti finnugorok felé irányuló terjeszkedésről (1096: Gyurjata Rogovics beszámolója szolgájának pecsorai és jugriai útjáról, 1103: Jaroszlav csatája a mordvinokkal), de a balti finn népek küzdelméről, őrldéséről az idegen hatalmak között csak a novgorodi krónikák lapjain olvashatunk. A 12. század elején a Baltikum és a Felső-Volga vidéke Kijevtől Novgorod vonzáskörébe került. A novgorodi első krónika lapjain ekkor kezdődnek a saját információkon alapuló beszámolók a környező finnugor népekről. Ez alól csak egy korai kivétel van: az 1069-es évnél már szerepelnek a *vótok*. Ez a balti finn nép nem volt ismert a kijevi krónikaíró műhelyben, legalábbis az őskronikában nem említik. A novgorodi első krónikában található még két olyan korai finnugor vonatkozású hír, amely a Régmúlt idők krónikáján alapul: a Szinódusi másolatban egy beszámoló Vlagyimir Jaroszlavics 1042-es támadásáról a háméiek ellen, a Komisszion-nij-másolatban pedig Gleb 989-ben történt, csúdok általi megöléséről értesülünk.

Novgorod a legkorábbi időkben a város ősi területein kívül Ladoga⁷ és Beloozero városok körül érintkezhetett balti finn őslakossággal. A 12. század első felében terjeszkedését a mai Észtország területe felé folytatta. Ezt az irányt Medve-

⁶ Az orosz őskronika a Régmúlt idők krónikájának (Poveszty vremennih let) másik elnevezése a szakirodalomban.

⁷ Mai neve Sztaraja Ladoga, a Volhov alsó folyásánál található, közvetlenül a torkolat felett, Oroszország Leningrádi Területén. A Volhov a Ladoga-tóba ömlik.

8 és Jurjev⁹ városok bevétele (1116, 1131) jelzi. A Régmúlt idők krónikája szerint 1030-ban „Jaroszlav ... a csúdok ellen indult, és legyőzte őket, és megalapította Jurjev városát”¹⁰ (Finnugor történeti chrestomathia I. i. m. 52.). Az ellenséges környezetben nem sokáig tartotta magát az orosz helyőrség, a katonákat rövidesen elűzték. 1061-ben a csúdok (akik itt az észtekkel azonosak) egészen Pszkovig jutot-tak egy ellencsapásuk során.

A mai Észtország területén élőket az orosz krónikák a Novgorod környéki őslakókhoz hasonlóan a csúd népnévvel illették. Nem tudjuk, hogy a két finnugor népesség azonos nevének csak a kulturális hasonlóság volt az alapja, vagy a nyelvi kapcsolat is nyilvánvaló volt akkoriban ezen csúdoknak nevezett csoportok között.

Az 1143-ban történt események feljegyzésében egy újabb balti finn népnevet olvashatunk, a *karélokét*. 1142-ben a *hämé* közösség támadott a novgorodi földre, de a *ladogaiaktól* vereséget szenvedtek. Ennek a népnévnek a felbukkanása a finn belső viszonyokról is tájékoztat: a támadás egy finn törzs önálló akciója volt, a törzsek tehát önálló gazdasági-politikai egységet alkottak. 1143-ban a karélok viszonozták a támadást, és megfutamították a häméieket. A két hír összevetése nyomán elgondolkodhatunk a *ladogai* és a *karél* etnikumjelző elnevezések kapcsolatáról. Ladoga város neve 1136-ban szerepel először a krónikában, a karél népnév hét évvel később. Valószínűleg Ladoga környékén karélok élhettek, akiket a városalapítás után a novgorodiak fennhatóságuk alá vontak, s így kerülhetett arra sor, hogy a Ladogát ért támadást a karélok torolják meg.

Nem sokkal ezen események után, 1149-ben a häméiek a *vótokra* támadtak. A támadást a vótok a novgorodiakkal együtt verik vissza. Ez a közös akció legvalószínűbben úgy értelmezhető, hogy ekkor már a vótok Novgorod fennhatósága alatt éltek, amelynek így kötelessége volt alattvalói védelméről gondoskodni. 1241-ben azonban már arról értesülünk, hogy a vótok a németek alá tartoztak. Nyilván nem önszántukból. A lovagrendek – miként a svédek is – kihasználva a tatár támadást, fokozták aktivitásukat Novgorod ellen. Alekszandr Nyevszkij¹¹ fejedelem azonban

⁸ Otepää, Észtország. A krónika az eredeti név orosz tükörfordítását használja, ezért fordítottuk le mi is Otepää névét magyarra.

⁹ Tartu, Észtország.

¹⁰ Az orosz krónikák *gorod* szava egyaránt jelenthet várost és várat, mi városnak fordítottuk. A *gorodnak* nevezett nagyobb települések tipikus középkori városok voltak. Amikor azonban arról olvasunk, hogy valahol várost alapítottak, akkor inkább egy erődszerű katonai-igazgatási központra kell gondolnunk. Ezeket úgy képzelhetjük el, mint a magyar államalapítás első évtizedeiben emelt földvárakat, amelyekben katonaság állomásozott, esetleg még valamilyen szolgáló emberek, iparosok; a vár területén templomot is emeltek, valamint raktárakat és istállókat. A történelmi-földrajzi körülmények határozták meg, hogy az ilyen bázisok városokká váltak-e a későbbiekben, vagy szerepüket vesztvén elhagyták őket.

¹¹ Alekszandr Jaroszlavics Nyevszkij (1221–1263): II. Jaroszlav (Jaroszlav Vszevolodovics) fia, III. Vszevolod (Vszevolod Jurjevics Bolsoje Gnyezdo = Nagy Fészek Vszevolod) unokája. Nov-

visszavágott: a novgorodiakkal a ladogaiakkal, a karélokkal és az izseriekkel¹² Koporja városára támadt, azt visszavette, a vót és csúd árulókat pedig kivégeztette. E híradás egyrészt tájékoztat a vótok lakóhelyéről (Koporja¹³ és környéke), másrészt pedig mutatja a finnugor népek tipikus sorsát: valamelyik oldalra feltétlenül oda kellett állni, a hadi szerencse forgandósága azonban nem mindig tette lehetővé a helyes választást.

Novgorod a közvetlen környezetének uralmáért folytatott harcban egyre-másra ismeri meg a különböző balti finn etnikai csoportokat. A csúd népnév önálló használatára visszaszorul a krónikában: mindig mellétársul valamilyen jelző vagy magyarázat. 1179-ben a csúdok *ocsel*¹⁴ nevű csoportját támadják meg a novgorodiak. A megtámadottak földjeiket elhagyván a tengerhez menekültek. 1212-ben a novgorodiak a csúdok ellen mentek, „kiknek *torma*¹⁵ volt a nevük”. A tormák elleni akció után a novgorodiak Medvefő városára támadtak. 1214-ben „Msztjiszlav¹⁶ fejedelem a novgorodiakkal a Csúdföldön át a tengerhez ment a csúd *jerevák*¹⁷ ellen”. Bevették *Vorobiin* „városát” is, amely a Harju tartományban található Varbola földvárával azonos. A megnevezett csúd csoportok az ocselek kivételével az észti tartományok lakóival azonosíthatók, orosz elnevezésük egyes települések, illetve a tartományok nevéből ered. Az 1220-as évektől a csúd népnév ismét jelző nélkül fordul elő a krónikában, egyes híradásokban pedig helynevek szerepelnek a csúd népnév szinonimájaként: *kolivanyiak*, *rakovoriak* (1268). Ezután Novgorod figyelme Karjala felé fordul a svéd fenyegetés miatt. 1268 után legközelebb az 1343-as György-nap éjszakai lázadás kapcsán szerepel a csúd népnév. Ez egyben a csúdok utolsó említése a krónikában.

Az észtek az idegen hódítók megjelenése idején az államalapítás utolsó fázisában voltak. Létrejöttek területi egységeik (*maakond* = tartomány), amelyek tekinté-

---

gorodi fejedelem 1236–1240, 1241–1252 és 1257–1259 között, Vlagyimir–szuzdáli fejedelem 1252–1263 között.

¹² A krónika általában izserieknek nevezi az izsórokat, a továbbiakban azonban az utóbbi, nálunk meghonosodott elnevezést használjuk.

¹³ A krónika más helyein Koporija vagy Koporje. Ma Koporje, Oroszország Leningrádi Területén.

¹⁴ Az ocselek neve Ocsela (eredeti nevén Adzele vagy Atzele) város nevéből ered, amely a Gauja (észtil *Koiva*) folyó mentén feküdt, a mai Lettország területén. A Gauja/Koiva egy rövid szakaszon Észtország és Lettország határfolyója. Egy másik vélemény szerint Ocsela Virumaa tartományban volt.

¹⁵ Az elnevezés Torma település nevéből eredhet, amely Vaiga tartományban található, a Peipusz (Csúd)-tótól nyugatra.

¹⁶ Msztjiszlav Msztjiszlavics Udaloj (= Merész Msztjiszlav), meghalt 1228-ban. Msztjiszlav Rosztjiszlavics Hrabrij fia, Rurik és David Rosztjiszlavics unokaöccse. 1210–1215 között novgorodi fejedelem.

¹⁷ A jerevák neve talán Järvamaa tartomány nevéből ered, amelyen a novgorodiak átvonultak hadjáratuk során.

lyes vezetők (*vanem*) irányítása alatt álltak. A vanemek sikeresen fogták össze az egész népet az idegen hódítók elleni küzdelemben. A csúd közösségek megkülönböztetése a krónikában azt mutatja, hogy Novgorodban tisztában voltak az észti belső viszonyokkal.

A ma ismert balti finn népnevek közül még az izsór és a lív fordul elő a novgorodi első krónikában. Az izsór először az 1228-as évnél. A leírás szerint *häméiek* (jemek) jöttek rablóportyára csónakon a Ladoga-tóhoz. A beérkező novgorodiakkal megütköztek, majd kénytelenek voltak elmenekülni. Rajtuk ütöttek azonban az *izsórok*, akik a menekülőket üldözve levágtak minden *karélt*, több, mint 2000 embert. Ezt a hírt olvasva egyrészt örvendezhetünk, hogy milyen jól ismerték Novgorodban a különböző balti finn népeket, lám még az izsórokról is tudtak, másrészt pedig nehezen értjük: tulajdonképpen kik támadtak? A *häméiek* vagy a *karélok*? A krónikaíró nyilván tudta, miről van szó: a támadókat esetleg megsegítették a *karélok*, avagy Häme bizonyos fokú önállósággal bíró területi egység volt, s *karélok* is tartoztak alá – ezt nem tartotta szükségesnek leírni. Mi azonban így csak találgathatunk, az esemény háttere örökre homályban marad.

A *lívek* első említése 1219-ből való. Ebben az évben egy portyázó novgorodi csapat megütközött a németek, litvánok és lívek közös seregével. A lívek elég távol éltek balti finn testvéreiktől, lakóhelyük csak az észtek területével érintkezett. Novgorodtól viszonylag távol élván természetes módon más szövetségi körbe tartoztak. Az 1228-as híradás is úgy említi őket, mint akiket Novgoroddal szemben inkább Pszkov fejedelme irányított.

A balti finn népnevek közül egyedül a *vesz* az, amely az orosz őskrónikában már szerepel, de a későbbi keletkezésű novgorodi első krónikában nem. Arra nem gondolhatunk, hogy ez a nép a két krónika írása közti időben kihalt volna, hiszen utódaik, a *vepszék* ma is élnek a Ladoga- és az Onyega-tó vidékén. A magyarázatot a *karél* népnévben és a *Korela* nevű etnikai-társadalmi egységben¹⁸ találhatjuk meg. A róluk szóló híradások azt sugallják, hogy a 12. században kibontakozóban volt egy *karél* vezetésű társadalmi alakulat, amely szerencsésebb helyen és szerencsésebb időben állammá alakulhatott volna, ott és akkor azonban felörlődött a svéd-orosz kettős nyomás alatt. Ebbe a laza szerveződésbe tartozhatott bele a *vesz* nép is, amely így, egy nagyobb egység részeként már nem volt önálló szereplője a politikai és harci eseményeknek. Ezért nem szerepel nevük a krónikában, noha a novgorodiak minden bizonnyal ismerték őket, sőt kapcsolatban is álltak velük. A *vesz* népnév azonban tovább élt, 1470-ben ismét előfordul a krónikák lapjain.

A *karélok*, miként a csúdok és a finnek csoportjai-törzsei, képesek voltak együtt fellépni közös célok érdekében, csak még ezt a képességüket nem tudták állandóvá tenni. Ehhez hiányzott a vezető réteg állandó jóvédelme. *Korela* körülbelül azon a

¹⁸ „A svédek eljövén várost építettek Korela földjén.” Lásd Komisszionnij-másolat, 1293. A város Viipuri (Viborg) volt.

szinten állt tehát, mint a honfoglaló magyarok. Elődeink vezetői a kalandozások rablóhadjárataival biztosították fegyveres kíséretük javadalmazását – erre a karélok-nál is látunk példát: 1143-ban „a karélok a háméiek ellen mentek,¹⁹ és ezek megfutamodtak és 2 hajójuk összetört”. A fejlődés következő lépcsőfoka a saját népesség megadóztatása lett volna. A karéloknak azonban nem sikerült határaikat megvédeni, mint a honfoglaló magyaroknak, így területükön Novgorod szedte be az adót a saját javára, s ezzel bezárult az önálló karél állam kialakulásához vezető út.

A vepszékhez hasonlóan a merják sem fordulnak elő saját nevükön a Novgorodi első krónikában, noha a Régmúlt idők krónikája többször említi őket. Egy adat értelmezése azonban segít rájuk bukkanni: a csúd népnév mögött rejtőznek ők is. 1131-ben „...Vszevolod²⁰ a csúdok ellen ment; és nagy kár keletkezett: sok jó novgorodi férfiút öltek meg Klinben január hó 23-án, szombaton.” Klin Novgorod egyik *volosztja* volt, nevét székhelyéről kapta.²¹ A napjainkig lakott Klin városa Oroszország moszkvai területén található, finnugor régészeti leletekben bővelkedő vidéken. Ezeket a leleteket a merjakkal hozhatjuk összefüggésbe (I. G. ROZENFELDT: *Drevnosztij zapadnoj csasztij Volgo-Okszkovo mezsdurecsja v VI-IX vv. Moskva*, 1982.; A. JE. LEONTYEV: *Merja*. in: *Finno-ugri Povolzsja i Priuralja v srednyije veka*. Szerk. M. G. IVANOVA. Izsevszk, 1999. 16–67.). Novgorodban tehát a merjákat is a csúdokhoz sorolták. Tárgyi és szellemi kultúrájuk nyilván közel állt egymáshoz, az újabb kutatások szerint talán nyelvük is: a merja nyelvet BERECSKI GÁBOR javasolta a volgai finnugor csoportból a balti finn nyelvek közé átsorolni (A merja nyelv helye a finnugor nyelvcsaládon belül. MNy 85(1989): 439–442., ua. in: *Ünnepi könyv Berecski Gábor 70. születésnapja tiszteletére*. Urálisztikai tanulmányok 8. Bp. 1998. 265–269.).

A krónikában csúd csoportként szereplő *ocselekről* a szakirodalomban elterjedt az a vélemény, hogy az észtekhez tartoztak. Pontosan ismert lakóhelyük (a Gauja – észtil *Koiva* – folyó mente) alapján elképzelhető azonban, hogy lett nyelvűek voltak, talán gyakori érintkezésben észt szomszédaikkal, és a kapcsolatuk eredményeképpen létrejött kulturális átfedések – a szokások, a viselet, az eszközök területén – okozták, hogy a novgorodiak a csúdokhoz sorolták őket. Hasonló jellegű etnikai keveredésre ismerünk példát: a csuvasokat (cseremisiz kapcsolataik miatt) a múltban többen a finnugor népekhez sorolták.

¹⁹ A szöveg szerint *Korela* a *Jem* ellen ment. A krónikában gyakran előfordul, hogy a népnevek egyes számban szerepelnek, mi általában többesszámmal fordítottuk.

²⁰ Lásd az I. jegyzetet (41. oldal).

²¹ A novgorodi állam az öt nagy részterület (*pjatyina*) alatt kisebb közigazgatási egységekre oszlott, melyeket *volosztja*-nak neveztek. A volosztjok élén helytartók (*namesztnyik*, *poszadnyik*) vagy fejedelmek álltak, akik feleltek az adott terület adójának begyűjtéséért, illetve saját szükségleteikre gyűjthették a volosztj adóját. Lásd még a 108. jegyzetet (75. oldal).

Az ocselek mellett talán a krónikában a 6568. évnél (1060) szereplő *szoszol* nép is balti eredetű. A szoszoloktól a híradás szerint Izjaszlav²² fejedelem adót szedett, ők azonban válaszul Jurjev és Pszkov környékét fosztogatták. A helyszín alapján finnugor vagy balti népre gondolhatunk. A novgorodi első krónika mutatóinak összeállítója, I. P. DORONYIN a szoszolokat csúd törzsnek határozta meg Észtország területén (616.). Nevük azonban más krónikákban *sszol* alakban is előfordul,²³ és ez megengedi azt a lehetőséget, hogy a szoszolokat a balti *sel* törzssel azonosítsuk. BOJTÁR ENDRE összefoglaló művében a *sel* népről vagy törzsről azt írja, hogy nyelve közelebből ismeretlen, a lett vagy a litván nyelv változata is lehetett. Mindenesetre a *sel* törzs nagyon kis létszámú csoportot alkotva élt a Daugava (Dvina) bal partján: a 13. században már csak kb. 5–7 ezren lehetek, s a 14. század elejére teljesen beolvadtak a litvánokba, illetve a lettekbe. A németek az 1218-ban alapított selföldi püspökséget már 1225-ben zemgalei püspökségre keresztelték át, ami szintén a *sel* közösség asszimilációjára utal (Bevezetés a baltisztikába. Bp. 1997, 113–114.). 12–13. századi történelmi-földrajzi térvesztésüket a novgorodi első krónika is igazolja: a szoszolok csak egyszer szerepelnek benne, ez a híradás azonban igen korai. Nevüket Sēlpils falu őrzi a mai Lettországbán, Jēkabpils közelében.

1164-ben Novgorod egyik legádázabb ellenfele jelenik meg a színen. Ekkor egy svéd támadásról értesülünk a krónikából. Az első akció sikertelen volt, az ostromlott Ladoga városát a beérkező novgorodi sereg felmentette, a portyázók közül csak kevesen tértek haza. Ez a vereség jó időre visszavetette a svéd terjeszkedést. Következő expedíciójukat 1240-ben vezették. Támadásukat akkor indították, amikor az orosz föld kritikus óráit élte, 1235–1240 között a tatárok elfoglalják az orosz fejedelemségeket. Novgorod is megrendül, noha egyetlenként elkerüli a pusztulást: Torzsok²⁴ városának védői hősie ellenállásukkal megállítják a tatár sereget. Északnyugat-Oroszország tehát megmenekül, de rettegve várja az újabb keletről jövő támadást. Ehelyett azonban nyugatról éri a német lovagok és a svédek agressziója. Ezekről az eseményekről nem csak a történelem iránt érdeklődők hallhattak: SZERGEJ EIZENSTEIN a *Jégmezők lovagja* című filmjében állít emléket Alekszandr Jaroszlavics fejedelemnek, aki éppen a svédek legyőzéséért kapta *Nyevszkij* (Névai) melléknevét. A Svéd Királyság és Novgorod konfliktusának legfőbb finnugor vonatkozása, hogy az ellenérdekelte felek mindig finnugor területeken csaptak össze, elsődleges céljuk éppen ezen területek birtoklása volt. Ezekben az ütközetekben mindkét oldalon találunk finnugor szereplőket: 1240-ben „nagy haderővel jöttek a

²² I. Izjaszlav (Izjaszlav Jaroszlavics, 1024–1078): Vlagyimir Szyjatoszlavics unokája, I. Jaroszlav (Jaroszlav Vlagyimirovics Mudrij = Bölcs Jaroszláv) fia. Kijevi fejedelem 1054–1067, 1069–1073 és 1077–1078 között. Novgorodban 1052–1054 között uralkodott.

²³ Például a Pszkovi III. évkönyvben.

²⁴ Város Oroszország Tveri Területén, a Tverca folyó mellett.

svédek, a murmanok, a suomiak és a häméiek”, „Olekszandr fejedelem ... a novgorodiakkal és a ladogaiakkal ellenük ment”.

A svédeket az 1283-as év eseményeitől kezdve néhány híradásban németeknek nevezik a novgorodi első krónika lapjain. Ennek a gyakorlatnak pontos hátterét nem ismerjük, de összevetve más adatokkal megállapítható, hogy az 1283., 1284., 1311., 1313., 1314., 1317., 1322., 1337., 1338., 1350. és 1396. év krónikájában előforduló *német* népnév a svédekre vonatkozik.

1293 és 1300 között több svéd támadásról értesülünk a Karélföld ellen. Ezek az ún. III. kereszties háború eseményei. A háborúskodást az 1323-as pähkinásaari béke zárta le, azonban nem végérvényesen. A novgorodi első krónikában azt olvashatjuk, hogy 1339-ben megerősítették a békét. Korelát illetően a felek megegyeztek abban, hogy „ha a mieink hozzátok menekülnek, fejezzétek le vagy akasszátok fel őket; vagy ha a tieitek hozzánk jönnek, mi ugyanúgy bánunk velük...” A „mieink” és a „tieitek” többségében a finnugor őslakosok voltak...

Az 1348-as svéd–orosz összetűzést a svédek provokálták ki. A krónika leírásából értesülhetünk arról, hogyan fonódott össze a hódítás és a hit: Magnus svéd király²⁵ először egy hittudományi vitára invitálta a novgorodiak hittudósait, s feltételei szerint a vita vesztesének fel kell vennie a győztes hitét. A szellemi párbaj elhárítása esetén azonban megindítja csapatait. Így is történt, Orchovec²⁶ városára támadt. Hadba vonulását az izsórok szenvedték meg: igyekezett őket „a saját hitére keresztelni, akik pedig nem keresztelkedtek meg, azok ellen hadat indított”.

A svéd–novgorodi viszony jellegére érdekesen világít rá a krónika 1337-es és 1338-as híradása. Megtudjuk, hogy a németek (= svédek) sokat háborúztak a korelaiakkal az Onyega-tó vidékéért, ugyanakkor jelen vannak Korela városán belül is, ahol saját városrészük van. Hogyan lehetséges ez? Nyilvánvaló, hogy a krónika csak a rendkívüli eseményekről számol be, a kisebb-nagyobb háborúkról. Arról azonban nem, hogy a csetepaték közti időkben viszonylag zavartalanul folyt a felek között a kereskedelem. Amíg a partnerek kölcsönösen megtalálták számításait, az üzlet virágzott. Mihelyst azonban ezt megzavarta valami: például új és mohó szereplők megjelenése, vagy valamely fél üzleti csődje egy előre nem látható külső körülmény miatt stb., akkor a fegyveres agresszió lépett előtérbe az elmaradt haszon pótlására. Ez a békés-békétlen viszony alakította ebben az időben a balti-kumi finnugor népek sorsát.

A kereskedelmi kapcsolatok, illetve az együttélés emlékeit a régészek is megtalálták. A legszebb leletek a Karéliában több helyen – így Korela városában is –

²⁵ II. Magnus (Magnus Eriksson, 1319–1363)

²⁶ Más nevei Orehov vagy Oreszek. A település Orehov szigetén volt a Ladoga-tóban a Néva eredeténél. Későbbi neve Petrokreposzty, finn elnevezése Pätkinásaari. Itt kötöték meg a békét 1323-ban.

megtalált skandináv típusú fibulák (Sz. I. KOCSKURKINA: *Drevnyaja Korela*. Leningrád, 1982. 103–108.).

A kereskedelem zavartalanságát a háborús idők között egyezményekkel igyekeztek szabályozni. Az egyezmények híre, sőt egyes esetekben teljes szövege is megőrződött. Ezek a krónikák háborús hírei mellett szintén a korszak fontos dokumentumai.

A svéd mellett már az 1240-es támadásuk alkalmával felbukkan egy érdekes népnév, a *murman*. Ez a normann egyik változata, a belőle származó *Murmanszk* városnév nagyjából ki is jelöli, hogy merre kereshetjük a murmanok lakóhelyét. A népnév etimológiája alapján valószínűleg nem finnugor: nem valami északon élő karél, finn vagy lapp közösség lehetett, hanem egy normann–viking etnikai csoport. A szakirodalom a murmanokat a norvégokhoz sorolja. 1240-ben a murmanok együtt támadtak Novgorodra a svédekkel és a finnekkel. 1339-ben a svédek és a novgorodiak a Murmanföldön erősítik meg korábbi békéjüket. Az 1411-es svéd támadást megtorlandó a novgorodiak nemcsak Viborgot és környékét támadják, ahogy azt az előbb már említettük, hanem Jakov Sztjepanovics dvinai helytartó a murmanokra is rátámad. Az 1400-as évek elején több hír is beszámol a murmanok önálló akcióiról: 1419-ben karél és orosz falvakra támadtak, templomokat, monostorokat pusztítottak el, 1445-ben szintén ugyanezt a területet, a dvinai volok²⁷ vidékét támadták meg. Ez utóbbi akciójuk azonban kivételesen nem öncélú rablóportya volt: a korelaiak előző évi támadását torolták meg. Ebben a híradásban a *svéd murmanokról* esik szó. A két népnév együttes használatával valószínűleg arra utal a krónika írója, hogy a murmanok svéd fennhatóság alá tartoztak.

Novgorod a Baltikum birtoklásáért vívott küzdelemben a svédek mellett a németekkel került összetűzésbe. A német terjeszkedés első jeleként a 12. század végén kereskedők hajóztak be a Nyugati-Dvina torkolatába. A területi igények ez alkalommal is a keresztény térítés igényével párosultak. 1201-ben Albert püspök a folyótorkolatnál lív falvak helyén megalapította Riga városát, a további hódítások fő támaszpontját. A terjeszkedés végrehajtói a lovagok voltak, akik a pápa által Szűz Máriának felajánlott terület megszerzéséért bűnbocsánatban részesültek. A 13. század elején a Kardtestvérek lovagrendje már a déléstí területeket támadta a szövetségeseikévé tett finnugor lívekkel és balti latgállokkal.²⁸ A hódítóknak kapóra jött a területet kereső Német Lovagrend segítsége.

A Német Lovagrendet 1189-ben alapították, a harmadik keresztes hadjárat alkalmával. A következő század első felében tevékenykedő nagymestere, HERMANN VON SALZA a kezdetektől fogva törekedett arra, hogy rendje Európában is megvesse lábát. Első államalapítási kísérletük nem sikerült: II. András magyar király ugyan jó szívvvel adott nekik birtokot a Barcaságban, de tapasztalván függetlenedé-

²⁷ A volok magyarázatát lásd később a szövegben.

²⁸ A latgálok törzse a lettek egyik elődnépessége volt.

si törekvéseiket, 1225-ben fegyverrel kergette ki az országból a lovagokat. Ekkor támogatóra letek a német-római császárnál, a császárság több részfejedelménél és az egyházi vezetőknél is, akik keleti terjeszkedési politikájuk végrehajtóját és a poroszok leendő megtérítőit látták a lovagokban. Így kerültek a Baltikum területére, ahol 1237-ben egyesültek az Albert püspök által 1202-ben alapított Kardtestvérek rendjével. Az új szervezetben a lovagrend külön ágát képezte a Kardtestvérek maradékából²⁹ létrehozott és megerősített Livóniai Lovagrend. A Német Lovagrend nagymestere alá három egyenrangú mester tartozott. Közülük az Országos mester Riga várában tartotta székhelyét, onnan irányította a livóniai lovagokat.

A német hódítók a novgorodi krónikában először 1217-ben szerepelnek. A híradás szerint a csúdok hívták segítségül őket, akik ekkor már több ellenség szorításában éltek, s csak azt választhatták meg, hogy éppen melyikük oldalára állnak.

A novgorodi első krónika a 13. század első felében a legtöbbet a németekkel kapcsolatos eseményekkel foglalkozik. Ezek leginkább fegyveres konfliktusok, amelyekben természetesen a kis balti finn népek is érintettek voltak. A 13. század második felétől azonban a svédek válnak Novgorod legfőbb ellenlábásává, és a 14–15. században a németeket már csak három hírben említik.

A németek gyorsan terjeszkedtek a Baltikumban: 1224-ben bevették Tartu városát. A 13. század első felétől kezdve számíthatjuk azt a német betelepülést, amely megváltoztatta a Baltikum társadalmi struktúráját: a német földbirtokosok rátelepültek a paraszti gazdaságokra, a városi kereskedők és iparosok pedig új társadalmi réteget alkottak. A betelepülés nyomán külön német városrészek jöttek létre, erről tanúskodik a krónika 1328-as bejegyzése, amely azt adja hírül, hogy leégett az „egész német *Jurjev*... 2530 német égett benn a palotákban meg 4 orosz ember”.³⁰

1234-ben a novgorodiak visszavágtak Tartu elvesztéséért: nagy győzelmet arattak. A városokat azonban nem sikerült elfoglalniuk. A beszámolóból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a lovagok már több megerősített helyet birtokoltak a mai Észtország területén. Nem rendelkeztek azonban akkora erővel, hogy újabb hódításokra gondoljanak, de a kínálkozó lehetőséget haladéktalanul megragadták: a mongol hadjáratot kihasználva 1238-ban több támadást is indítottak a Novgorodnak adózó kisebb balti finn népek területei felé. A csúdokat maguk mellé véve a vótokra támadtak, s Koporje környékén erődöt emeltek új területeik védelmére. Ugyanakkor másfelől is betörték Novgorod területeire: Lugát és környékét fosztogatták a litvánokkal és a csúdokkal együtt. A megtorló akciót Alekszandr

²⁹ A Kardtestvérek 1236-ban katasztrofális vereséget szenvedtek a litvánoktól, ez indokolta beolvastásukat a Német Lovagrendbe.

³⁰ A korabeli városok lélekszámával összevetve ez az adat eltűzöttnek tűnik. Egyes vélemények szerint a tűzvész során nem pusztulhattak el ennyien, legfeljebb hajléktalanná váltak (Eesti ajalugu. Kronoloogia. Koostanud: Sulen Vahre. Tallinn, 1994. 39.)

Nyevszkij fejedelem vezette. 1242-ben a Csúd-tó³¹ mellett csaptak össze a novgorodiak az egyesült német-csúd seregekkel. A leírás szerint a németek elpusztultak, illetve nagy számban estek fogságba, a menekülő csúdotok pedig a tó jegén vívott csatában verték meg.

A novgorodi első krónika híradásaiból azt is megtudhatjuk, hogy a város a keleti finnugorok felé is terjeszkedett. Erről az első beszámolót az 1187-es évnél olvashatjuk. A hír szerint novgorodi adószedőket öltek meg Pecserában és a volokon túl. A Régmúlt idők krónikája 1096-ból említi Gyurjata Rogovics szolgájának útját Pecsorába és a jugorok földjére (Finnugor történeti chrestomathia I. i. m. 54.). Akkor a pecsoraiai már adót fizettek Novgorodnak, Jugria lakói azonban még nem. A két esemény között eltelt száz évben azonban Novgorod elérte és adófizetésre kötelezte Jugriát is. A krónikák adatai szerint a Jugria név ekkor még a Felső-Káma és a Pecsora vidékére vonatkozott. A 13–14. században azonban tágabb értelmezést kapott, már Urálon túli területeket is beleértettek (ZSIRAI MIKLÓS: Finnugor néprvek I. Jugria. NyK XLVII. Bp. 1928–30. 252–295, 399–452.). Az első hírek Jugria kapcsán még nem utalnak arra, hogy a novgorodiak átkeltek volna az Urálon. Jugria nagyon távol esett Novgorodtól, az állandó jelenlétet, az adószedők védelmét nehéz volt biztosítani. Ugyanakkor a megszerezhető zsákmány a novgorodiakat újabb hadjáratokra csábította. Az 1193-as hír más jellegű, mint az 1187-es: nem adószedőkről, hanem fegyveres hadjáratról, „kalandozásról” szól. Ezért úgy értékelhetjük, hogy a novgorodi sereg ekkor a hódítások kiterjesztésével próbálkozott, és mélyen behatolt Jugriába. Az akció azonban csúfos kudarccba fulladt. Okát csak a *mladsij izvod* változatai őrizték meg: árulás történt. A kalandozó seregből csak 80-an maradtak életben. Egy év múlva értek haza, s igazságot tettek: a főbűnösöket kivégezték, a többiek pedig „kunával váltották meg magukat”.³² Ezután sokáig nem kapunk hírt Novgorod és Jugria kapcsolatáról. Legközelebb az 1323-as évnél értesülünk újabb eseményekről. Ekkor az usztyugiak rátámadtak a Jugriába tartó novgorodiakra, és kirabolták őket. Usztyug³³ jóval közelebb feküdt Jugriához, mint Novgorod. A kereskedőváros erejének hanyatlása az usztyugiakat arra sarkallta, hogy megpróbálják rátenni a kezüket a Jugriából kiáramló javakra. A következő évben azonban Novgorod visszavágott, és bevette Usztyugot.

³¹ Észül *Peipsi järv*, ebből származik másik ismert neve, a Pejpusz-tó. A krónikában Csúd-tó néven emlegetik, ezért a magyarázó szövegekben is ezt az elnevezést használjuk.

³² A kuna (más forrásokban kunyica) coboly- vagy hermelinprém volt. Novgorodban kötegekbe fűzött prémekek szolgáltak értékmérőül. A bűnösök tehát lényegében pénzbüntetést fizettek.

³³ Mai neve Velikij Usztyug, város Oroszország Vologdai Területén, a Jug és a Szuhona folyók találkozásánál.

1329-ben arról értesülünk, hogy megölték a novgorodiakat, akik Jugria ellen mentek. Sajnos többet nem tudunk meg erről az eseményről. 1332-ben ismét szerepelnek a keleti területek a hírek között: Ivan Kalita³⁴ vlagyimir–szuzdáli és novgorodi fejedelem „haragját Novgorod ellen fordította, Kámán túli adót kérvén tőlük”. Ez az esemény is Novgorod hatalmának gyengülését mutatja: Oroszország jövődjének ura, a tatárok elleni küzdelem vezetője a Vlagyimir–szuzdáli fejedelem-ségből kinövő új hatalmi centrum, Moszkva lesz. A gazdasági alapokat kétségtelesen Pénzeszsák Iván (Ivan Kalita) fektette le. Ennek egyik fontos eleme volt azon kísérlete, hogy rátegye a kezét a keleti területek, tehát főként az obi-ugorok által lakott vidék adójára.

A további híradásokból változatlanul az tűnik ki, hogy Novgorod keleti érdekségeit Usztyug veszélyeztette. 1425-ben az usztyugiak fosztogatták a Novgorodnak adózó „*volokon túli* földet”.

A keletről megszerezhető javak később is kalandokra csábították a novgorodiat: 1445-ből arról értesülünk, hogy háromezer fős volokon túli haddal mentek Jugra ellen. A sereg tehát nem magából Novgorod városából toborzódott, a résztvevők a Jugria közeli vidék lakói voltak.

A krónikában többször előfordul a *volok* földrajzi fogalom. E szó értelmezése számunkra azért fontos, hogy megállapíthassuk, laktak-e a voloknak nevezett vidékeken finnugor népek. A régi orosz nyelvben ez a szó a két hajózható folyó közötti szárazföldi átjárót jelölte, amelyen át kellett húzni-vontatni a csónakokat, hogy tovább lehessen haladni. Ez a fajta közlekedési mód, amely a sűrű erdőkön történő gyalogos átkelésnél gyorsabb és kevésbé fárasztó volt, a finnugor népek körében már évezredek óta ismert lehetett: a régészeti adatok szerint lakóhelyeik mindig valamely víz közelében helyezkedtek el. A földrajzi körülmények nagyon kedvezőek voltak a csónakon való közlekedésre: a sík vidékeken a különböző tengerek felé nyugodtan hömpölygő nagy folyók kiterjedt vízgyűjtő területtel, sok mellékfolyóval rendelkeztek. A nagyobb folyókat nem magas hegyek vágták el egymástól, így a vízvázlatokon különösebb nehézségek nélkül át lehetett juttatni a csónakokat. Az átvontatási területek, a volokok a különböző vidékekről érkezők találkozási helyeivé váltak: városi települések, kereskedelmi központok alakultak ki. Később sok volok helyén csatorna épült.

Volokot először az 1187-es eseményeknél említi a krónika. Erről a hírről az imént szoltunk Novgorod keleti expanziójával kapcsolatban. A terület valószínűleg Pecsora közelében lehetett. A későbbi híradások alapján a dvina-i volokra gondolhatunk, vagyis a Pecsora folyótól nyugatra eső területre, az Északi Dvina mellékére.

³⁴ I. Iván (Ivan Danyilovics Kalita = Pénzeszsák Iván, meghalt 1340-ben): Alekszandr Jaroszlavics Nyevszkij unokája, Danyil Alekszandrovics fia. Vlagyimir–szuzdáli fejedelem 1328–1340 között, novgorodi fejedelem 1328–1337 között, e hatalmi központok mellett több más kisebb fejedelemség ura is.

Ezután mintegy másfél évszázadig nem találkozunk ezzel a földrajzi fogalommal. Talán Novgorodot lekötötték a baltikumi események, s a keleti területekre kevesebb figyelmet fordított.

A volokon túli területek csak a 14. századi hírekben bukkannak fel újra. Az 1324-es híradás szerint „a novgorodiak Jurij fejedelemmel *Zavolocsje* ellen mentek és zsákmányként bevették Usztyugot, a Dvinához értek...” *Zavolocsje* jelentése: volokon túl; 1187-ben még nem ezt a nyelvi formát használták a volokon túli terület megjelölésére, a 14. századra azonban meggyökeresedik az elnevezés. Az 1324-es hírből annyit lehet megállapítani, hogy *Zavolocsjén* át Usztyugba lehet jutni. A térképre pillantva megállapítható, hogy Usztyug városát Novgorod felől a Szuhona folyón lehet elérni. A Szuhonát Novgorod felől a Volhov folyó – Ladoga-tó – Szvir folyó – Onyega-tó – Fehér-tó útvonalon lehetett elérni. Az Onyega-tó és a Fehér-tó, valamint a Fehér-tó és a Szuhona felső folyása között lehettek olyan szakaszok, ahol át kellett tolni a hajókat.³⁵ Ez a volok tehát ezt a területet jelenthette. E hír alapján ettől keletre volt *Zavolocsje*, amely a Szuhona és mellékfolyói vidékével lehetett azonos.

1337-ben a volok felől éri támadás Novgorodot: „Iván nagyfejedelem összekülönbözött a novgorodiakkal és sereget küldött a Dvinán a volokon túl...” E hírből arra következtethetünk, hogy a volokhoz tartoztak az Északi Dvinától nyugatra lévő területek. 1342-ben egész pontos meghatározását kapjuk a volokon túli területnek: Orlec és Jemca környéke tartozik alá az Északi Dvina mentén. A volokon túli területekkel kapcsolatban nagyon gyakran olvashatunk erről a vidékről. Ennek alapján a szakirodalomban elterjedt az a vélekedés, hogy *Zavolocsje* az Északi Dvina, a Jemca és a Vaga folyók vidékével azonos. Az 1324-es hír alapján azonban a Szuhona mellékét is feltétlenül *Zavolocsje* területéhez kell sorolnunk.

A novgorodi első krónika alapján a volok felől nemcsak a Szuhonát és az Északi Dvinát lehetett elérni, hanem a Fehér-tótól dél felé haladva a Volga vízgyűjtő területét is: 1388-ban Novgorod büntetőadót rótt ki a volokon túli földre, amiért engedélye nélkül az ott lakók a Volgára mentek, vagyis hajóra szállva rablóportyára indultak.

1419-ben a volokon túli vidékkel kapcsolatban több karél település szerepel, 1445-ben pedig Nyenoksza, amely már az 1419-es hírben is előfordult, mint karél falu. Mindkét alkalommal a murmanok támadtak a volokon túli vidékre. Ezt a két hírt csak úgy érthetjük meg, ha feltételezzük, hogy itt a dvinai volok nyugati peremterületeiről van szó. A murman támadás hírére a dvinaiak mentek oda, s futtatították meg az ellenséget.

A felsoroltak alapján megállapítható, hogy a novgorodi első krónikában szereplő *volok* a Ladoga-tó – Onyega-tó – Fehér-tó és a hozzájuk kapcsolódó kisebb-nagyobb tavak és folyók vízrendszerét jelöli. Ezen a nagy, voloknak nevezett terü-

³⁵ Ma már ezeket csatornák kötik össze.

leten belül azonban külön számon tartották és szintén voloknak nevezték a szárazföldi átjárókat, amelyek a távoli folyók vízrendszeréhez vezettek. Ezek közül a legészakibb, az Északi-Dvinához vezető volok nyugati határvidéke a források alapján karél őslakossággal rendelkezett, a volokon túli terület, az Északi Dvina túlpártja pedig már Pecsera határvidéke volt, talán komi őslakossággal. Az Onyega és a Fehér-tó vidéke, ahonnan a Szuhonára jutva Usztyug felé vezetett az út, vepsze őslakossággal rendelkezett. A novgorodi első krónika a vepszéket a karélok között tartja számon. A Volga felé vezető volok nem tartozott az ősi finnugor területekhez, de ezen a volokon túl, a Felső-Volga és mellékfolyói vidékén merja lakosság élt a régészeti feltárások tanúsága szerint.

A novgorodi első krónikában szereplő Zavolocsje határvidéknek tekinthető a különböző őslakos finnugor népek között. Délnyugat felől balti finn (karél, vepsze), délkelet felől volgai (merja), kelet felől pedig permi (zürjén) lakosságú területekkel érintkezett. Viszonylagos lakatlansága magyarázza a novgorodi betelepülők érdeklődését iránta: 1342-ben „Luka Valfromejev ... vakmerő jobbágyokat gyűjtött maga köré, és elment a volokon túlra a Dvinán, és felépítette Orlec városát...”

A fenti véleménnyel szemben a szakirodalomban azt olvashatjuk, hogy Zavolocsje lakossága *csúd*, vagyis finnugor volt. HEIKKI KIRKINEN az inkerik (izsórok) történetét összefoglaló műben közölt térképén az Onyega, Jemca és Vaga folyók mellékét, tehát Zavolocsje egy részét a *zavolocsjei csúd* népesség lakóhelyeként ábrázolja (Inkerin keskiaika ja uuden ajan alku vuoteen 1617. In: Inkeri. Historia, kansa, kultuuri. Szerk. PEKKA NEVALAINEN és HANNES SIHVO. Helsinki, 1991. 37.). Ez a felfogás összemosza két krónikaíró műhely hagyományait és ismereteit. Amint láttuk, a novgorodi első krónika a 14. századtól használja a Zavolocsje földrajzi fogalmat, és nem tud *zavolocsjei csúd* lakosságról. Ezt az elnevezést egy korábban és máshol működött műhely használta: a Régmúlt idők krónikájának bevezetőjében szerepel. Ez a krónika Kijevben született, bevezető része valószínűleg NYESZTOR műve, és az 1110-es évekből származik. Kijevből nézve az északi területek őslakos finnugor és betelepült orosz népességét, a *szmolenszki volok* mögött, amely a Dnyeper és a Dvina között biztosította az átjárást, valóban csúdok éltek. A Régmúlt idők krónikája megkülönbözteti a csúdokat és a zavolocsjei csúdokat (Finnugor történeti chrestomathia I. i. m. 50.). A csúdok minden bizonnyal az észtekkel azonosak, ezt más források alapján is állíthatjuk, a zavolocsjei csúdok pedig Novgorod és környékének őslakosságával, amely a térképről láthatóan a szmolenszki volokon túl lakott. A zavolocsjei csúdok népessége a novgorodi állam őslakosságát alkotta, a városban megtalált nyírfakéregre rótt levelek alapján a karél nyelv egyik változatát beszélték.

Szövegközlések:

Novgorodszkaja pervaja letopisz sztaresevo i mladsevo izvodov. Szerk. és bev. A. N. Nanoszov. Moszkva–Leningrád. 1950.

The Chronicle of Novgorod 1016–1471. Translated from the Russian by Robert Mitchell and Nevill Forbes, with an introduction by C. Raymond Beazley, and an account of the text by A. A. Shakhmatov. Works of the Camden Society. Ser. 3, Vol. 25. London, 1914.

Novgorodszkaja pervaja letopisz po szinodalnomu szpiszku. Die erste Novgoroder Chronik nach ihrer ältesten Redaktion (Synodalhandschrift) 1016–1333/1352. Edition des altrussischen Textes und Faksimile der Handschrift im Nachdruck. In deutscher Übersetzung herausgegeben und mit einer Einleitung versehen von Joachim Dietze. Lipse, 1971.

A KRÓNKA FINNUGOR VONATKOZÁSÚ RÉSZEI

A krónikából lefordított és itt közölt részletek sokszor éppen csak megemlítik a különböző finnugor népeket. Egyes részek csak a bennük említett vidékek és városok miatt kerültek válogatásunkba. A krónikában szereplő települések többsége ősi finnugor területeken jött létre. A falakon belül, s a városok körzetében finnugor lakosság is élt. A történelmi események követhetőségének érdekében közlünk olyan részleteket is, amelyeknek nincsenek finnugor szereplői. A szinódusi másolat („sztarsij izvod”) és a Komisszionnij-másolat („mladsij izvod”) finnugor vonatkozású részeit együtt, időrendben közöljük. A szövegrészletek végén zárójelben utalunk az eredetre: (Sz., K.). A szinódusi másolat közlésénél a későbbi kiadás többet tartalmazó helyeit a szövegbe illesztettük a következő magyarázó jelekkel: A = Akadémiai másolat, K = Komisszionnij másolat, T = Tolsztoj-másolat. A krónika különböző változataiban előfordulnak olyan finnugor vonatkozású események, amelyeket a Régmúlt idők krónikájából már megismerhettünk, ezeket itt nem közöljük. A krónikában a földrajzi, a nép- és személynevek írásmódja változó. A fordításnál mindig az eredetűt követtük, a különböző változatokat nem egységesítettük. Az orosz krónikák datálása a bizánci rendszeren alapul. Az időszámítás kezdete – Krisztus születése – e rendszerben 5508. szeptember 1. A pravoszláv egyház azonban két változatát is használta ennek. Az egyik az úgynevezett *márciusi év*, ez 5509. március 1-jétől számította az évkezdetet, tehát fél éves lemaradásban volt a bizánci időszámításhoz képest, a másik pedig az *ultra márciusi év*, amely fél évvel előbbre járt, mint eredetije. A Szinódusi másolat a márciusi évet használja, helyenként azonban átvált az ultra márciusira, s előfordul néhány alkalommal két-három éves tévedés is.³⁶ Az idézeteket a Novgorodszkaja pervaja letopisz sztarsevo i mladsevo izvodov (Moszkva–Leningrád. 1950.) című kötetből a német kiadás (Lipse, 1971.) felhasználásával HOLLÓS ATTILA fordította.

³⁶ Az ultra márciusi időszámítás szerint fródtak a következő évek eseményei: 6711, 6712, 6745, 6746, 6779, 6825, 6826, 6827. Két év lemaradásban vannak a 6717–19-re, 6721-re és 6722-re datált események, három év lemaradás van 6720-nál.

A 6430. [922.] évben. ...Oleg³⁷ Novgorodba ment, és onnan Ladogába. A barátai azt mondják, hogy a tengeren túlra mentében egy kígyó megmarta a lábát, és ettől meghalt; Ladogában van a sírja. ... (K. 109.)

A 6497. [989.] évben.³⁸ ...És felosztották a földet, és a nagyobbik [fivér], Izjaszlav Kijevet választotta és Novgorodot és sok más várost Kijev határai között; Szvjatoszlav³⁹ meg Csernyigovot és a keleti országrészt Muromig; Vszevolod⁴⁰ pedig Perejaszlavt,⁴¹ Rosztovot, Szuzdált, Beloozerót, a Volga mentét. ...

És [Novgorodba] Szvjatoszlav fiát Glebet⁴² ültette, és kiűzték a városból, és a volokon túlra menekült, és a csúdok megölték. ... (K. 160–161.)

A 6568. [1060.] évben. Ezután pedig Izjaszlav a *szoszolok* ellen ment és 2000 grivnányi adót vetetett ki rájuk; ők pedig kezességet vállalván elűzték az adószedőket; tavasszal pedig, eljövén, feldúlták a Jurjev körüli falvakat, és a várost és a templomokat felgyújtották, és sok kárt okoztak, s harcolva eljutottak Pszkovig. És a pszkoviak és a novgorodiak hadra keltek ellenük, és 1000 rusz elesett, szoszol pedig számtalan. (K. 183.)

A 6576. [1068.] évben. Idegenek jöttek oroszföldre, sok polovec; Izjaszlav és Szvjatoszlav és Vszevolod ellenük vonult ... és megfutamodtak az orosz hercegek és legyőzték őket a polovecek ... Izjaszlav és Vszevolod Kijevbe menekült, Szvjatoszlav pedig Csernyigovba, és a kijevi emberek Kijevbe menekültek és vecsét tartottak a piactéren ... És az emberek ... a tanácskozásról felmentek a hegyre ... És kétfelé oszlottak: egyik felük a tömlőchöz ment, a másik átment a hídon, ezek a fe-

³⁷ Oleg (meghalt 912-ben): 879–882 között Rurik utóda a novgorodi trónon. Rokoni kapcsolatuk jellege nem ismert.

³⁸ Ennél az évnél a krónika részletesen kitér a Rurik-dinasztia leszármazási rendjére, felsorolja az orosz püspökségeket, a magas egyházi méltóságok viselőit és a novgorodi előkelőket, tehát jóval későbbi eseményeket és személyeket tárgyal. Az általunk kiemelt két részlet a 11. század történéseivel foglalkozik.

³⁹ Szvjatoszlav Jaroszlavics (1027–1076): Vlagyimir Szvjatoszlavics unokája, I. Jaroszlav (Jaroszlav Vlagyimirovics Mudrij = Bölcs Jaroszláv) fia. 1054-ig Vlagyimir–volinszki fejedelem, a csernyigovi trónon 1054–1073 között ült.

⁴⁰ I. Vszevolod (Vszevolod Jaroszlavics, 1030–1098): Vlagyimir Szvjatoszlavics unokája, I. Jaroszlav (Jaroszlav Vlagyimirovics Mudrij = Bölcs Jaroszláv) fia. Perejaszlavi fejedelem 1054–1073 között, kijevi fejedelem 1077-ben és 1078–1093 között.

⁴¹ Mai neve Pereszlaavl Zalesszkij, város Oroszország Jaroszlávi Területén. Ott található, ahol a Trubezs a Plescsyjevo-tóba torkollik.

⁴² Gleb Szvjatoszlavics: I. Jaroszlav (Jaroszlav Vlagyimirovics Mudrij = Bölcs Jaroszláv) unokája, Szvjatoszlav Jaroszlavics fia. Novgorodi fejedelem 1069–1078 között.

jedelem udvarába mentek ... Amikor a fejedelem az ablakból kinézett, és a druzsina⁴³ a fejedelem mellett állt, s mondá Tuki, Csúd fivére, Izjaszlavnak: „látod, fejedelem, az emberek feldühödtek, küldj követet, hogy vigyázzanak Vszeszlavra.”⁴⁴ (K. 187–189.)

A 6577. [1069.] évben. ...Ugyanebben az évben, ősszel, október 23-án⁴⁵, Szent Jakabnak, az Úr fivérének napján, pénteken, nappal 6 óraker, ismét eljött Vsze[szlav] Novgorodba; a novgorodiak pedig sereget állítottak ellenük, a Vadas-kertben [Zverinyec], a Kzempl pataknál; és az Úr megsegítette Gleb fejedelmet és a novgorodiakat. Oh, nagy csata volt a vótokkal, és közülük számtalan sokan elestek; magát a fejedelmet Isten hírével elengedték. (Sz. 17.)

A 6613. [1105.] évben. Kinevezték az új püspököket: Lazar, Mina, Anfilochij. Ugyanebben az évben haddal mentek Ladogába. És felégették a házakat a pataktól, a Szlavno⁴⁶ mellett, Szent Illés templomáig. (K. 203.)

A 6621. [1113.] évben. ...Ebben az évben Msztyiszlav⁴⁷ Bornál legyőzte a csúdot. ... (Sz. 20.)

A 6624. [1116.] évben. Msztyiszlav a novgorodiakkal a csúdok ellen ment és a 40 szent ünnepén [március 9-én a régi naptár szerint] bevette Medvefőt. ... (Sz. 20.)

A 6638. [1130.] évben. A téli böjt idején Vszevolod⁴⁸ a novgorodiakkal a csúdok ellen ment és lemészárolta őket, házaikat felégette, asszonyaikat és gyermekeiket hazavitte. ... (Sz. 22.)

⁴³ A druzsina a fejedelmek fegyveres kísérete. A druzsinához tartoztak a főurak kíséretükkel, valamint a fejedelmi testőrség tagjai.

⁴⁴ Vszeszlav Brjacsizlavics (meghalt 1101-ben): Izjaszlav Vlagyimirovics unokája, Brjacsizlav Izjaszlavics fia. polocki fejedelem 1044–1068 és 1071–1101 között. 1068 őszén a kijeviek kiszabadították a börtönből (ahová tavasszal zárták be Novgorod elleni támadása miatt) és fejedelmükké tették. Ezután mintegy hét hónapig uralkodott a városban és birtokain.

Ez a hír a Kijevi Rusz elleni első kun támadásról és a városban kitört zavargásokról szól. Finnugor vonatkozása mindössze annyi, hogy Izjaszlav fejedelem főembere, Tuki finnugor származású lehetett, mivel testvérét Csúdnak hívták.

⁴⁵ Ez az esemény valójában 1068 őszén történt, nem sokkal az után, hogy Vszeszlavot a kijevi nép kiszabadította börtönéből.

⁴⁶ A Szlavno elnevezés itt valószínűleg a település szláv (orosz) negyedére utal. Szlavnónak hívták egyébként Novgorod Szlovenszkij városnegyedét, valamint a novgorodi szláv lakosságot is.

⁴⁷ I. Msztyiszlav (Msztyiszlav Vlagyimirovics, 1076–1132): Vszevolod Jaroszlavics unokája, Vlagyimir Vszevolodovics Monomah idősebb fia, 1088–1093 és 1095–1117 között novgorodi fejedelem, 1125-től haláláig kijevi nagyfejedelem.

A 6639. [1131.] évben. ...Ugyanebben az évben Vszevolod a csúdok ellen ment; és nagy kár keletkezett: sok jó novgorodi férfit öltek meg Klinben január hó 23-án, szombaton. ... (Sz. 22.)

A 6640. [1132.] évben. ...És [Vszevolod]⁴⁹ ismét Novgorodba jött; és nagy zavargás lőn az emberek között; és Novgorodba jöttek a pszkoviak és a ladogaiak, és elűzték Vszevolod fejedelmet a városból; és meggondolván magát, megint visszatért és ismét Usztyjibe;⁵⁰ Miroszlávot Pszkovban, Raguilt meg Ladogában tette meg helytartójául. (K. 207.)

A 6641. [1133.] évben. Ugyanebben az évben, télen Vszevolod a novgorodiakkal a csúdok ellen ment, és szent Nikeforosz napján, február 9-én bevette Jurjev városát. (Sz. 23.)

A 6644. [1136.] évben. Az indictio 14. évében a novgorodiak elhívták a pszkoviakat és a ladogaiakat és megegyeztek, hogy fejedelmüket, Vszevolodot elűzik, és május 28-án feleségével és gyermekeivel és anyósával együtt a püspöki palotába zárták; és éjjel-nappal őrség őrizte, naponta 30 fegyveres férfiú. És 2 hónapot volt fogva, és július 15-én engedték ki a városból, a fiát, Vologyimirt⁵¹ pedig befogadták. ... (Sz. 24.)

A 6649. [1141.] évben. ...és Jakunt a fivérével [Prokopijjal] együtt a csúdokhoz száműzték, kezüket a nyakukhoz bilincselve. ... (Sz. 26.)

A 6650. [1142.] évben. ...Ugyanebben az évben eljöttek a háméiek és feldúlták a Novgorodi Földet; 400 ladogai megverte őket és egyetlen férfiú sem menekült meg. ... (Sz. 26.)

A 6651. [1143.] évben. ...Ugyanabban az évben a karélok a háméiek ellen mentek, és ezek megfutamodtak és 2 hajójuk összetört. ... (Sz. 27.)

A 6657. [1149.] évben. ...Ugyanazon télen a háméiek néhány ezer főnyi sereggel mentek a vótok ellen; és meghallván ezt a novgorodiak, mintegy 500-an a vótokkal ellenük mentek, és egyetlen férfiú sem menekült meg előlük. ... (Sz. 28.)

⁴⁸ Lásd az I. jegyzetet (41. oldal).

⁴⁹ Vszevolod Msztyszlavics (meghalt 1138-ban): Vlagyimir Vszevolodics Monomah unokája, Msztyszlav Vlagyimirovics fia. Novgorodi fejedelem 1117–1136 között. 1132–1136 között a krónikában is jelzett ellenségeskedésbe bonyolódott a várossal. Családjával elmenekült, és 1136–1138 között Pszkovban uralkodott.

⁵⁰ A falu a Lovaty és a Pola folyók között, az Ilmeny-tótól délre terült el (ma Oroszország Novgorodi Területe), másik neve Usztyjani.

⁵¹ A krónika más helyein: Vlagyimir.

A 6668. [1160.] évben. A novgorodiak elfogták Szvjatoszlav Rosztyiszlavicsot⁵² és Ladogába küldték, a fejedelemnének pedig megengedték, hogy a Szent Borbála monostorba menjen, a fejedelem druzsináját azonban börtönbe vetették; és június 21-én Msztyiszlav Rosztyiszlavicsot,⁵³ Jurij unokáját iktatták be. Ugyanezen a télen Nyezsátát tették meg helytartónak, és Szvjatoszlávot Ladogába vitték, ahonnan Szmolenszkbe szökött. ... (Sz. 30–31.)

A 6672. [1164.] évben. A svédek⁵⁴ a Ladogához jöttek, és a ladogaiak felégették házaikat, maguk meg Nyezsata helytartóval bezárkóztak a városba és a fejedelemért meg a novgorodiakért küldtek. Ők [a svédek] meg szombaton értek a város alá, de semmit sem értek el a városnál, hanem nagy vereséget szenvedtek; és visszavonultak a Voronaja folyóhoz.⁵⁵ Az ötödik napon megérkezett Szvjatoszlav fejedelem a novgorodiakkal és Zaharij helytartóval, és május 28-án, szent Elládiosz napján, csütörtökön 5 órakor rájuk támadtak [a svédekre], és Isten segítségével legyőzték őket, némelyeket megöltek, másokat foglyul ejtettek: ötvenöt hajóval jöttek, 43-at elfogtak; csak néhányan menekültek meg, azok is megsebesültek. (Sz. 31.)

A 6684. [1176.] évben. ...Ezen a télen az egész Csúdföld Pszkov ellen ment, és megütköztek velük, és azok [a csúdok] megölték Msztyiszlávot és Mikita Zaharjincsit és Sztanyimir Ivanicsot és másokat, de sok csúdot is lekaszaboltak. ... (Sz. 35.)

A 6687. [1179.] évben. ...Télen pedig Msztyiszlav⁵⁶ a novgorodiakkal a csúdok, az *ocselek* ellen ment, és felperzselte az egész földjüket, maguk pedig a tengerhez menekültek, de közülük itt is elég sokan elesetek. (Sz. 36.)

A 6691. [1183.] évben. ...Ugyanebben az évben Vszevolod⁵⁷ egész tartományával a bolgárok ellen ment, és Bulgáriában megölték Izjaszlav Glebovics fejedelmet. ... (K. 227.)

⁵² Novgorodi fejedelem 1158–1160 és 1162–1168 között.

⁵³ Msztyiszlav Rosztyiszlavics Bezokij (= Világtalan Msztyiszlav), novgorodi fejedelem 1160–1161 között, 1177-ben, majd Jaroszlav Msztyiszlavics Krasznij után 1177-ben ismét, 1178-ig. 1175–1176 között Vlagyimir–szuzdáli fejedelem is volt.

⁵⁴ Az eredeti szövegben a *szve* népnév szerepel.

⁵⁵ A Voronaja a Ladoga-tóba ömlik bele.

⁵⁶ Msztyiszlav Rosztyiszlavics Hrabrij, 1179–1180 között novgorodi fejedelem.

⁵⁷ III. Vszevolod (Vszevolod Jurjevics Bolsoje Gnyezdo = Nagy Fészek Vszevolod, 1154–1212, ragadványnevét sok gyermeke miatt kapta): Vlagyimir Vszevolodics Monomah unokája, Jurij Vlagyimirovics Dolgorukij fia. Vlagyimir–szuzdáli fejedelem 1177–1212 között.

A 6695. [1187.] évben. ...Ugyanekkor a pecserieket és a jugraiakat [a Pecserába és Jugrába küldött adószedőket] Pecserában megölték, másokat pedig a volokon túl, és száz főember feje hullt le. ... (Sz. 38.)

A 6698. [1190.] évben. ...Ebben az évben a pszkoviak lekaszabolták a tenger-melléki csúdokat, akik 7 hajóval jöttek, s átvontatták azokat a zuhogó mellett a [Pszkovi-]tőbe, és a pszkoviak rájuk támadtak és egyetlen férfiú sem menekült meg, a hajókat pedig Pszkovba vitték. (Sz. 39.)

A 6699. [1191.] évben. A novgorodiak a karélokkal a háméiek ellen mentek, és feldúlták és felperzselték földjüket és a marhájukat lemészárolták. ...

Ugyanebben az évben Jaroszlav⁵⁸ fejedelem a litvánok ellen ment, mivel a polocki fejedelem és a polockiak hívták, és magával vitte a novgorodi druzsina előőrsét; és a határon találkoztak és megegyeztek, hogy a télen mindnyájan összejönnek vagy Litvánia, vagy Csúd ellen; és Jaroszlav ajándékokkal tért vissza Novgorodba. (Sz. 39–40.)

A 6701. [1193.] évben. ...Ugyanebben az évben egy sereg Jadrej vajdával Novgorodból Jugriába ment; és Jugriába értek, egy várost bevettek, és egy másik városhoz mentek, de [annak lakói] bezárkóztak a városba, és 5 hétig táboroztak a város alatt; és a jugorok kiküldtek hozzájuk, ravaszul azt mondván, hogy „összeszedünk ezüstöt és cobolyprémet és más drágaságokat, ne veszejtsétek el alattvalóitokat és az adókat”, ezzel rászedve őket, egybegyűjtötték harcosaikat. És amint harcosaik egybegyűltek, kiküldtek a városból a vajdához: „gyere a városba, s hozd magaddal 12 főemberedet”; és a vajda bement a városba, magával vivén Ivanko Legen papot és más főembereket, [a jugorok azonban] lemészárolták őket Szent Borbála napjának előestéjén; és ismét elküldtek 30 főembert, de ezeket is elfogták és lemészárolták, és további 50-et (AT: és ezekkel ugyanazt tették. KAT: Erre azt mondta Szavka a jugorok fejedelmének: „Fejedelem, ha te nem öleted meg Jakovec Proksinicset is, és hagyod, hogy élve visszajusson Novgorodba, akkor csapatokat hoz reád és az országodat feldúlja.” Ekkor a fejedelem hívatta Jakovec Proksinicset, és parancsot adott, hogy öljék meg. És Jakovec azt mondta Szavicának: „Testvér, Isten és a Szent Szófia ítél el téged, amiért terveket szőttél a testvéreid ellen; és velünk együtt fogsz Isten előtt állni és vérünkért felelni.” S miután ezt elmondta, megölték. Mivel Szavica a jugorok fejedelemével összeesküdött.) És midőn, hallgatván a cselükre, a 6 heti ostrom kiéheztette őket, Szent Miklós napján [a jugorok] kijöttek a városból, és mindnyájukat lemészárolták; és az életben maradottaknak gyász és ínség volt osztályrészük, mivel csak 80-an maradtak. És

⁵⁸ Jaroszlav Vlagyimirovics, 1187–1196 között novgorodi fejedelem.

egész télen nem jött hír Novgorodba róluk, sem az élőkről, sem a holtakról; és a fejedelem és az érsek és egész Novgorod kesergett. ... (Sz. 40–41.)

A 6702. [1194.] évben. És akkor megjöttek Jugrából az életben maradottak. És maguk e hadfiak ölték meg Szibiska Voloszovicsot és Zavid Nyegocsevicset és Moiszlav Popovicsot, míg a többiek kunával váltották meg magukat; ezt tették, mert [azok a jugorokkal] tanácsot tartottak társaik ellen, de ezt csak Isten ítélheti meg. (K. 234.)

A 6720. [1212.] évben. Msztjiszlav⁵⁹ a novgorodiakkal a csúdok ellen ment, kiknek *torma* volt a nevük, és sokukat foglyul ejtették, számtalan marhát hajtottak magukkal. Ezután télen Msztjiszlav fejedelem a novgorodiakkal egy csúd város ellen ment, melyet Medvefőnek neveztek, feldúlta falvaikat; és a város alá értek, és a csúdok behódoltak a fejedelemnek, és ő adót szedett tőlük, és mindnyájan ép-ségben hazatértek Novgorodba. (Sz. 52.)

A 6722. [1214.] évben. Február 1-jén ... Msztjiszlav fejedelem a novgorodiakkal a Csúdföldön át a tengerhez ment a csúd *jerevák* ellen; a falvaikat feldúlta és a faerődítményeiket bevette; a novgorodiakkal ostrom alá vette Vorobiin⁶⁰ várost és a csúdok behódoltak neki. Msztjiszlav fejedelem adót szedett be tőlük és annak kétharmadát a novgorodiaknak adta, a harmadik részét pedig a nemeseknek; ott volt Vszevolod Boriszovics pszkovi fejedelem a pszkoviakkal, és David⁶¹ toropeci fejedelem, Vologymir⁶² fivére; és mindnyájan sok zsákmánnyal, épségben tértek haza. (Sz. 52–53.)

A 6723. [1215.] Azon az ősön nagyon sok baj történt. Szörnyű fagy volt az egész volosztyban... Novgorodban pedig nagyon rossz volt: ... az emberek fenyőfa kérget és nyírfa levelet és mohát ettek. Oh, jaj volt: a vásártéren hullák, az utcákon hullák, a mezőn hullák, a kutyák nem győzték felfalni az embereket; a vótok pedig meghaltak, a maradványuk szétszéledt; és eképpen, a bűneink miatt, szétesett a hatalmunk és a városunk. ... (Sz. 54.)

A 6725. [1217.] évben. ... És a litvánok a Selonynál⁶³ harcoltak; a novgorodiak üldözték, de nem érték utol őket. És Vologymir fejedelemmel és Tvergyiszlav helytartóval együtt Medvefőhöz mentek és letáboroztak a város alatt. A csúdok

⁵⁹ Lásd a 16. jegyzetet (48. oldal).

⁶⁰ Varbola, Észtország.

⁶¹ David Msztjiszlavics, toropeci fejedelem 1225-ig.

⁶² Vlagymir Msztjiszlavics, pszkovi fejedelem 1214-ig.

⁶³ A Selony az Ilmeny-tóba folyik bele.

pedig család üdvözléseket kezdtek küldeni és a németekért küldtek; és a novgorodiak tanácskozni kezdtek a pszkoviakkal a csúdok üzeneteiről, és eközben eltávolodtak a táboruktól, az éjjeli őrség pedig megjött, a nappali meg még nem ment el; [a csúdok] pedig váratlanul megtámadták a tábor, a novgorodiak azonban a vecséről⁶⁴ a táborukba siettek, fegyvert fogtak és kiűzték őket a táborból; és a németek a városhoz menekültek, és a novgorodiak két vajdát megöltek és egy harmadikat foglyul ejtettek, 700 lovat zsákmányoltak és mindnyájan épségben tértek haza. ... (Sz. 57.)

A 6727. [1219.] évben. ...Ugyanebben az évben Vszevolod⁶⁵ fejedelem a novgorodiakkal Pertujevbe⁶⁶ ment, és a németek, litvánok, lívek rábukkantak az őreikre, és megütköztek; és Isten a novgorodiakat támogatta, a város alá mentek és 2 hétig ostromolták, nem vették be a várost és épségben hazatértek. ... (Sz. 59–60.)

A 6731. [1223.] évben. ...Jaroszlav⁶⁷ fejedelem fivérétől az egész tartományával Kolivanyba⁶⁸ ment, és feldúlta az egész csúd földet, és számtalan foglyot hoztak, de a várost nem vették be, azonban sok aranyat hoztak magukkal, és mindnyájan épségben jöttek meg. ... (K. 263.)

A 6732. [1224.] évben. Vszevolod Jurjevics⁶⁹ fejedelem Novgorodba jött. Ugyanebben az évben a németek megölték Vjacsko⁷⁰ fejedelmet Jurjevben, és bevették a várost. ... (Sz. 61.)

⁶⁴ A vecse a városok és a hozzájuk tartozó volosztyok rendkívül fontos hatalmi szerve volt: magyarul kb. népgyűlésnek fordítható. A vecse azonban nem önkormányzati szerv volt, hatalmi kérdésekben nyilvánított véleményt, rivalizált a fejedelemmel.

⁶⁵ Vszevolod Msztyiszlavics, novgorodi fejedelem 1219–1221 között.

⁶⁶ Másik neve *Kesz*, ma Cēsis, Lettország.

⁶⁷ II. Jaroszlav (Jaroszlav Vszevolodovics, 1190–1246): Jurij Dolgorukij unokája, III. Vszevolod (Vszevolod Jurjevics Bolsoje Gnyezdo = Nagy Fészek Vszevolod) fia. Novgorodi fejedelem 1215-ben, 1221–1223, 1224–1228 és 1230–1236 között.

⁶⁸ Kolivany vagy Kolovany: Tallinn orosz neve a 13–18. században. Valószínűleg az észti Kalev személynév birtokos esetű alakjából származik. Al-Idrisi arab nyelvű térképén 1154-ben Tallinn neve Qlwri.

⁶⁹ A szakirodalom szerint novgorodi fejedelem 1221-ben és 1223-ban (az egy év eltérés – 6732/1224 – a krónika által használt márciusi év datálási rendszeréből ered).

⁷⁰ Orosz vagy lett származású vezér, születésének időpontja ismeretlen, neve talán a Vjacseszlav becézett alakja. Kezdetben Kukenois ura, amely a polocki fejedelemség alá tartozott. A vár és környéke 1206-ban német fennhatóság alá kerül, Vjacsko ekkor elmenekül, és különböző orosz fejedelemségek szolgálatába áll (Pszkov, Polock, Szmolenszk, Novgorod). Jurjevbe Novgorod állította helytartónak, azonban nem adtak mellé elegendő fegyverest, így hatalmát nem tudta megőrizni.

A 6735. [1227.] évben. Jaroszlav fejedelem a novgorodiakkal a háméiek ellen ment és meghódította az egész földet, és számtalan foglyot hozott. (Sz. 65.)

A 6736. [1228.] évben. ...Ugyanebben az évben a háméiek csónakokkal a Ladoga-tóhoz jöttek, hogy hadakozzanak; és e hír a Megváltó napján [az Úr színéváltozása, augusztus 6. a régi naptár szerint] érkezett meg Novgorodba. A novgorodiak pedig, hajóra szállva, Jaroszlav fejedelemmel a Ladogába eveztek. Vologyiszlav ladogai helytartó nem várva a novgorodiakra, a ladogaiakkal csónakokon [a háméiek] nyomába eredt, oda, ahol harcoltak, és elérte őket és megütközött velük; és az éj beálltával egy kis szigetre vonultak vissza, míg a háméiek foglyaikkal a parton [maradtak]; mert a [Ladoga]-tó körül a réveknél és Olonesznél⁷¹ harcoltak. Miután ezen az éjen békét kértek, de a helytartó és a ladogaiak nem adták meg, ők [a háméiek] lemészárolták összes foglyaikat, maguk pedig, csónakjaikat hátrahagyván, az erdőbe menekültek; sokuk gyalogosan ott esett el, a csónakjaikat pedig [a novgorodiak] felgyújtották. Míg a novgorodiak néhány napig a Néván maradtak, vecsét tartottak, és Szugyimirt meg akarták ölni, de a fejedelem elrejtette őt a hajóján; innen visszatértek Novgorodba, nem várván be a ladogaiakat. Ezután a visszamaradó izsórok rátaláltak a [háméi] menekülőkre és sokukat megölték, a többi meg szertefutott, ki merre látott; de a karélok, bárhol találtak is reájuk, akár az erdőben (*KAT: akár a mezőn vagy a sátrakban*), előhozták és megölték: mivel 2000-en vagy többen is voltak, Isten tudja, és mindnyájan megholtak. ...

Akkor [Jaroszlav] csapatait odahozta Perejaszlavból, mondván: „Riga ellen akarok menni.” ...

És a pszkoviak meghallván, hogy a fejedelem csapatait odavezeti, megijedtek, és Novgorodot kizárva, békét kötöttek a rigaiakkal, mondván: „Ezek vagytok ti, ezek meg a novgorodiak; nekünk egyikőtökhöz sincs közünk; de ha megtámadnának, akkor legyetek segítségünkre”; és ők azt mondták: „úgy legyen”; és 40 férfiút túszként tartottak. A novgorodiak azonban [erről] értesülve, azt mondták: „A fejedelem Riga ellen hív bennünket, de Pszkov ellen akar menni.” Ekkor a fejedelem Misát küldte Pszkovba, mondván: „Jöjjetek velem hadba, mert ellenetek nem forralok semmi rosszat; és adjátok ki azokat, akik elöttetek megrágalmaztak.” És a pszkoviak Grecsint küldvén, azt üzenték: „Téged fejedelem köszöntünk és novgorodi társainkat is, de hadba nem vonulunk, és társainkat nem adjuk ki, a rigaikkal pedig békét kötöttünk. Ti Kolovanyba mentetek, az ezüstöt elvettétek, s magatok visszatértetek Novgorodba, de igazságot nem tettetek, a várost nem vettétek be, ugyanez [történt] Kesznel⁷² és ugyanez Medvefőnél, és ezután a [Ladoga]-tónál megölték társainkat, mások meg fogságba estek, ti pedig viszálykodván, in-

⁷¹ Olonyec, Karjalai Köztársaság (Oroszország). Karjalai neve Aunus.

⁷² Másik neve *Pertujev*, ma Cēsis, Lettország.

kább távozzatok. Ha valamit ellenünk forralnátok, akkor mi Isten szent anyjával és [imára] borulva állunk ellen; akkor inkább mészároljatok le bennünket, és vegyétek el asszonyainkat és gyermekeinket, nem lévén jobbak a pogányoknál; ezzel köszöntünk benneteket.” A novgorodiak azonban azt mondták a fejedelemnek: „Társaink, a pszkoviak nélkül nem megyünk Riga ellen; előtted pedig, fejedelmünk, meghajlunk.” A fejedelemnek nagy szüksége lett volna rájuk, nem indultak útnak. Ekkor Jaroszlav fejedelem hazaküldte seregét. A pszkoviak akkor németeket és csúdokat, lotigolaiakat⁷³ és líveket mozgósítottak, és ismét elengedték őket; azokat azonban, akik Jaroszlávtól fizetséget kaptak, elűzték Pszkoból: „Kövessétek fejedelmeteket, nem vagytok a testvéreink.” ... (Sz. 65–66.)

6742. [1234.] évben. Jaroszlav fejedelem a novgorodiakkal és egész tartományával és csapataival Jurjev alá ment a németek ellen; mielőtt a várost elérte volna, megállt csapataival, és embereivel felperzseltette [a vidéket]; a németek azonban kitörték a városokból, mások meg Medvefőből, ahol elővédként voltak, és egészen a seregig verekedték magukat. És Isten megsegítette Jaroszlav fejedelmet a novgorodiakkal, és [a novgorodiak] visszaverték őket a folyóig, és ott elesetek néhányan a németek legjobbjai közül; és amikor a németek az Omovizs⁷⁴ folyón átkeltek, beszakadt [alattuk a jég] és sokan belefulladtak, néhány sebesült pedig Jurjevbe menekült, mások meg Medvefőbe; és országuk nagy részét feldúlták, a termést pedig megsemmisítették (*KAT: Jurjev és Medvefő környékén*). És a németek behódoltak a fejedelemnek, Jaroszlav pedig saját feltételei alapján békét kötött velük; és a novgorodiak mindnyájan épségben hazatértek, míg néhány nyizovec⁷⁵ fogságba esett. ... (Sz. 72–73.)

A 6744. [1236.] ...Ugyanebben az évben eljöttek az istentelen tatárok, leigázták az egész bolgár földet, és a nagy városaikat bevették, mindenkit lemészároltak, az asszonyokat és gyermekeket is. (K. 285.)

A 6745. [1237.] évben. ...Ugyanebben az évben a németek nagy erővel jöttek a tengeren túlról Rigába, s amikor mindnyájan összegyűltek: a rigaiak és az egész Csúdföld meg a pszkoviak is küldtek 200 férfiút maguk közül segítségül, az istentelen litvánok ellen mentek; és így bűneink miatt az istentelen pogányok által legyőzettek, minden tizedik tért csak haza. ... (Sz. 74.)

⁷³ *latgálokat*, lásd a 28. jegyzetet (53. oldal).

⁷⁴ Emäjögi, a Csúd-tóba ömlik (Észtország).

⁷⁵ *Nyizovec*: „Nyiz-be való személy”. *Nyiz, Nyizovszkaja zemlja* vagy *Ponyizovje*: a 12–13 században Novgorodtól délkeletre elterülő vidék a Volga felső folyásának medencéjében. A 14–16. században a Volga-Oka közt nevezték így a Közép-Volga vidékén.

A 6746. [1238.] évben. ...Abban az évben idegentörzs-beliek, akiket tatároknak neveznek, számtalan sokan, mint a sáskák, jöttek Rjazany földjére; kezdetben elönyomulván Nuzlánál⁷⁶ megálltak és bevették és itt ütöttek tábort. És innen küldték követeket, egy varázslónőt két férfiúval Rjazany fejedelméhez, mindenből tizedet kérve a rjazanyiaktól, mind a közemberektől, mind a fejedelmektől, a lovakból is, mindennek a tizedét. Rjazany fejedelmei – Jurij,⁷⁷ Ingvor fivére; Oleg,⁷⁸ Roman Ingvorovics⁷⁹ – és Murom és Pronyszk⁸⁰ [fejedelme], akiket nem engedtek a városaikba, eléjük mentek Voronyazsba.⁸¹ És a fejedelmek így szóltak hozzájuk: „Ha közölünk többé senki sem lesz, minden a tiétek lesz.” Erre elengedték őket Jurijhoz⁸² Vologyimirba,⁸³ és elbocsátották a tatárokat Voronyazsból Nuhlába.⁸⁴ A rjazanyi fejedelmek a vologyimiri Jurijhoz küldtek, segítségét kérve, vagy azt, hogy maga jöjjön el. Jurij maga nem ment el és nem is hallgatta meg a rjazanyi fejedelmek kérését, hanem egymaga akart hadat viselni. De már nem lehetett Isten haragját elkerülni, amint egykor Isten megmondta Jozsuénak, Nún fiának; amikor [Jozsue] az ígéret földjére vezette őket [az izraelieket], [az Úr] így szólt: „fejvesztettséget, iszonyatot, félelmet és remegést küldök rájuk előttetek”. Hasonlóképp ezek előtt az Úr elvette erőnket és bűneinkért fejvesztettséget, iszonyatot, félelmet és remegést oltott belénk. Ezután a pogány idegenek ostromolni kezdték Rjazányt és karósáncsal vették körül. Jurij, Rjazany fejedelme azonban az embeerekkel bezárkózott a városba, Roman Ingvorovics⁸⁵ fejedelem pedig embereivel harcba szállt ellenük. Jurij vologyimiri fejedelem elküldte egy csapat élén Jeremejt, aki Romannal egyesült; és a tatárok Kolomnánál bekerítették őket, és hevesen küzdöttek, és [a tatárok] visszaűzték őket a városfalakig és ott megölték Roman fejedelmet és Jeremejt, és sokan elesetek a fejedelemmel és Jeremejjel

⁷⁶ Ma Onuza, Rjazany közelében.

⁷⁷ Jurij Igorevics, rjazanyi fejedelem 1235–1237 között.

⁷⁸ Oleg Ingvarevics Krasznoj. Valószínűleg Ingvor Igorevics (rjazanyi fejedelem 1217–1235 és 1238–1252 között) fia, Roman Ingvarevics testvére, Jurij Igorevics unokaöccse. A szakirodalom szerint 1252–1258 között volt rjazanyi fejedelem. Nem tudni, hogy korábban milyen módon részesült a hatalomból.

⁷⁹ Valószínűleg Ingvor Igorevics (rjazanyi fejedelem 1217–1235 és 1238–1252 között) fia, Oleg Ingvarevics Krasznoj testvére, Jurij Igorevics unokaöccse. A szakirodalom nem adja meg uralkodásának éveit, valamilyen egyezség keretében Jurij Igorevics társuralkodója lehetett.

⁸⁰ Pronyszk, város Oroszország Rjazanyi Területén.

⁸¹ Voronyezs,

⁸² II. Jurij (Jurij Vszevolodovics, 1188–1238): Jurij Dolgorukij unokája, III. Vszevolod (Vszevolod Jurjevics Bolsoje Gnyezdo = Nagy Fészek Vszevolod) fia, II. Jaroszlav testvére. 1212–1216 és 1218–1238 között Vlagyimir–szuzdáli fejedelem.

⁸³ Vlagyimir

⁸⁴ Másik neve Nuzla, ma Onuza, Rjazany közelében.

⁸⁵ Ingvarevics

együtt. A moszkvaiak azonban (KAT: *elmenekültek*), noha semmit sem láttak. A tatárok december 21-én bevették a várost, amelyet ugyanazon hónap 16-án kezdtek ostromolni. Hasonlóképp megölték a fejedelmet és a fejedelemt és a férfiakat meg az asszonyokat és a gyermekeket, a szerzeteseket és az apácákat, a papokat, némelyeket tűzzel, másokat karddal, megbecstelenítették az apácákat, a papnékat, a jó asszonyokat és leányokat anyjuk és nővéreik előtt; de a püspököt Isten megmentette: elmenekült a városból, midőn az ellenség bekerítette a várost. És, testvéreim, az életben maradottak közül ki ne szomorkodna azon, hogy milyen erőszakos és keserű halált szenvedtek? És mi is, akik azt láttuk, megrémültünk és éjjel-nappal siratjuk bűneinket; éjjel-nappal sóhajtozunk, aggódván javaink és testvér-gyűlöletünk miatt. ...

Ezek az átkozottak onnan idejőve bevették Moszkvát, Perejaszlavl, Jurjevet,⁸⁶ Dmitrovt,⁸⁷ Volokot,⁸⁸ Tvert; itt megölték Jaroszlav [Vszevolodovics] fiát is. (Sz. 74–76.)

A 6748. [1240.] évben. Nagy haderővel jöttek a svédek, a *murmanok*, a suomiak és a háméiek nagyon sok hajókon; a svédek a hercegeikkel és püspökeikkel megálltak a Izsera⁸⁹ torkolatánál, mert el akarták foglalni Ladogát, és egyszerűen szólva, Novgorodot és az egész novgorodi tartományt is. A végtelenül jó, kegyelmes, emberszerető Isten megmentett bennünket és megvédett az idegentörzs-beliektől, akik isteni megbízás nélkül hiába fáradoztak: mert híre jött Novgorodba, hogy a svédek Ladoga ellen mennek. Olekszandr⁹⁰ fejedelem semmiképp sem késlekedett, a novgorodiakkal és ladogaiakkal ellenük ment, és július 15-én, szent Cericus és Julitta napján, a 630 szent egyházatya kalchedoni zsinatának vasárnapján Szent Szófia ereje és Úrnőnk, Isten anyja, a szeplőtelen Mária imádsága révén legyőzte őket; és nagy csata volt a svédekkel. És ott megölték a hadvezérüket, Spiridont; mások pedig azt állítják, hogy egy püspököt is megöltek; és sokuk elesett; előbb két hajót, megtöltvén a főembereikkel, a tengerre bocsátottak, majd a többieknek gödröt ásván, számtalant belevetettek; és sokan mások megsebesültek; ezen az éjen, a hétfő hajnalt be sem várva, megszégyenülve elmentek. A novgorodiak közül ott estek el: Konsztantyin Lugotyinics, Gyurjata Pinyescsinics, Nameszt,

⁸⁶ Itt nem Tarturól van szó, ez a Jurjev Oroszország Vlagyimiri Területén található a Koloksa partján. Mai neve Jurjev-Polszkij.

⁸⁷ Város Oroszország Moszkvai Területén.

⁸⁸ Ma Volokalamszk, város Oroszország Moszkvai Területén.

⁸⁹ A folyó eredeti neve Inkere, mai orosz neve Izsera. A Ladoga-tavat a Finn-öböllel összekötő Néva bal oldali mellékfolyója. Az izsór (inkeri) nép és Inkeri (Ingermanland) földrajzi tájegység névadója.

⁹⁰ Az Alekszandr változata, előfordul Alekszander, Olekszander alakban is. Itt Alekszandr Jaroszlavics Nyeveszkij (1221–1263).

Drocsilo, Nezdilo tímár fia, a ladogaiakkal együtt mintegy 20-an vagy annyi sem, Isten tudja. Olekszander fejedelem a novgorodiakkal és ladogaiakkal mindnyájan épségben tértek vissza az övéikhez, Isten és Szent Szófia és minden szenteknek imája megvédte őket. Ugyanezen évben a németek, a medvefőiek, a jurjeviék, a veljadiak⁹¹ Jaroszlav Vologyimirovics⁹² fejedelemmel együtt bevették Izborszkot. ...

Ezen a télen a németek a csúdokkal a vótok ellen mentek, és győztek és adót vetettek ki rájuk, Koporja környéken pedig erődítményt építettek. ...

A novgorodi területre betörték a litvánok, a németek és a csúdok, és Lugában összefogták az összes lovat és marhát, úgyhogy a földeken nem volt mivel szántani, amíg Jaroszlav nem adta vissza a fiát, Alekszandert. (Sz. 77–78.)

A 6749. [1241.] évben. Olekszandr fejedelem Novgorodba jött, és a novgorodiak örvendeztek. Ugyanebben az évben Olekszandr fejedelem a novgorodiakkal és a ladogaiakkal, a karélokkal és az izsórokkal a németek ellen ment Koporjába és bevette a várost, a németeket Novgorodba vitte, a többieket meg szabadon engedte; a vót és csúd árulókat azonban felakasztották. (Sz. 78.)

A 6750. [1242.] évben. Olekszandr fejedelem a novgorodiakkal és fivérével, Andrejjel és a nyizovecekkel Csúdföld ellen és a németek ellen ment, és egészen Pszkovig elfoglalt minden utat; a fejedelem betört Pszkovba, a németeket és a csúdokat foglyul ejtette és megbilincselve Novgorodba küldte őket, maga azonban a csúdok ellen ment. És amikor a [csúdok] földjén voltak, hagyta az egész seregét élelmet harácsolni; midőn Domas Tvergyiszlavics és Kerbet felderíteni mentek, a hídnál németekkel és csúdokkal találkoztak, és megütköztek velük; és ott megölték Domast, a helytartó fivérét, egy derék embert, és rajta kívül másokat is agyonütöttek, megint másokat meg foglyul ejtettek, többen azonban a fejedelem seregéhez menekültek; a fejedelem meg visszafordult a [Csúd]-tóhoz, míg a németek és a csúdok üldözték. Amint ezt Olekszandr fejedelem és a novgorodiak meglátták, csapataikat a Csúd-tónál, Uzmeny mellett a Hollókőnél állították fel; a németek és a csúdok megrohanták a csapatokat, és ék alakban áttörtek, és nagy csata volt a németekkel és a csúdokkal. Isten és szent Szófia és a két szent mártír, Borisz és Gleb, akikért a novgorodiak vérüket ontották, hosszú imáinak hatására Isten megsegítette Alekszander fejedelmet; és a németek itt estek el, a csúdok pedig megfutamodtak; és üldözvén, megverték őket a jégen 7 versztnyire a Szubolicsszkij parttól; és számtalan csúd elesett, míg 450 németet ejtettek foglyul és vittek Novgorod-

⁹¹ Veljad ma Viljandi, Észtország.

⁹² Jaroszlav Vlagyimirovics: Vlagyimir Msztyiszlavics fia, Msztyiszlav Romanovics Sztarij unokája. Ősei pszkovi fejedelmek voltak, az ő uralkodásának idejéről nem rendelkezünk adatokkal.

ba. Isten szent anyja dicsőségére harcoltak április 5-én, szombaton, szent Claudius (KT: *Theodulosz*) mártír napján. Ugyanebben az évben a németek tisztelettel üzenték: „A fejedelem (T: *fejedelmetek*) [beleegyezése] nélkül karddal betörtünk Vótföldre, Lugába, Pszkovba és Lotigolába,⁹³ és mindezekről a területekről visszavonulunk; és azokat az embereiteket, akiket elfogtunk, kicseréljük: a tieiteket szabadon engedjük, és ti szabadon engeditek a mieinket.” És a túszoikat Pszkovból elengedték és békét kötöttek egymással. ... (Sz. 78–79.)

A 6761. [1253.] évben. ... Ugyanebben az évben a németek Pszkov alá jöttek, és a külvárost felgyújtották, de a pszkoviak sokukat megölték. És a novgorodiak se reggel jöttek [a segítségükre], de azok [a németek] elmenekültek. Visszatérvén Novgorodba, a novgorodiak felkészültek, hogy átlépják a Narovát,⁹⁴ és pusztává tették azok [a németek] tartományát, és a karélok is sok kárt okoztak azok tartományában. ... (Sz. 80.)

A 6764. [1256.] évben. Eljöttek a svédek, a suomiak és a háméiek, és Didman⁹⁵ az alattvalóival és (KAT: *harcosok*) sokaságával, és hozzákezdtek, hogy a Narován erődöt építsenek. Ez idő tájt a fejedelem nem volt Novgorodban, és a novgorodiak elküldtek a fejedelemhez Nyiz-be⁹⁶ csapatokért, saját tartományukban pedig [hírnököket] küldtek szét (K: *hogy szintén csapatokat gyűjtsenek*). Azok az átkozottak pedig ezt meghallván, a tengeren túlra menekültek. Ugyanezen év telén eljött Olekszandr fejedelem és vele a metropolita; és a fejedelem útra kelt, s a metropolita vele; és a novgorodiak nem tudták, hová megy a fejedelem; némelyek azt gondolták, hogy a csúdok ellen mehetett. Miután elérték Koporját, Alekszandr a háméiek ellen ment, a metropolita pedig Novgorodba ment, és sokan mások is visszafordultak Koporjából. És a fejedelem a csapataival és a novgorodiakkal ment, az út rossz volt, úgyhogy sem nappal, sem éjjel nem láttak; és sok fejedelmi harcosnak lőn veszte, míg Isten a novgorodiakat megoltalmazta. És elérték a háméiek földjét, egyeseket megöltek, másokat foglyul ejtettek; és a novgorodiak Olekszandr fejedelemmel mindnyájan épségben visszatértek. ... (Sz. 81.)

A 6770 (1262). évben. ... Ezen év őszén a novgorodiak Dmitrij Alekszandrovics⁹⁷ fejedelemmel és erős haddal Jurjev alá mentek; ott volt Konstantin fejede-

⁹³ A latgálok földje, lásd a 28. jegyzetet (53. oldal).

⁹⁴ A Narva folyó Észtország és Oroszország határán.

⁹⁵ Dietrich von Kiewel, dán hadvezér

⁹⁶ Lásd a 75. jegyzetet (68. oldal).

⁹⁷ I. Dmitrij (Dmitrij Alekszandrovics, 1250?–1294): Jaroszlav Vszevolodics unokája, Alekszandr Nyevszkij legidősebb fia. Novgorodi fejedelem 1259–1264, 1272–1273, 1276–1281 és 1285–1292 között, Vlagyimir–szuzdáli fejedelem 1276–1281 és 1284–1292 között.

lem, Alekszandr sógora,⁹⁸ és Jaroszlav, Alekszandr fivére⁹⁹ az embereikkel, valamint Tovtivil,¹⁰⁰ Polock fejedelme, akivel 500 polocki és litván volt, és az Isten tudja, mily roppant nagy novgorodi sereg. Jurjev városa erős volt, 3 fallal vették körül, és számtalan különböző ember volt benne, és a városfalhoz erős védművet építettek; a Szent Kereszt és Szent Szófia azonban mindig a törvényteleneket fosztja meg hatalmuktól: így ezt a várost is, bármily erős volt is, Isten segítségével egy rohammal bevették, és sok lakóját megölték, másokat élve foglyul ejtettek, és megint másokat megégettek, asszonyaikat és gyermekeiket is; és [a novgorodiak] roppant sok zsákmányra és foglyokra tettek szert. Egy jeles [novgorodi] férfiút lelőttek a városból és Petr Mjasznyikovicsot is megölték. Dmitrij fejedelem az ösz-szes novgorodival és sok zsákmánnyal tért vissza Novgorodba. ... (Sz. 83.)

A 6776. [1268.] évben. ...A németek követeket küldtek Rigából, Veljadból, Jurjevől és más városokból, akik ravaszul azt mondták: „Békénk van veletek; győzték le a kolivanyiakat és rakovoriakat,¹⁰¹ mi nem állunk melléjük, a feszületre esküszünk.” És a küldöttek megcsókolták a feszületet; és Lazor Moiszijevics odamenvén mindnyájukat – a püspököket és a lovagokat – megeskette, hogy nem segítik a kolivanyiakat és rakovoriakat; s miután a feszületet megcsókolták, kezé-ként ávtettek egy novgorodi jeles férfiút, Semjunt. És a fejedelmek mind egybe-gyűltek Novgorodban: Dmitrij; Szvjatoszlav,¹⁰² a fivére Mihailo;¹⁰³ Konsztantyin, Jurij,¹⁰⁴ Jaropolk, a pszkovi Dovmont¹⁰⁵ és néhány más fejedelem, és január 23-án Rakovorba mentek; s midőn elérték a területét, 3 részre váltak és számosan harcoltak. És egy megközelíthetetlen barlanghoz értek, amelyben sok csúd rejtőzött és nem tudták őket elfogni és 3 napig ostromolták őket; akkor egy faltörő kost készítő mester fortélyosan vizet eresztett reájuk, a csúdok meg kimenekültek, és lemeszárolták őket, a novgorodiak pedig minden zsákmányukat átadták Dmitrij fejede-

⁹⁸ Konsztantyin Rosztizslavics: Rosztizslav Msztyizslavics fia

⁹⁹ III. Jaroszlav (Jaroszlav Jaroszlavics, meghalt 1271-ben): III. Vsevolod (Vsevolod Jurjevics Bolsoje Gnyezdo = Nagy Fészek Vsevolod) unokája, II. Jaroszlav (Jaroszlav Vsevolodovics) fia. 1270-ben az északi orosz föld ura, mivel 1247–1271 között tveri fejedelem, 1264–1271 között pedig Vlagyimir–szuzdáli és novgorodi fejedelem.

¹⁰⁰ Litván származású fejedelem, eredeti neve Tautvila.

¹⁰¹ Rakvere, Észtország

¹⁰² Szvjatoszlav Jaroszlavics: Jaroszlav Vsevolodovics (II. Jaroszlav) unokája, Jaroszlav Jaroszlavics (III. Jaroszlav) fia. Pszkovi fejedelem 1264–1266, tveri fejedelem 1272–1282 között.

¹⁰³ Mihail Jaroszlavics (1271–1318): Jaroszlav Vsevolodovics (II. Jaroszlav) unokája, Jaroszlav Jaroszlavics (III. Jaroszlav) fia. Tveri fejedelem 1282–1318, Vlagyimir–szuzdáli fejedelem 1304–1318, novgorodi fejedelem 1308–1314 és 1315–1316 között.

¹⁰⁴ Jurij Andrejevics: Andrej Jaroszlavics fia, Jaroszlav Vsevolodovics (II. Jaroszlav) unokája. Szuzdáli fejedelem 1264–1279 között.

¹⁰⁵ Litván származású, eredeti neve Daumantas. Pszkovi fejedelem 1266–1299 között.

lemnek. És ezután Rakovorhoz közeledtek; s amikor a Kegola folyóhoz értek, ott találták hadrendben az egész német sereget; és olyannak látszottak, mint az erdő, mivel az egész német területről egybegyűltek. A novgorodiak pedig, csöppetnyit sem késlekedvén, átkeltek hozzájuk a folyón és hozzákezdtek hadaik felállításához: a pszkoviak a jobb szárnyon álltak fel, Dmitrij és Szyjatoszlav még távolabb jobbra állt, míg Mihailo a bal szárnyon állt fel, a novgorodiak pedig a vértés had nagy támadó ékével szemben álltak fel. És megütköztek; s midőn összetalálkoztak, retentő csata kezdődött, amelyet nem láttak sem apáik, sem nagyapáik. És ekkor nagy baj történt: Megölték Mihail helytartót és Tvergyszlav Csermnijt, Nyikifor Ragyatynicset, Tvergyszlav Moiszijevicset, Mihail Krivcevicset, Ivacsot, Borisz Ilgyatynicset, a fivérét Lazort, Ratsát, Vaszil Vojborzovicsot, Oszipot, Zsioszlav Dorogomilovicsot, Poroman kikiáltót, Poljudot és sok jeles bojárt és számtalan más egyszerű embert; megint mások eltűntek: Kondrat hadvezér, Ratyszlav Boldizsevic, Danyilo Mozotyinyicset és még Isten tudja hány pszkovit és ladogait; Jurij fejedelem azonban megfutamodott vagy áruló lett, Isten tudja. ... (Sz. 86.)

A 6777. [1269.] évben. Ugyanezen évben, télen Jaroszlav fejedelem a novgorodiakkal megtanácskozva a Nyizovi földre küldte Szyjatoszlávot csapatokat gyűjteni, és összegyűjtván a hercegeket és töméntelen csapatot, Novgorodba ment; és volt egy nagy vologyimiri [tatár] adószedő, név szerint Amragan, és Kolivany ellen akart menni. És a németek ezt megtudván, követeket küldtek ezzel a kéréssel: „elismerjük minden birtokodat, visszavonulunk a Norova mögé, csak vért ne onts”; és így a novgorodiak ezt kitalálván, békét szereztek az egész területükre. A fejedelem¹⁰⁶ pedig Korela ellen akart menni, és a novgorodiak kérlelték, hogy ne menjen Korela ellen; a fejedelem pedig hátrahagyta a seregeit. (Sz. 88.)

A 6778. [1270.] évben. ...Ugyanebben az évben zendülés volt Novgorodban: arra készültek, hogy Jaroszlav fejedelmet elűzzék a városból, és vecsét hívtak össze Jaroszlav udvarába... A fejedelem kényszerűségből elhagyta a várost... És egybegyűlt Novgorodban az egész novgorodi terület, a pszkoviak, ladogaiak, a karélok, izsórok, vótok; és a kicsik és nagyok Golinóba mentek, és egy hétig álltak a gázlónál, míg Jaroszlav serege a túl parton (*KAT: állt*). ... (Sz. 88–89.)

A 6786. [1278.] évben. Dmitrij fejedelem a novgorodiakkal és az egész Nyizovi földdel¹⁰⁷ megbüntette Korelát és a földjüket zsákmányul ejtette. (K. 323.)

A 6788. [1280.] évben. Dmitrij nagyfejedelem Mihail helytartóval és a főemberekkel ostromzár alá vették Koporija kőből épült városát. Ugyanebben az évben el-

¹⁰⁶ III. Jaroszlav

¹⁰⁷ Lásd a 75. jegyzetet (68. oldal).

vették a helytartóságot a novgorodi Mihail Misinyicstől és Szmena Mihajlovicsnak adták, felmentvén Ladogából. És 3 hónap múlva Mihail Misinyics, november 9-én, szent Hitvalló Pál napján elhunyt. (K. 323–324.)

A 6791. [1283.] évben. ...Ugyanebben az évben a németek sereggel jöttek a Néván a Ladoga-tóba, lekaszabták a novgorodiakat, az obonyezsi¹⁰⁸ kereskedőket; a ladogaiak a Névába mentek és megütköztek velük. (K. 325.)

A 6792. [1284.] évben. ...Ugyanebben az évben Trunda német hadvezér a németekkel hajókon és vitorlásokon a Néván a Ladoga-tóba jött csatázni, mivel Korelában adót akart szedni; a novgorodiak azonban Szmena helytartóval és a ladogaiakkal megfutamították őket, szeptember 9-én, a szentéletű Akim és Anna napján. ... (K. 325.)

A 6800. [1292.] évben. ...Ugyanebben az évben a novgorodi ifjak a hadvezérrel és fejedelmekkel harcolni mentek a häméi föld ellen; a harc után mindnyájan épségben visszatértek. Ugyanebben az évben 800 svéd jött harcolni: 400 Korela ellen ment, 400 pedig Izsora ellen; az izsórok legyőzték őket, a karélok is, néhányan pedig fogságba estek. (K. 327.)

A 6801. [1293.] évben. A svédek eljövén várost építettek Korela földjén. ...

Ugyanezen böjt idején Andrej¹⁰⁹ nagyfejedelem Roman Glebovics fejedelmet¹¹⁰ és Jurij Misinyicsot, Andrej ezrednagyát, néhány novgorodival a svéd városhoz küldte; a nagyböjt 6. hetének keddi napján keményen megütköztek; és a városból meglőtték Ivan Klekacsevics jeles férfiút, és sokan megsebesültek; azon az éjszakán a mi bűneink miatt olvadás volt, a víz a város alatt szétáradt, a lovaknak meg nem volt eleségük; és elmentek, és megjöttek mind szerencsésen, de sebesülten; Ivan Klekacsevics, miután hazahozták, belehalt sebesülésébe. ... (K. 327–328.)

A 6803. [1295.] évben. A svédek Sig¹¹¹ hadvezérükkel várost építettek Korelá-

¹⁰⁸ A Novgorodi Fejedelemség területét öt nagyobb részre, oroszul *pjatinára* ('ötöd') osztották fel. Ezeket *Gyerevszkaja*, *Selonszkaja*, *Bezseckaja*, *Volszkaja*, *Obonyezsszkaja* *pjatinának* nevezték. Obonyezs eredetileg az Onyega-tó egyik partszakaszának neve volt.

¹⁰⁹ III. Andrej (Andrej Alekszandrovics, 1263 előtt – 1304): Jaroszlav Vszevolodics unokája, Alekszandr Jaroszlavics Nyevszkij fia. Novgorodi és Vlagyimir-szuzdáli fejedelem 1281–1285 és 1292–1304 között. Harcba állt Dmitrij bátyjával. A nagyfejedelmi cím használatára jogosító jarliktól 1294-ben, Dmitrij halála után kapta a tatároktól.

¹¹⁰ Gleb Rosztyiszlavics szmolenszki fejedelem (1249–1278) fia.

¹¹¹ Sigge

ban,¹¹² a novgorodiak pedig odamenvén, a várost lerombolták, Siget pedig megölték, nem engedtek el egyetlen férfit sem. (K. 328.)

A 6808. [1300.] évben. ...Ugyanebben az évben nagy haddal jöttek a tengeren túlról a svédek a Néván, mestereket hoztak a saját földjükről, a nagy Rómából a pápától kiváló mestereket hoztak, és várost építettek a Néván, az Ohta folyó torlalatánál,¹¹³ rettentő erődítménnyel látták el, és hajtógépeket állítottak fel benne, dicsekedvén az átkozottak, és a Föld koronájának nevezték, mivel a király Maszkalko¹¹⁴ nevű helytartója volt velük, és kiváló férfiakat helyeztek el benne Sten hadvezérrel, és eltávoztak; Andrej nagyfejedelem akkor nem volt Novgorodban. (K. 330–331.)

A 6809. [1301.] évben. Andrej nagyfejedelem a *nyizovi* seregekkel jött, és a novgorodiakkal ahhoz a városhoz ment,¹¹⁵ és megérkeztek a városhoz május 18-án, Szent Patrikiosz napján, pénteken, a Szent Lélek leszállása előtt, és ... Szent Szófia ereje meg Borisz és Gleb segítsége révén az az erőd jelentéktelen volt a büszkeségük miatt; mert hiábavaló volt a munkájuk az Isten parancsa nélkül: a várost elfoglalták, egyeseket megölték és lekaszáboltak, másokat pedig megkötözve elvezettek a városhól, a várost meg folygyújtották és lerombolták. Adj, Uram, nyugalmat azok lelkének, akik annál a városnál életüket áldozták Szent Szófiáért. (Sz. 91.)

A 6819. [1311.] évben. A novgorodiak Dmitrij Romanovics¹¹⁶ fejedelemmel Németföldre, a tengeren túlra a háméiek ellen mentek hadat viselni, s átkelvén a tengeren, először a Kupeckaja folyót vették be, a falvakat felgyújtották, foglyokat ejtettek és a marhákat leölték; és üldözés közben elesett Konsztantyin, Ilja Sztanyimirovics fia. Ezután elfoglalták a Csernaja folyó egész hosszát; s így a Csernaja mentén eljutottak Vanaj¹¹⁷ városáig, bevették és felgyújtották a várost; a németek azonban a belső várba [gyetyinec] menekültek: mivel az védekezésre igen alkalmas, erős volt, magas sziklára épült és sehonnan sem lehetett hozzáférni; és kiküldtek békét kérve; a novgorodiak azonban nem járultak hozzá a békéhez. A vidéket fel-

¹¹² A svéd város ebben az esetben egy erődöt jelent, amely Korela városában (Käkisälmi, Kexholm, ma Priozerszk), vagy mellette épült fel.

¹¹³ Neve Landskrona volt, Svédországban szintén található egy Landskrona nevű város, amely azonban későbbi alapítású.

¹¹⁴ Torgils Knutsson marsall, Birger király (Birger Magnusson, 1280–1321, uralkodott 1290–1318 között) helytartója és Svédország kormányzója.

¹¹⁵ Az előző hírben említett svéd Landskronához.

¹¹⁶ Roman Glebovics fia, Gleb Rosztjiszlavics szmolenszki fejedelem unokája. Brjanszki fejedelem volt.

¹¹⁷ Vanaja, Hämeenlinna közelében, Finnország.

dúlva, 3 nap és 3 éjjel maradtak ott, a nagy falvakat felgyújtották, a lábon álló termést tönkre tették és egyetlen marhát sem hagytak meg; s azután elvonulván, bevették a Kavgala folyót és a Perna folyót, és kijutottak a tengerre, és mindnyájan épségben tértek vissza Novgorodba. ... (Sz. 93.)

A 6821 (1313.) évben. A ladogai helytartó a ladogaiakkal hadra kelt; és bűneinkért a németek bevették Ladogát és felgyújtották. ... (Sz. 94.)

A 6822 (1314.) évben. A karélok megölték azokat a lakosokat, akik városukban oroszok voltak, és németeket hoztak magukhoz; a novgorodiak azonban Fedor helytartóval ellenük mentek, és a karélok megadták magukat, és a novgorodiak megölték a németeket és az áruló karélokat. ... (Sz. 94.)

A 6824. [1316.] évben. A Mihailo helytartói elhagyták Novgorodot, és Mihailo fejedelem az egész *Nyizovi földdel* Novgorod ellen ment; a novgorodiak azonban a várost mindkét oldalon sánccal vették körül, és egybegyűlt az egész novgorodi tartomány: Pszkov, Ladoga, Rusza¹¹⁸ lakói, a karélok, izsórok és vótok. Mihailo fejedelem, nem jutván el a városig, Usztyjaniban¹¹⁹ letáborozott; s mivel nem kötött békét, semmire sem jutott, viszont nagy csapás érte: a visszavonulás során eltévedtek a tavak és mocsarak között; az éhhalál fenyegette őket, még lóhúst is ettek (*KAT: és némelyek a pajzs bőrét lehúzták és megették*), elégették felszerelésüket, mások meg eldobták; és gyalog, ínségtől gyötörtén tértek haza. ... (Sz. 95.)

A 6825. [1317.] évben. ... Ugyanebben az évben a németek a Ladoga-tóba mentek és sok obonyezsi kereskedőt megöltek. (K. 337.)

A 6826. [1318.] évben. A novgorodiak haddal mentek a tengeren túlra, a Polnaja folyóba, és sokat harcoltak, és elfoglalták Luder soumi fejedelem és püspök városát;¹²⁰ és mindnyájan épségben jöttek meg Novgorodba. ... (K. 337.)

A 6830. [1322.] évben a novgorodiak hívására Jurij¹²¹ fejedelem Novgorodba jött és faltörő kosokat készíttetett. Ekkor a németek sereggel törtek Korela városá-

¹¹⁸ Város az Ilmeny-tótól délre, ma Sztaraja Russza, Oroszország Novgorodi Területén.

¹¹⁹ A falu a Lovaty és a Pola folyók között, az Ilmeny-tótól délre terült el (ma Oroszország Novgorodi Területe), másik neve Usztyji.

¹²⁰ Ennek a helynek értelmezése bizonytalan, más évkönyvek adatai úgy is fordíthatók, hogy a hírben csak két földrajzi fogalom szerepel, személynév pedig nem. Heikki Kirkinen véleménye szerint itt Turkuról és Kuusisto püspöki váráról történik említés (Inkerin keskiaika ja uuden ajan alku vuoteen 1617. In: Inkeri. Historia, kansa, kultuuri. Szerk. Pekka Nevalainen és Hannes Sihvo. Helsinki, 1991. 44.

¹²¹ III. Jurij (Jurij Danyilovics, meghalt 1325-ben): Alekszandr Jaroszlavics Nyevszkij unokája, Danyil Alekszandrovics legidősebb fia. Novgorodi fejedelem 1322–1325 között.

ra, de nem vették be. Ugyanebben az évben Jurij nagyfejedelem a novgorodiakkal a német város, Viborg ellen ment; és hat faltörő kossal megrohamozták, mivel meg volt erősítve, és sok németet megöltek a városban, némelyeket felakasztottak, másokat Nyiz-be vittek; egy hónapi ostrom után megrohamozták, de nem tudták bevenni [a várost], bűneinkért azonban néhány jeles férfiú elesett. ... (Sz. 96.)

A 6831. [1323.] évben. A novgorodiak együtt mentek Jurij fejedelemmel és várost építettek a Néva torkolatánál, az Orehov-szigeten; ekkor nagykövetek érkeztek a svéd királytól és örök békét kötöttek a fejedelemmel és Novgoroddal az ősi szokás szerint. ... Ugyanebben az évben az usztyugiak hadat viseltek a novgorodiak ellen: elfogták azokat a novgorodiakat, akik Jugriába mentek, és kirabolták őket. (Sz. 97.)

A 6832. [1324.]. A novgorodiak Jurij fejedelemmel Zavolocsje ellen mentek és zsákmányként bevették Usztyugot, a Dvinához értek, és ekkor az usztyugi fejedelmek követeket küldtek a fejedelemhez és a novgorodiakhoz és az ősi jogok szerint békét kötöttek; és a novgorodiak mindnyájan épségben tértek vissza, míg Jurij fejedelem a Káma folyón Zavolocsjéból a Hordához ment. (Sz. 97.)

A 6835. [1327.] évben. ...Ugyanezen a télen hatalmas tatár sereg jött, és bevették Tvert, Kasint¹²² és Novij-torg¹²³ földjét, egyszóval az egész orosz földet pusztává tették, csak Novgorodot védte meg Isten és szent Szófia. Alekszandr¹²⁴ fejedelem pedig Pszkovba menekült; fivére Konsztantyin és Vaszilij meg Ladogába. ... (Sz. 98.)

A 6836. [1328.] évben. ...Ugyanebben az évben leégett az egész német Jurjev és a templomaik, és kőpalotáik összeomlottak; és 2530 német égett benn a palotákban, meg 4 orosz ember. (K. 341.)

A 6837 [1329]. ...Ugyanebben az évben megöltek Jurjevben egy jeles férfiút, Ivan Szip novgorodi követet. ... (Sz. 98.)

A 6837. [1329.] évben. ...Ezen a télen megölték a novgorodiakat, akik Jugra ellen mentek. ... (K. 342.)

A 6840. [1332.] évben. ...Ugyanebben az évben Iván¹²⁵ nagyfejedelem megjött

¹²² Város Oroszország Tveri Területén, a Volgába ömlő Kasinka folyó mellett.

¹²³ Másik neve Torzsok, város Oroszország Tveri Területén, a Tverca folyó mellett.

¹²⁴ Alekszandr Mihajlovics (1301–1339): III. Jaroszlav (Jaroszlav Jaroszlavics) unokája, Mihail Jaroszlavics fia. Novgorodi fejedelem 1325–1327 között.

¹²⁵ I. Iván (Ivan Danyilovics Kalita = Pénzeszsák Iván, meghalt 1340-ben): Alekszandr

az [Arany] Hordából és haragját Novgorod ellen fordította, Kámán túli adót kér-
vén tőlük, és ezért, megesküdvén a keresztre, elvette Torzsokot és Bezszickij ver-
het.¹²⁶ (K. 344.)

A 6841. [1333.] évben. ...Ugyanebben az évben isten sugallatára Gedimin¹²⁷ lit-
ván nagyfejedelem fia, Narimont litván fejedelem, akit a keresztségben Glebnek
neveztek, Novgorodba küldött, mivel köszönteni akarta Szent Szófiát, és a nov-
gorodiak érte küldték Grigorijt és Olekszandert, és magukhoz hívták; és [ő] Nov-
gorodba jött, köszönteni akarván [Szent Szófiát] október hónapban; és tisztelettel
fogadták, és a keresztre esküdött a nagy Novgorodnak, mint egy ember; és örök-
birtokként neki és gyermekeinek adták Ladogát, és Orehovot, és Korelát és a
korelai földet, és Koporja felét. ... (K. 345–346.)

A 6845. [1337.] évben. ...Ezen a télen Iván nagyfejedelem összekülönbözött a
novgorodiakkal, és sereget küldött a Dvinán a volokon túl, megfélekezvén a ke-
resztre tett esküjéről, és ott a kereszt ereje által megszégyenültek és megsebesül-
tek. ...

Ezen a télen a korelaiak, rászedvén a németeket, megölték az oroszokat, sok
novgorodit és ladogai keresztényt és Korelában élő keresztényeket, maguk [az
oroszok] meg a német városrészbe menekültek és azután [a karélok] sok keresz-
tényt lemészároltak a német városrészből. (K. 347–348.)

A 6846. [1338.] évben. ...A németek sokat háborúztak a korelaikkal Obo-
nyezséért, végül Ladogát is felgyújtották, odavágtatva az elővárost elfoglalták, de a
várost nem. Azután pedig a novgorodi ifjak hadvezéreikkel jártak és feldúlták a
német városi Korelát, és pusztává tették sok földjüket és gabonájukat felgyújtották
és a barmaikat lemészárolták, s mindnyájan épségben megjöttek a foglyokkal
együtt. Ugyanebben az évben a németek eljártak a városból Toldoga¹²⁸ ellen har-
colni, és onnan a vót földre kíváncsoztak, s nem foglaltak el semmit sem: mivel a
koporjaiak elsáncolták magukat és Fedor Vasziljevicszel kitörtek, és megverték a
németeket; és ott megölték Mihej Koporjanyint, a jeles férfiút, Fedor alatt pedig
megsebesítették a lovát, de neki magának nem esett bántódása, mivel csak néhá-
nyan törtek ki. ...

Jaroslavics Nyevszkij unokája, Danyil Alekszandrovics fia. Vlagyimír–szuzdáli fejedelem 1328–
1340 között, novgorodi fejedelem 1328–1337 között, e hatalmi központok mellett több más
kisebb fejedelemség ura is.

¹²⁶ Város és terület a Mologa felső folyásánál, ma Oroszország Tveri Területén.

¹²⁷ Gediminas (meghalt 1341-ben): a Jagello dinasztia alapítója.

¹²⁸ Település Nyugat-Inkeriben.

Ugyanazon a télen Viborg német városból követeket küldtek Novgorodba Petrik hadvezértől, hogy békét kössenek, mondván, hogy a svéd fejedelem nem tudja, mi okozott ellenségeskedést Novgoroddal, de azt Sten hadvezér dolgozta [gondolta] ki a fejében. A novgorodiak pedig Kuzma Tvergyiszlavicsot és Olekszandr Boriszovicsot küldték követségbe, és megkötötték a békét, megegyezve abban a békében, amit Jurij nagyfejedelemmel kötöttek Névában¹²⁹, a *kobilicsi*¹³⁰ karélok dolgában pedig a svéd fejedelemhez küldtek. (K. 348–349.)

A 6847. [1339.] évben. ...Ugyanebben az évben a novgorodiak Kuzma Tvergyiszlavljot és Olekszandr Boriszovicsot a társaikkal, a vladikától¹³¹ pedig Matfejt, a nővére fiát követségbe küldték a tengeren túlra a svéd fejedelemhez [királyhoz]; és a Murmanföldön találkoztak vele, Ljudovlj városában, és a régi oklevelek alapján békét kötöttek vele; Koreláról pedig így szóltak: „ha a mieink hozzátok menekülnek, fejezzétek le vagy akasszátok fel őket; vagy ha a tieitek hozzánk jönnek, mi ugyanígy bánunk velük, hogy ne keltsenek viszályt köztünk; azokat pedig nem adjuk ki, akik a mi hitűnkre vannak megkeresztelkedve; enélkül is kevesen maradtak, mivel isten haragjától elpusztultak.” ... (K. 350.)

6850. [1342.] évben. ...Ugyanebben az évben Luka Valfromejev, nem hallgatván Novgorodra, a metropolita és a vladika áldására, vakmerő jobbágyokat gyűjtött maga köré, és elment a volokon túlra a Dvinán, és felépítette Orlec városát; és összegyűjtve a jemcaikat¹³² és elfoglalva a volokon túli földet a Dvina mentén, minden adót zsákmányul ejtett. ... (K. 355.)

A 6852. [1344.] évben. Nagy lázadás lőn a Narván túl: a csúdok megölték a földesuraikat, a kolivanyi földön és a rugogyivi¹³³ járásban, 300-an voltak; azután a velnyevicek¹³⁴ a jurjeiekkel támadtak rájuk és megölték 14 000 csúdot, a meg-

¹²⁹ Az 1323-as pähkinäsaari (orehovi) békére utal itt a krónika.

¹³⁰ Ebben a helynévben a feltételezések szerint az orosz *кобыла* 'kanca' szó rejlik. Ennek alapján Tamma-Karjala földrajzi tájegységgel azonosítják (a finn *tamma* szintén kancát jelent). Ez az Észak-Inkeriben található vidék lótenyésztéséről volt híres. A kobilicsi karélok azért jelentettek külön problémát a békeszerződés szempontjából, mert Karjala Svédországhoz tartozó részéről menekültek új helyükre, és emiatt vitatott volt, hogy melyik fél fennhatósága alá tartoznak, s kinek kötelesek adózni.

¹³¹ A vladika a régi oroszban többféle jelentéssel bírt, melyek mind valamilyen előkelő személyre utalnak. Itt érseket jelent. (Szlovár russzkovo jazika XI–XVII. vv. Vp. 2. Moszkva, 1975. 242.)

¹³² A Jemca az Északi Dvina mellékfolyója Oroszország Arhangelszki Területén, partján található Jemca városa.

¹³³ Rugovígy ma Narva, Észtország.

¹³⁴ Ugyanaz, mint a veljadiak: a mai Viljandiba (Észtország) való emberek.

maradtak pedig az osztrovi földre menekültek; a velnyevicsek odamentek utánuk az osztrovi földre,¹³⁵ de nem fogták el őket, hanem maguk szenvedvén vereséget, elmentek.¹³⁶ (K. 357.)

A 6856. [1348.] évben. Magnus svéd király a novgorodiakhoz küldött, mondván: „küldjétek el a hittudósaitokat egy megbeszélésre, én is elküldöm az én hittudósaimat, hadd beszéljenek a hitről, tudják meg kié lesz a jobb: ha a ti hitetek lesz a jobb, én térek át a ti hitetekre; ha pedig a mi hitünk lesz a jobb, ti tértek át a mi hitünkre, és mindnyájan egyik leszünk; ha viszont nem egyeztek bele, egész sereggemmel ellenetek fogok menni.” Vaszilij püspök pedig és Fedor Danyilovics helytartó és Avram parancsnok és a novgorodiak mindnyájan, megfontolván, azt válaszolták Magnusnak: „ha meg akarod tudni, kinek jobb a hite, a miénk vagy a tiétek, küldjél Konstantinápolyba a pátriárkához, mivel mi a görögöktől vettük át az igaz hitet, s a hitről veled nem vitatkozunk; s ha valamilyen sérelem adódna közöttünk, azt követek útján tárgyaljuk meg. És a novgorodiak Magnushoz küldték Avram parancsnokot, Kuzma Tvergyiszlavot és más bojárokat. Avram pedig a társaival megérkezett Orehovecbe és Magnushoz kívánt menni, Magnus pedig akkor egész seregével a Nyírfa-szigeten volt. Az orehoveciek pedig alázatosan kérték Avraamot, hogy ne menjen el a városukból; és Kuzma Tvergyiszlavics ment a társaival Magnushoz. Magnus pedig azt válaszolta Kuzmának: „semmilyen sérelem sem ért részetekről engem, térjete az én hitemre; ha nem tértek át, sereggemmel ellenetek megyek”; és elbocsátá Kuzmát a társaival. Megérkezvén Orehovecbe, mindnyájan bezárkóztak a városba, Magnus meg teljes seregével megtámadta a várost; s az izsórokat kezdte a saját hitére keresztelni, akik pedig nem keresztelkedtek meg, azok ellen hadat indított. Hallván a novgorodiak, hogy a király hadat indított az izsórok ellen, elküldték velük szemben Oncifor Lukinyicsot, Jakov Hotovot, Mihail Fefilatovot csekély haddal; imádságaik és a szent Szűzanya és szent Szófia, valamint szent Borisz és Gleb vértanúk segítségével isten megsegítette Oncifort; 500 németet megöltek, másokat meg élve foglyul ejtettek, az árulókat pedig kivégezték; és a novgorodiak mind épségben megjöttek, csak 3 novgorodit öltek meg. Fedor Danyilovics poszadnyik¹³⁷ pedig és a nagyfejedelem helytartói és a novgorodiak mind és néhány pszkovi és novij torgi és az egész novgorodi tarto-

¹³⁵ Osztrov városa a Velikaja folyó partján található Pszkov közelében, Oroszország Pszkovi Területén.

¹³⁶ Ebben a hírben az észtek György-nap éjszakai lázadásáról van szó, amely 1343. április 23-án kezdődött. Más forrásokkal nem lehet összevetni a megölt emberek számát. Az biztos, hogy a bosszú kegyetlen volt: 1346-ban Harju tartományt üres, elhagyott földnek írják le.

¹³⁷ A poszadnyik a druzsina tagja, előkelő úr, egy volosztj helytartója.

mány a Ladogára mentek, Szimeon Ivanovics¹³⁸ fejedelemhez pedig követeket küldtek, mondván: „jőj hozzánk, urunk, s védd meg az örökbirtokodat; ellenünk jön a svéd király esküvéssel.” Szimeon nagyfejedelem pedig ezt felelte a novgorodiaknak: „örömmel megyek hozzátok.” A fejedelem pedig sokáig késlekedvén, Novgorodba jött; Torzsokból Sztinóba¹³⁹ menvén, visszament Moszkvába, Novgorodba pedig fivérét, Ivánt¹⁴⁰ küldte. Iván fejedelem pedig Novgorodba jött, és nem ment a novgorodiakhoz Ladogába. Ebben az időben Magnus király bevette Orehovcet a Megváltó napján; Avraamot pedig és Kuzmát és 8 más bojárt magához vette, a többieket pedig mind elengedte a városból, maga meg elment a várostól; Orehovecben pedig otthagyta a seregét. Iván fejedelem pedig meghallván, hogy Orehovcet a németek bevették, visszament Novgorodból, és nem fogadta a püspök áldását és a novgorodiak alázatos kérelmét. A novgorodiak pedig elmentek Ladogából és letáboroztak Orehovecnál. ... (K. 359–360.)

A 6858. [1350.] évben. A novgorodiak hadba mentek Németföld ellen, Borisz helytartó fiával, Ivan Fedorovics ezrednaggal, Mihail Danyilovics, Jurij Ivanovics, Jakov Hotov hadvezérekkel, és hétfőn, március 21-én megérkeztek Viborg városa alá, és felégették az egész elővárost. Másnap a németek kijöttek a városból, és a novgorodiak rajtuk ütöttek, és a németek visszamenekültek a városba, és itt néhány németet megöltek, és a város körüli tartományt feldúlták és felégették, és sok németet lekasaboltak, asszonyokat és gyermekeket is, más élőket pedig foglyul ejtettek; és mindnyájan épségben jöttek meg Novgorodba. Ugyanebben az évben a novgorodiak Jurjevbe mentek, és kicserélték a németeket, akiket Orehovnál fogtak el, a svédeket Avramra és Kuzmára és Olekszanderre és Ondrejra és druzsinájukra, amely a tengeren túl Magnus svéd királynál volt; és isten kegyelméből és a szent kereszt ereje által, amelyben bíztak, mindnyájan egészségben tértek vissza Novgorodba; és visszatértek június 9-én, szent Alekszander vértanú napján. ... (K. 361–362.)

A 6868. [1360.] évben. ...Ezen az őszön váratlanul leégett Korela városa, és sok kár keletkezett a fegyverzetben és a javakban, a város lakói pedig csak az életüket menthették meg. (K. 367.)

¹³⁸ Szemjon Ivanovics Gordij (1318?–1353): Danyil Alekszandrovics unokája, I. Iván (Ivan Danyilovics Kalita = Pénzeszsák Iván) fia. 1341–1353 között Vlagyimir-szuzdáli, 1346–1353 között pedig novgorodi fejedelem.

¹³⁹ A település a novgorodi földön Valdaj városától északra, a Borovno-tó partján volt (ma Oroszország Novgorodi Területe).

¹⁴⁰ II. Iván (Ivan Ivanovics Krasznoj, 1326–1359): Danyil Alekszandrovics unokája, I. Iván (Ivan Danyilovics Kalita = Pénzeszsák Iván) fia. Iván ekkor még nem rendelkezik fejedelemséggel, de 1354-ben megkapja a nagyfejedelemi címet a tatároktól. 1353–1359 között Vlagyimir-szuzdáli, 1355–1359 között pedig novgorodi fejedelem.

A 6891. [1383.] évben. ...Novgorodba jöttek Patrikij Narimantovics¹⁴¹ fejedeleme, és a novgorodiak fogadták őt, és adóbeszedésre neki adták Orehov városát, Korela városát és Koporje város felét és Luszkoje falut. (K. 379.)

A 6892. [1384.] évben. Az orehovi és a korelai lakosok panaszt tenni jöttek Novgorodba Patrikij fejedelem ellen; és Patrikij fejedelem mozgósította a Szlavnót¹⁴² és zendülést keltett Novgorodban; és a szlávok a fejedelem oldalára álltak és vecsét tartottak Jaroszlav udvarában, a másik vecse pedig a Szent Szófia templomnál volt, mindkettő fegyveresen, mint amikor hadra kelnek, és a nagy hidat szétverték; az isten és Szent Szófia azonban megmentett a belháborútól, a fejedelemtől pedig elvették azokat a városokat, és Ruszt¹⁴³ és Ladogát adták neki. ... (K. 379.)

A 6894. [1388.] évben. Leégett Orehov városa, Novgorodban pedig leégett a Mikita utca vége. ...

Ugyanebben a évben a litvánok megölték Szvjatoszlav¹⁴⁴ szmolenszki fejedelmet. ...

Ugyanezen a télen a volokon túlra ment Fedor Timofejevics helytartó, Timofej Jurjevics, és a bojárok emberei (liberi bojarum) velük, hogy 5000 rubelt beszedjenek, amit Novgorod rótt ki a volokon túli földre, amiért a volokon túliak a Volgán voltak. (K. 380–381.)

A 6904. [1396.] évben. ...Ugyanazon évben a németek Korela földjére jöttek és feldúltak két falut: Kjurjeszkijt és Kjulolaszkijt,¹⁴⁵ a templomot pedig felgyújtották; és Konstantin¹⁴⁶ fejedelem a korelaiakkal üldözőbe vette őket, foglyot ejtett és Novgorodba küldte. (K. 387.)

¹⁴¹ Litván származású, Gediminas unokája, Narimont fia. Lényegében ugyanazt a területet kapta meg, mint 1333-ban apja.

¹⁴² A Szlavno egyrészt Novgorod Szlovenszkij városnegyedét jelentette, másrészt a novgorodi szláv lakosságot. Szlavno az ősi három véggel szemben a Volhov túlsó partján terült el. E hír alapján feltehető, hogy Patrikij az uralma alá tartozó finnugor lakosság ellen hangolta az oroszokat, végül azonban kompromisszumos megoldással más területet kapott.

¹⁴³ Valószínűleg ugyanaz, mint az 1316-os évnél szereplő Rusza városa.

¹⁴⁴ Szvjatoszlav Ivanovics: Alekszandr Glebovics unokája, Ivan Alekszandrovics fia. Mindhárman szmolenszki fejedelmek. Szvjatoszlav Ivanovics 1359–1386 között uralkodott.

¹⁴⁵ Kylänlahti

¹⁴⁶ Konsztantyin Ivanovics beloozerói fejedelem.

A 6915. [1407.] évben. ...A pszkoviak megtámadták a Németföldet Konstantin-nal,¹⁴⁷ a fejedelem fivérével, és bevették Porh városát, és számos falvaikat feldúlták, és visszatértek Pszkovba, Konstantin fejedelem pedig Moszkvába. ... (K. 400.)

A 6919. [1411.] évben. A svédek megtámadták és bevették Novgorod Tiverszkij elővárosát,¹⁴⁸ és a novgorodiak, ezt hallván, hamarosan a svédek ellen mentek, mindössze 3 nappal e hír vétele után, Szemeon Olgerdovics¹⁴⁹ fejedelemmel. És svéd földre érkezvén, falvaikat feldúlták és felégették; és sok svédet lekaszaboltak, s másokat meg foglyul ejtettek, és március 26-án, Gábiel arkangyal ünnepén elfog-lalták és felégették Viborg elővárosát, és számos fogollyal tértek vissza Novgorod-ba. ...

A németek meg Viborgnál csak egyetlen embert öltek meg: Pavelt a Nyitnaja utcából. Ioan püspök a szent hitvallóknak csodatévő templomot építtetett. A novgorodiak parancsára pedig Jakov Sztjepanovics hadvezér, a dvina helytartó zavo-lcsjeiekkal megtámadta a murmanokat és elpusztították őket. ... (K. 402–403.)

A 6920. [1412.] évben. ...Lugven pedig Litvániába ment és a helytartóit eltávo-lította Novgorod elővárosaiból. Vaszilij¹⁵⁰ moszkvai, Iván¹⁵¹ tveri fejedelem pedig az Arany Hordába Zeleni Szultán¹⁵² császárhoz, Tahtamis¹⁵³ fiához mentek. Jagailo¹⁵⁴ király és Vitovt¹⁵⁵ és Lugven pedig január 2-án hadat üzentek Novgorod-nak, a király és Vitovt azt mondták, hogy: „elköteleztétek magatokat irántunk; ha

¹⁴⁷ Konsztantyin Dmitrijevics: II. Iván (Ivan Ivanovics Krasznij) unokája, Dmitrij Ivanovics Donszkij fia, I. Vaszilij (Vaszilij Dmitrijevics, 1371–1425; moszkvai fejedelem 1389–1425 között) testvére. Ughicsi fejedelem kb. 1410-től 1433-ig.

¹⁴⁸ Karél neve Tiuri. Más krónikák pontosabban tudják a helyét: Korela elővárosának neve-zik. Ebben az esetben nem olyan településre kell gondolnunk, amely kívülről tapad a város falai-hoz, hanem egy erődszerű megfigyelő helyre, amely előre tudja jelezni a támadásokat. A 'pri-gorod' szó itt „előerődöt” jelent.

¹⁴⁹ Szimeon Olgerdovics: a litván Olgerd fia, eredeti neve Lugven. A szakirodalom szerint 1389–1407 között volt novgorodi fejedelem.

¹⁵⁰ I. Vaszilij (Vaszilij Dmitrijevics, 1371–1425): II. Iván (Ivan Ivanovics Krasznij) unokája, Dmitrij Ivanovics Donszkij fia. Moszkvai fejedelem 1389–1425 között.

¹⁵¹ Ivan Mihajlovics: tveri fejedelem 1399–1425 között.

¹⁵² Dzselaeddin, uralkodott 1412-ben.

¹⁵³ Tohtamis, 1378–1395 között az Arany Horda uralkodója.

¹⁵⁴ Jagelló (Jagiello (lengyel), Jogaila (litván) meghalt 1434-ben): litván nagyfejedelem, majd lengyel király. Gediminas unokája, Algirdas (Olgierd) fia. Királlyá koronázása fejében vállalta, hogy megkeresztelkedik és népét is megkereszteli. A keresztségben a Wladyslaw (Ulászló) nevet kapta. Fia, III. Wladyslaw 1434–1444 között lengyel, 1440–1444 között pedig I. Ulászló néven magyar király is volt.

¹⁵⁵ Kejstut fia, Gediminas unokája, a dinasztiaalapító Jagelló unokatestvére. 1350–1430 között élt, 1392-től litván nagyfejedelem volt.

a németek felmondják velünk a szövetséget, nektek is fel kellett volna mondanotok a németekkel a szövetséget és velünk egyesülnötök, hogy a biztonság érdekében mindkét oldalt megerősítsük ... Mi viszont elküldtük bojárjainkat, Nyemirt és Zinovij Bratosicsot, álljátok-e az előbb mondott szavaitokat; és ti Nyemirnek azt válaszoltátok: Novgorod ezt nem teheti, mivel a litvánokkal békében vagyunk, így a németekkel is békében vagyunk. Lugven fejedelmet tőletek magunkhoz hívatuk, a németekkel pedig örök békét kötöttünk, és az *ugorokkal* és minden szomszédunkkal békében vagyunk; ti pedig szavatokat elfeledvén, nem tartottátok meg, amire nekünk elköteleztétek magatokat. És még az embereitek is szidalmaztak, megrágalmaztak és megszegényítettek bennünket; pogányoknak neveztek minket; és mindezen felül ellenségünket, Jurij Szvatoszlavics¹⁵⁶ fiát, Fedort befogadtátok.” Lugven pedig így szólt: „eltartottatok engem, de ez most idősebb fivéreimnek, a királynak és Vitovtnak nem tetszik, és nekem sem tetszik, mert egy vagyok velük; az esküm érvénytelen”. És Fedor fejedelem azt mondta a novgorodiaknak: „miattam Vitovttal haragot ne tartsatok”; és a németekhez ment. (K. 403–404.)

A 6925. [1417.] évben. ...Ugyanebben az évben Vjatkából, a nagyfejedelem örökbirtokáról, Gleb Szimeonovics, Jurij fejedelem bojárja a novgorodi menekültekkel, Szemeon Zsadovszkijjal és Rosszohin Mihaillal, és az usztyugiakkal és a vjatkaiakkal titokban hajókon a volokon túli földre mentek és feldúlták Ivan Vasziljevics gyermekeinek Borok tartományát, és Jemcát és Kolmogorit bevették és fegyűjtötták, és foglyul ejtették a novgorodi bojárokat: Jurij Ivanovicsot és fivérét, Szamszont. Ivan Fedorovics és a fivére Athanasz, Gavrila Kirillovics, Iszak Ondrejovics utolérték őket Morzs alatt a szigeten, fivéreiket, Szamszont és Jurijt és az összes foglyot a jószágaikkal együtt kiszabadították, őket meg elengedték. Vaszilij Jurjevics, a helytartó fia, Szamszon Ivanovics, Gavrila Kirillovics, a fivére Grigorij, a volokon túliakkal a rablók után eredtek és kifosztották Usztyugot. Ebben az idben a novgorodiak békét kötöttek a németekkel. Ugyanebben az évben, télen szörnyű pestisjárvány pusztított Novgorodban az emberek között, és Ladogában is, Ruszban is, Porhovban is, Pszkovban is, Torzsokban is, Dmitrovban is, Tverben is, a tartományokban és a falvakban. (K. 407–408.)

A 6927. [1419.] évben. ...Ugyanebben az évben 500 főnyi haddal jöttek a murmanok, hajókon és vitorlásokon, és Varzugában feldúltak egy korelai falut és Zavolocsjében [a következő] falvakat: a korelai Nyenokszában, szent Nyikola monostorát, Jakov *küriosz*¹⁵⁷ Konyecsnij falvát, Ondrejan partját, Kig-szigetet, Kjar-

¹⁵⁶ Szmolenszki fejedelem 1386–1392 között.

¹⁵⁷ A krónikában e helyen olvasható *κюриος* szó a görög *χρῖστος* 'ur' jelentésű szóból ered. A régi oroszban ez a fejedelmek, illetve magas rangú egyházi személyek titulusa volt. (Szlovar russzkovo jazika XI–XVII vv. Vip. 7. Moszkva, 1980. 133.)

szigetet, Mihail monostorát, Csiglonimot, Heccsinimát; 3 templomot felgyújtottak, a keresztény szerzeteseket pedig lekaszabolták, a zavolocsjeiek meg szétzúzták a murmanok 2 vitorlását, mások meg a tengerre menekültek. Varlam archimandrita¹⁵⁸ pedig kőtemplomot emelt Jurjevben,¹⁵⁹ a Szűzanya születése monostorban. (K. 411–412.)

A 6932. [1424.] évben. ...Ugyanebben az évben Pszkovban is pénzt vertek és elkezdtek az egész Orosz földön pénzzel kereskedni. És pestisjárvány volt a korelai földön. Ugyanebben az évben pestisjárvány volt Novgorodban is, hólyagokkal és vérköpéssel. ... (K. 414.)

A 6933. [1425.] évben. ...Ugyanebben az évben az usztyugiak feldúlták Zavolocsjét; és a novgorodiak haddal mentek ellenük Usztyugba, és váltságdíjat szedtek tőlük 50 000 nyúl- és 6-szor negyven cobolyprémet. ... (K. 415.)

A 6952. [1444.] évben. ...Ezen a télen a novgorodiak Ivan Vologyimirovics fedelelemmel Németföldre, a Narván túlra menvén, sokakat foglyul ejtettek és sokat felgyújtottak Rugogyiv¹⁶⁰ körül a Purdoznaig, és a Narva közelében a Csúd-tóig. ...

Ugyanebben az évben a korelaiak a murmanok ellen mentek, szétverték őket, és [a földjüket] feldúlták, és foglyokat ejtettek és egészségben hazatértek. (K. 424.)

A 6953. [1445.] évben. ...Ugyanebben az évben Vaszilij Senkurszkij és Mihail Jakol novgorodi hadvezérek háromezernyi zavolocsjei haddal mentek Jugra ellen; és sok jugrai férfit elfogtak, és az asszonyaikat és gyermekeiket is, és felbátorodtak; a jugraiak pedig, miután hatalmukba alá kerültek, azt mondták: „adót kívánunk nektek fizetni, ... megkívánjuk mutatni nektek a szállásainkat és szigeteinket, határainkat”; ezalatt egybegyűltek és rajtaütöttek Vaszilij várán, és sok jeles embert, bojárok gyermekeit és 80 vakmerő embert öltek meg; és fájdalmas volt halálukról hallani. ...

Ugyanebben az évben a svéd murmanok haddal mentek a volokon túlra Dvina, Nyenoksa ellen és feldúlták és felgyújtották, és az embereket lekaszabolták, másokat meg fogságba vetettek. Meghallván ezt a dvinaiak, gyorsan odamentek, némelyeket lekaszaboltak, némelyeket meg Novgorodba küldtek, mintegy negyvenet; a hadvezéreiket pedig, Ivort és Pétert és egy harmadikat, megölték; némelyek pedig, alig férvén a hajókra, elmenekültek. ... (K. 425–426.)

¹⁵⁸ Az archimandrita kolostori előjáró, illetve misszióvezető, a latin egyházbeli apáttal azonos tisztség.

¹⁵⁹ Nehéz eldönteni, hogy itt melyik Jurjevről van szó.

¹⁶⁰ Rugovigy

TARTALOM

A MÁSODIK FÜZET ELÉ	3
I. A KAZÁNYI HISTÓRIA (Казанская история)	7
A kazányi história keletkezése	7
A krónika kutatásának rövid története	8
A Kazányi história stílusa és műfaja	9
Két úr szolgái... A Volga–Káma vidéki finnugorok az oroszok és a nomád hódítók között	9
A Kazányi história finnugor vonatkozású részeiről	14
A Kazányi história finnugor vonatkozású részei	21
II. A NOVGORODI ELSŐ KRÓNIKA	41
A krónika változatai	41
Novgorod és a finnugorok	42
A krónika finnugor vonatkozású részeiről	46
A krónika finnugor vonatkozású részei	59

A Numi-Tórem Finnugor Alapítvány az ELTE Finnugor Tanszéke oktató és kutatómunkájának támogatására jött létre. Az alapítvány segítségével teszi lehetővé az *Uralisztikai tanulmányok* és a *Budapesti Finnugor Füzetek* című tanszéki sorozatok kiadását.

A Numi Tórem Finnugor Alapítvány közhasznú tevékenységet folytat, ezért számára a személyi jövedelemadó 1%-a átutalható, illetve az anyagi támogatást nyújtó magánszemélyeknek és cégeknek adókedvezményre jogosító igazolást adhat ki.

Az alapítvány bankszámlaszáma:

10200830-32318760

Adószáma:

18060243-1-43

Segítségét előre is köszönik az alapítók.

Megvásárolható tanszéki kiadványok:

Urálisztikai tanulmányok:

2. *Bereczki emlékkönyv (Bereczki Gábor 60. születésnapjára)* . . . . . 300 Ft
Szerkesztők: DOMOKOS PÉTER, PUSZTAY JÁNOS
Budapest, 1988. 405 p.
5. *Zsirai Miklós emlékkönyv. Születésének 100. évfordulója alkalmából* . . . . . 200 Ft
Szerkesztette: HAJDÚ PÉTER
Budapest, 1992. 183 p.
8. *Ünnepi könyv Bereczki Gábor 70. születésnapja tiszteletére* . . . . . 900 Ft
Szerkesztők: KISS GABRIELLA, KLIMA LÁSZLÓ
Budapest, 1998. 392 p.
9. *125 éves a budapesti finnugor tanszék* . . . . . 800 Ft
Szerkesztők: DOMOKOS PÉTER, CSEPREGI MÁRTA
Budapest, 1998. 225 p.
10. *NYIKOLAJEVA, IRINA: Chrestomathia jucagirica* . . . . . 1000 Ft
Budapest, 2000. 155 p.
11. *Domokos Péter írásaiból* . . . . . 1000 Ft
Budapest, 2002. 349 p.
12. *Rédei Károly válogatott írásai* . . . . . 2000 Ft
Válogatta: HONTI LÁSZLÓ
Budapest, 2002. 315 p.

Budapesti Finnugor Füzetek:

2. *KSZENOFONT SZANUKOV: A cseremiszek múltja, jelene, jövője* . . . . . 120 Ft
Fordította, jegyzetekkel és mellékletekkel ellátta: Kemény Attila.
Budapest, 1996. 27 p.
3. *JEFIMOV, IVAN ANDREJEVICS: Mordvinok* . . . . . 180 Ft
A túlélés és az újjászületés útjai. Fordította Katona Erzsébet.
Budapest, 1996. 31 p.
4. *DOMOKOS PÉTER: Négy tanulmány (három ráadással)* . . . . . 240 Ft
Budapest, 1996. 58 p.

5. JANURIK TAMÁS: *Az észti nyelv alapjai (oktatási segédanyag)* . . . . . 180 Ft
Budapest, 1997. 31 p.
6. JANURIK TAMÁS: *A szőlőkup nyelv alapjai (oktatási segédanyag)* . . . . . 180 Ft
Budapest, 1997. 31 p.
7. HONTI LÁSZLÓ: *Az ugor alapnyelv kérdéséhez.* . . . . . 300 Ft
Budapest, 1997. 63 p.
8. NAGY KATALIN: *Kellenek a szárnyak, míg tart az út*
(Juvan Sesztalov hatvanéves) . . . . . 400 Ft
Budapest, 1997. 107 p.
9. FEOKTYISZTOV, ALEKSZANDR: *A moksa-mordvin nyelv alapjai*
(oktatási segédanyag). . . . . . 350 Ft
Budapest, 1999. 68 p.
10. RÉDEI KÁROLY: *Őstörténetünk kérdései (A dilettáns nyelvhasznításról)* . . . . . 300 Ft
Budapest, 1998. 68 p.
11. BERCZKI ANDRÁS: *A finn történelemről magyarul megjelent művek*
bibliográfiája 1997-ig. . . . . . 400 Ft
Budapest, 1999. 56 p.
12. KLIMA LÁSZLÓ: *Finnugor történeti chrestomathia I.*
Budapest, 1999. 76 p. . . . . 400 Ft
13. Vikár Béla-bibliográfia
(Összeállította és szerkesztette: TERBÓCS ATTILA) . . . . . 800 Ft
Budapest, 1999. 72 p.
14. MÉSZÁROS EDIT: *Az erza-mordvin nyelv alapjai (oktatási segédanyag).* . . . . . 800 Ft
Budapest, 2000. 78 p.
15. DOMOKOS JOHANNA: *A számi költészet fordíthatóságáról* . . . . . 900 Ft
Budapest, 2000. 92 p.
16. KOZMÁCS ISTVÁN: *Az udmurt (volják) nyelv alapjai* . . . . . 900 Ft
Budapest, 2001. 96 p.
17. POMOZI PÉTER: *Cseremisiz-magyar nyelvhasznítás* . . . . . 900 Ft
Budapest, 2002. 100 p.
18. KLIMA LÁSZLÓ: *Finnugor történeti chrestomathia II.*
Budapest, 2002. 87 p. . . . . 900 Ft